

TUINIEREN ALS BRON VOOR GEMEENSCHAP

Een onderzoek naar *sense of community* volgens deelnemers en niet-deelnemers van stadslandbouw op voormalig braakliggend terrein.

Masterthesis Urban Geography

Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen

Benno van der Wilk

3701867

b.a.j.vanderwilk@students.uu.nl

Bron foto's omslag: Eigen waarnemingen, woensdag 29 april en zaterdag 9 mei 2015

TUINIEREN ALS BRON VOOR GEMEENSCHAP

Een onderzoek naar *sense of community* volgens deelnemers en niet-deelnemers van stadslandbouw op voormalig braakliggend terrein.

Utrecht, 27 november 2015

Benno van der Wilk (3701867)

b.a.j.vanderwilk@students.uu.nl

Masterthesis Urban Geography (GEO4-3313)

Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen

Begeleider: Bas Spierings

Voorwoord

Gardens, scholars say, are the first sign of commitment to a community. When people plant corn they are saying, let's stay here. And by their connection to the land, they are connected to one another (Anne Raver, zoals geciteerd door Gardendigest, 2015).

Deze masterthesis behandelt het gevoel van gemeenschap dat bestaat in en rond een stadslandbouwproject, wat hier onderzocht is op het niveau van een buurttuin (*community garden*) op voormalig braakliggend terrein. Dit onderwerp sluit aan op mijn interesse in creatieve herinrichting van stadsruimte. Wanneer er immers meer diverse functies in een stad worden gecreëerd, kunnen mensen met uiteenlopende interesses hun vrije tijd binnen de stad besteden. Ook krijgen stedelijke ruimten die eerst geen functie hadden, op die manier weer een levendig karakter. Voorbeelden hiervan zijn de (momenteel populaire) initiatieven om projecten voor stadslandbouw op te zetten. In wetenschappelijke literatuur wordt stadslandbouw doorgaans positief benaderd en ligt de focus op de voordelen ervan voor de deelnemers. De rol van de buurtbewoners die niet direct betrokken zijn bij het initiatief, komt niet aan bod. Dit terwijl omwonenden dagelijks geconfronteerd worden met zo'n project en daar wellicht hun opvattingen over hebben. Ik vind het interessant om nu eens mede te focussen op die opvattingen van buurtbewoners. Immers, als mensen uit een bepaalde wijk het initiatief nemen om een project te starten, is dat project niet los te zien van die wijk. Het gaat er dan bijvoorbeeld om wie er wel en niet bij betrokken zijn, wat de redenen hiervoor zijn en in hoeverre bewoners een project zien als stimulans voor hun buurtomgeving. Mede vanwege mijn interesse in creatieve initiatieven, stadslandbouw en buurtbewoners, heb ik me gefocust op gemeenschapsgevoel rond een stadslandbouwproject.

Het onderzoeksproject is op een enthousiaste en geïnteresseerde manier tot stand gekomen. Dit komt mede doordat ik via contact met deelnemers en buurtbewoners en het meehelpen tijdens klusdagen het gevoel heb gekregen dat mijn betrokkenheid op prijs wordt gesteld door de onderzochte personen. Mijn onderzoek heb ik niet kunnen afronden zonder de hulp en medewerking van verschillende personen en daarom wil ik hen op deze plaats bedanken. Ten eerste is dat mijn begeleider, Bas Spierings, die me op het juiste spoor heeft gebracht bij mijn onderzoek, en die me goede feedback gaf. Ten tweede wil ik alle onderzoeksparticipanten bedanken voor hun medewerking aan mijn onderzoek. Specifieker wil ik daarbij de initiatiefnemers en betrokkenen Lútsen Stellingwerff, Serge Calon, Floris Methorst en Olav Meijer bedanken voor hun bijdrage aan interviews. Ten slotte wil ik mijn familieleden bedanken voor de benodigde mentale stimulans om mijn onderzoek af te ronden.

Samenvatting

In deze masterthesis is onderzoek gedaan naar de mate waarin deelnemers en niet-deelnemers van stadslandbouw een gevoel van gemeenschap (*sense of community*) ervaren in en rond een buurttuin, ofwel een *community garden*, op voormalig braakliggend terrein. Mede door de recente economische crisis zijn tal van bouwprojecten in Nederlandse steden de laatste jaren niet van de grond gekomen. Daardoor bleven deze bouwgronden, bijvoorbeeld aan de stadsranden, braak liggen. Om deze verwaarloosde terreinen een nieuwe functie te geven, worden er her en der creatieve projecten opgezet. Een voorbeeld van zo'n initiatief is stadslandbouw. In wetenschappelijke literatuur zijn veel van de voordelen van stadslandbouw behandeld, zoals een plek om voedsel te produceren, om een hobby uit te oefenen en om elkaar te ontmoeten. Kritische opmerkingen zijn er ook, bijvoorbeeld over de vraag in hoeverre de deelnemersgroep wel representatief is voor de buurt waarin het project zich bevindt. Eén van de vormen van stadslandbouw zijn buurttuinen ofwel *community gardens*. Deze benaming werd eerst gebruikt voor tuinen die moesten zorgen voor voedselzekerheid, maar tegenwoordig is de nadruk in Westerse landen meer komen te liggen op plaatsen voor ontmoeting en vrijetijdsbesteding. De tuinen zijn op braakliggende terreinen gestart door *food movements* (voor voedselproductie en buurtverbetering) (Lyons et al, 2013) en/of door buurtbewoners die zich storen aan de verwaarloosde ruimte en deze een nieuwe functie wilden geven. Het thesisonderzoek is wetenschappelijk relevant, omdat de nadruk bij dit onderzoek niet alleen op deelnemers ligt, maar ook niet-deelnemers, waardoor een beter begrip kan worden verkregen over de vraag of stadslandbouw ook iets is voor buurtbewoners of dat het een exclusieve activiteit is voor een kleine groep deelnemers. Ook heeft het thesisonderzoek een maatschappelijke relevantie. Tuinprojecten zijn namelijk lang niet altijd openbaar toegankelijk. De organisatie van projecten heeft een taak als het gaat om het creëren van buurtcontacten en -samenzijn. Wachtlijsten en gesloten omgrenzing beperken erg de mogelijkheden tot buurtontmoetingen. De motivaties van buurtbewoners en de grenzen bij tuinprojecten spelen een belangrijke rol bij de betekenis van een project voor de buurt: wordt het project door buurtbewoners beschouwd als een middel om buurtcontacten te verbeteren en is het project herkenbaar voor buurtbewoners? Een buurttuin kan zo mogelijk een middel zijn voor het verbeteren van contacten en samenzijn tussen buurtbewoners.

Wanneer zo'n buurttuin wordt opgericht, kunnen stedelingen besluiten om er wel of niet aan deel te nemen. Degenen die gemotiveerd zijn om deel te nemen, hebben interesse in tuinieren en voedselproductie en/of willen een bijdrage leveren aan deze vorm van buurtverbetering. Degenen die besluiten niet deel te nemen, hebben daarentegen géén interesse in tuinieren en/of voelen geen binding met deelnemers. Ook de bekendheid van het tuinproject, door promotie aan buurtbewoners, speelt een rol in het besluit om wel of niet deel te nemen. Uiteindelijk zijn er in een stadswijk dus mensen die wél en mensen die niet participeren in zo'n buurttuin. Een buurttuin kan door de motivaties om eraan deel te nemen, een gevoel van gemeenschap creëren. Dit gemeenschapsgevoel kan bestaan tussen deelnemers die samenwerken en contact met elkaar hebben en zich zodoende met elkaar verbonden kunnen voelen. Ook niet-deelnemers kunnen een gemeenschapsgevoel ervaren wanneer een buurttuin via openbare activiteiten en openstelling de mogelijkheid biedt om andere buurtbewoners te ontmoeten. Uiteindelijk kunnen beide groepen via een buurttuin meer met elkaar in contact komen, elkaar waarderen en vertrouwen en zodoende zich verbonden voelen, waardoor ze een gevoel van gemeenschap ervaren. Gemeenschapsgevoel kan als volgt worden gedefinieerd (McMillan, zoals aangehaald door McMillan en Chavis, 1986, p. 9): *'a feeling that members have of belonging, a feeling that members matter to one another and to the group, and a shared faith that members' needs will be met through their commitment to be together'*.

In deze thesis is gemeenschapsgevoel (*sense of community*) onderzocht op basis van het begrip 'Lidmaatschap'. Er is wetenschappelijke discussie geweest over de juistheid van McMillan en Chavis' (1986) benadering om gemeenschapsgevoel in een geografisch terrein te onderzoeken. Discussie ging over de structuren waarbinnen contacten binnen een gemeenschap opereren en de relaties die gemeenschapsgevoel heeft met andere relevante begrippen als buurtparticipatie en sociale netwerken. Deze discussie is meegenomen in dit thesisonderzoek.

Er is gebruik gemaakt van de theorie van *sense of community* omdat deze zienswijze verschillende aspecten behandelt die relateren aan de vorming van sociale contacten en verbondenheid tussen (niet-)deelnemers van *community gardens*. Meer nog dan andere theorieën, richt deze theorie zich op de plaats waar sociale contacten worden gevormd. Omdat er naast deelnemers ook onderzoek is gedaan naar het gemeenschapsgevoel van niet-deelnemers, is er gebruikgemaakt van de dimensie 'Lidmaatschap' (*Membership*) om gemeenschapsgevoel in een buurttuin te onderzoeken. Lidmaatschap betreft het deel uitmaken van een gemeenschap door een individu. In het kader van deze thesis gaat het dan om buurtbewoners die dit gevoel al of niet ervaren bij het tuinproject. Vijf kenmerken, gerelateerd aan andere dimensies van gemeenschapsgevoel, zijn onderzocht, namelijk (McMillan en Chavis, 1986, pp. 9-10): de toegang en grenzen van een buurttuin (*boundaries*), vertrouwdheid en bekendheid tussen (niet-)leden van een tuin (*emotional safety*), de verbondenheid die mensen voelen binnen en rond een tuinproject (*sense of belonging and identification*), het werken in een tuingemeenschap (*personal investment*) en de gemeenschappelijke kenmerken van een tuingemeenschap (*common symbol system*). Het gemeenschapsgevoel is in deze masterthesis onderzocht voor een Nederlandse buurttuin, namelijk de Cremertuin in Utrecht. De volgende onderzoeksvraag is beantwoord:

In hoeverre is er volgens deelnemers en niet-deelnemers van stadslandbouw sprake van een 'sense of community' binnen en rond een tuinproject en wat zijn de verklaringen hiervoor?

De Cremertuin is het initiatief geweest van een aantal buurtbewoners uit de wijk Nieuw-Engeland om aan een voormalig braakliggend terrein een nieuwe functie te geven, namelijk een plek voor geïnteresseerde buurtbewoners om te tuinieren en elkaar te ontmoeten. Het project Cremertuin is gerelateerd aan het doel van gemeenschapsgevoel. Bij de start van het project kwamen zowel initiatiefnemers als buurtbewoners bij elkaar. Dit impliceert het doel van gemeenschapsgevoel, omdat er vanuit de buurt een gezamenlijke welwillendheid bestond om collectieve doelen te realiseren. Ook tegenwoordig is er bij het tuinproject sprake van gemeenschapsgevoel. Het doel is namelijk een ontmoetingsplaats te bieden voor buurtbewoners en geïnteresseerden die van tuinieren houden. Dit doel beschrijft de focus op gemeenschapsgevoel: het gaat om het realiseren van samenzijn met mensen die interesses delen.

Op basis van interviews met vier initiatiefnemers en betrokkenen is een eerste indruk verkregen van de doelen en doelgroepen van de tuin, om zo te kunnen afleiden of de tuin een buurtfunctie heeft. Daarnaast zijn interviews met 10 deelnemers en 10 niet-deelnemers (omwonenden van de tuin) uitgevoerd om te onderzoeken in hoeverre deelnemers en buurtbewoners een gemeenschapsgevoel ervaren door de tuin tussen deelnemers onderling en tussen buurtbewoners. Voorafgaand zijn observaties uitgevoerd op drie dagen in twee verschillende weken om een idee te krijgen van de activiteiten in de tuin. Uit observaties blijkt dat op zondagen en woensdagen de tuin het drukst bezocht wordt, waarbij met name kinderen een belangrijke deelnemersgroep vormen. Een gezamenlijke activiteit, de klusdag (hier: de 'stekjesmiddag'), werd ook geobserveerd en hieruit bleek dat daarvoor slechts een beperkt aantal deelnemers naar de tuin kwam. Zo'n klusdag bleek ook niet een middel om niet-deelnemende buurtbewoners aan de tuin te verbinden. De belangrijkste doelen van het tuinproject zijn volgens initiatiefnemers en betrokkenen om een ontmoetingsplaats en rustige ruimte voor geïnteresseerde buurtbewoners te creëren, waarbij de doelgroep buurtbewoners zijn die geïnteresseerd zijn in tuinieren en in het project. Deelnemers en niet-deelnemers hebben daarnaast verschillende motivaties om al dan niet deel te nemen aan het tuinproject. Voor deelnemers zijn dat vooral hun hobby van tuinieren en interesse in buurtverbetering, terwijl niet-deelnemers aangeven dat hun eigen gebrek aan interesse, de beperkte openstelling en de weinige bekendheid van het project, redenen zijn om er niet aan deel te nemen. De eerdere promotie kan er volgens voorzitter Lútsen Stellingwerff ook toe hebben geleid dat veel deelnemers een aantal kenmerken delen, zoals hun (Nederlandse) afkomst, hogere opleiding en het feit dat ze kinderen hebben.

Deelnemers en niet-deelnemers ervaren op verschillende manieren het gevoel van gemeenschap door het tuinproject. Bij toegang en grenzen (*boundaries*) blijkt dat de geïnterviewde deelnemers wel een gemeenschapsgevoel ervaren. Dit omdat het tuinproject afgesloten is en ze daardoor makkelijker contact hebben met andere deelnemers, omdat ze weten dat ze allebei in de tuin actief zijn.

Echter, deze contacten vinden onregelmatig plaats en zijn oppervlakkig, mede omdat mensen op verschillende momenten naar de tuin komen. Op zich is het makkelijk om met elkaar in contact te komen omdat men een gemeenschappelijke hobby heeft. Volgens sommige deelnemers zijn de contacten met mensen in hun directe woonomgeving, bijvoorbeeld burens, echter vaak intenser dan met mensen van de tuin.

Niet-deelnemers voelen bij het kenmerk *boundaries* geen gemeenschapsgevoel, aangezien het tuinproject voor hen afgesloten is en voor hen geen middel is om buurtcontacten te ontwikkelen. Ze erkennen enerzijds dat het initiatief wel van henzelf uit moet gaan als ze interesse hebben om gebruik te maken van het tuinproject. Anderzijds merken ze op dat ze weinig binding met het project voelen, omdat ze er niet veel kennis van hebben, de tuin door de afscheiding een gesloten uitstraling heeft en sommigen de binding met deelnemers missen. Bij het tweede kenmerk van lidmaatschap: vertrouwelijkheid en bekendheid tussen (niet-)leden van de tuin (*emotional safety*), blijkt dat er onderlinge herkenning is bij een flink aantal deelnemers wat betreft naam en/of gezicht. Daarnaast is er waardering voor elkaar en gaat men goed met elkaar om. Wel is er enige kritiek door sommige deelnemers op de weinig serieuze manier waarop sommige deelnemers hun veldje onderhouden. De niet-deelnemers zijn positief over het bestaan van de Cremertuin, maar geven in meerderheid aan weinig deelnemers te herkennen, waarmee ze voor dit kenmerk ook geen gemeenschapsgevoel ervaren. Er blijkt daarnaast dat deelnemers de tuin zowel een rustplek zien in hun dagelijkse leven (fysieke verbondenheid) als een plek waar ze (weliswaar korte) contacten met andere deelnemers, al dan niet vrienden en kennissen, kunnen hebben (sociale verbondenheid) (*sense of belonging and identification*). Dit geeft voor deelnemers een gevoel van verbondenheid met tuin en deelnemers. Niet-deelnemers accepteren deelnemers maar voelen weinig sociale binding met hen, omdat ze niet dezelfde interesses delen, waardoor zij geen verbondenheid verkrijgen bij dit kenmerk. Deelnemers waarderen de individuele vorm van tuinieren in een collectief project. Dit omdat ze zelf in hun tuintje kunnen werken maar tegelijkertijd ook contact kunnen hebben met en ondersteuning kunnen geven aan andere deelnemers wanneer ze hulp nodig hebben met tuinieren (*personal investment*). De meesten nemen echter weinig deel aan de gezamenlijke klusactiviteiten, zodat op die manier geen extra binding ontstaat. Tenslotte kennen de geïnterviewde buurtbewoners geen gemeenschappelijke buurtactiviteiten in de tuin, waardoor de tuin zelf geen middel voor hen vormt om contact te hebben met andere buurtbewoners (*common symbol system*). Sommige buurtbewoners en deelnemers zijn er voorstanders van om via een betere promotie van activiteiten en ruimere openstelling voor niet-leden, de tuin beter te verbinden met de buurt.

Er kan worden geconcludeerd dat deelnemers bij twee kenmerken gemeenschapsgevoel ervaren, namelijk bij *boundaries* en *sense of belonging and identification*. Deelnemers waarderen en respecteren elkaar en hebben contact met elkaar, maar ze ervaren bij bepaalde kenmerken geen gemeenschapsgevoel. Dit komt mede omdat de contacten onregelmatig zijn en deelname vooral een individuele activiteit is. Niet-deelnemers voelen bij geen van de kenmerken een gemeenschapsgevoel door het tuinproject. Dit omdat hiervoor de toegang te beperkt is, en promotie van de tuin gering. De beperkte interesse en gevoel van verbondenheid met kenmerken en interesses van deelnemers geven aan dat niet-deelnemers weinig binding voelen met de tuin. Aanbevelingen zijn om tuinprojecten open te stellen aan buurtbewoners via activiteiten, en (beperkte) openbare toegankelijkheid, om de binding tussen tuin en de buurt te verhogen. Indien een project gesubsidieerd wordt, kan de desbetreffende gemeente ook voorwaarden stellen.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	11
1.1 Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie	13
1.2 Onderzoeksdoel	14
1.3 Onderzoeksvragen	14
1.4 Methode.....	15
1.5 Structuur thesis	15
2. Braakliggend terrein, stadslandbouw en <i>sense of community</i> : theoretisch kader	17
2.1 Ontstaan en vorming van nieuwe functies van braakliggende terreinen	17
2.2 Stadslandbouw: betekenis en nieuwe functie op braakliggend terrein	17
2.2.1 Kenmerken van stadslandbouw	18
2.2.2 <i>Community gardens</i> als nieuwe functie voor braakliggend terrein	19
2.3 Gemeenschapsvorming: doelen en motivaties van <i>community gardens</i>	21
2.3.1 Doelen van initiatiefnemers en projectleiders	21
2.3.2 Motivaties voor deelname en gemeenschapsvorming	21
2.3.2.1 Economie: werkgelegenheid en gelijkheid.....	22
2.3.2.2 Milieu en gezondheid: duurzaamheid, activiteit en toevluchtsoord	22
2.3.2.3 Gemeenschap: deelnemersgroep, sociale contacten en buurtverbetering.....	22
2.3.3 Motivaties voor niet-deelname	23
2.4 Vorming, betekenis en relaties van <i>sense of community</i> rond <i>community gardens</i>	24
2.4.1 Vorming en betekenis <i>sense of community</i> in buurttuinen	24
2.4.2 Zienswijzen van onderzoeksmethoden van <i>sense of community</i>	25
2.4.3 Onderzoeksbenadering en begrippen van <i>sense of community</i>	27
2.5 Lidmaatschap als kenmerk van <i>sense of community</i>	28
2.5.1 Grenzen, invloed en groepsvorming: <i>boundaries</i>	29
2.5.1.1 Regels project.....	30
2.5.1.2 Fysieke grenzen	30
2.5.1.3 Sociale grenzen: promotie, deelnemersgroep en buurtbewoners	30
2.5.1.4 Sociale grenzen: invloed in <i>community garden</i>	31
2.5.1.5 Groepsvorming	32
2.5.2 <i>Emotional safety</i>	32
2.5.3 <i>Sense of belonging and identification</i>	33
2.5.4 <i>Personal investment</i>	34
2.5.5 <i>Common symbol system</i>	34
2.6 Conclusie.....	35
3. Onderzoeksontwerp, methoden en participanten.....	37
3.1 Onderzoeksstructuur en methoden	37
3.2 Werkwijze observatieonderzoek	39
3.3 Doelgroep: initiatiefnemers, deelnemers en niet-deelnemers.....	40

3.4	Werkwijze en operationalisatie: interviews initiatiefnemers en betrokkenen	41
3.5	Werkwijze en operationalisatie: interviews (niet-)deelnemers	41
3.5.1	<i>Boundaries</i> : grenzen van tuinproject.....	42
3.5.2	<i>Emotional safety</i> : vertrouwdeheid en bekendheid.....	43
3.5.3	<i>Sense of belonging and identification</i> : relatie met project	43
3.5.4	<i>Personal investment</i> : werken aan de gemeenschap.....	44
3.5.5	<i>Common symbol system</i> : gemeenschappelijke symbolen en activiteiten	44
3.6	Selectie van onderzoeksparticipanten.....	44
3.7	Analysemethoden	46
3.8	Kenmerken van deelnemers en niet-deelnemers van de Cremertuin.....	46
4.	Beschrijving onderzoeksgebied: de ‘Cremertuin’	48
4.1	Cremertuin: uitgangspunten, functies en initiatief	48
4.2	Buurtlocatie: Nieuw-Engeland	51
4.3	Cremertuin: kenmerken activiteiten, deelnemers en gang van zaken.....	52
4.3.1	Kenmerken activiteiten en bezoekers Cremertuin.....	52
4.3.2	Activiteiten in de ochtend en voormiddag.....	55
4.3.3	Activiteiten in de namiddag en avond	57
4.3.4	Klusdag: ‘stekjesmiddag’	58
4.4	Conclusie en constatering observatieonderzoek	58
5.	Organisatie van de Cremertuin: doelen, motivaties en ervaringen.....	59
5.1	Kenmerken Cremertuin: doelen, doelgroepen en deelnemers.....	59
5.2	Motivaties (niet-)deelname aan de buurttuin.....	60
5.2.1	Motivaties deelname.....	61
5.2.2	Motivaties niet-deelname	62
5.3	Ervaringen en opvattingen van deelnemers en initiatiefnemers	63
5.4	Aanbevelingen en toekomst	64
5.5	Conclusie: doelen, motivaties en ervaringen Cremertuin.....	65
6.	Grenzen en verbondenheid: toegankelijkheid en binding van de <i>community garden</i>	66
6.1	<i>Boundaries</i> : grenzen aan lidmaatschap	66
6.1.1	Fysieke grenzen van het tuinproject.....	66
6.1.1.1	Fysieke grens als positieve noodzaak.....	67
6.1.1.2	Fysieke grens als noodzakelijke belemmering	68
6.1.2	Sociale grenzen van het tuinproject.....	70
6.1.2.1	Promotie en bekendheid van project	70
6.1.2.2	Contacten deelnemers en buurtbewoners	72
6.1.2.3	Invloed, regels, wachtlijst en betrokkenheid in het project	74
6.1.3	Groepsvorming.....	76
6.2	<i>Emotional safety</i> : herkenning en vertrouwen	81
6.3	<i>Sense of belonging and identification</i> : gevoel van verbondenheid	83

6.4 <i>Personal investment</i> : werken in een tuingemeenschap	86
6.5 <i>Common symbol system</i> : gedeelde kenmerken van een tuinproject	87
6.6 Conclusie: vorming van gemeenschapsgevoel	90
7. Conclusie	92
7.1 Reflectie theorie en onderzoeksresultaten	92
7.2 Antwoord op de hoofdvraag	94
7.3 Discussie en onderzoeksaanbevelingen	95
7.4 Beleidsaanbevelingen voor tuinprojecten en gemeenten	95
7.5 Nawoord	96
8. Literatuurlijst	97
9. Bijlagen	103
9.1 observatieprotocol ‘Deelnemers Cremertuin’	103
9.2 <i>behavioral maps</i> Cremertuin	110
9.3 interviewthema’s initiatiefnemers en projectleiders Cremertuin	118
9.4 interviews deelnemers Cremertuin	119
9.4a de dimensies en de interviewvragen voor deelnemers Cremertuin	119
9.4b volgorde vragen interviewthema’s deelnemers Cremertuin	121
9.5 interviews niet-deelnemers Cremertuin	122
9.5a de dimensies en interviewvragen voor niet-deelnemers Cremertuin	122
9.5b volgorde vragen interviewthema’s niet-deelnemers Cremertuin	124
9.6 locatie steekproef adressen voor interviewselectie van niet-deelnemers Cremertuin	125
9.7 samenstelling deelnemers en niet-deelnemers Cremertuin	126
9.7a samenstelling interviewpersonen deelnemers Cremertuin	126
9.7b samenstelling interviewpersonen niet-deelnemers Cremertuin	126
9.8 codeboom interviews initiatiefnemers en verkennende pilot interviews	127
9.8a codeboom transcripties initiatiefnemers	127
9.8b codeboom transcripties en samenstelling <i>pilot</i> interviews	127
9.9 codeboom interviews deelnemers Cremertuin	128
9.10 codeboom interviews niet-deelnemers Cremertuin	129

1. Inleiding

Steden hebben gedurende de recente economische crisis te maken gehad met de vertraging of het terugdraaien van bouwprojecten. De vraag naar kantoorgebouwen en woningen nam af. Hierdoor lijden Nederlandse gemeenten vanaf 2009 fors verlies op de bouwgrondexploitatie (de opbrengsten voor het bebouwen van onbebouwde grond) (CBS, 2011) en ook in de periode 2010- t/m 2013 is er een verlies voor gemeenten (NOS, 2015; Rijksoverheid, 2015)

Ten gevolge van de verminderde vraag naar kantoorgebouwen en woningen, blijven veel stadsgronden onverkoopbaar en komen braak te liggen. Het gaat vaak om terreinen aan de stadsranden, waarvoor de vastgoedsector nog geen nieuwe functie weet (Trouw, 2012). Doordat plaatsen hun oude functie verliezen, treedt langzaam en onbedoeld verval op (Southworth, 2001, pp. 6 & 8). Panden worden gesloopt, bewoners vertrekken en initiatieven voor nieuwe ontwikkelingen ontbreken nog. Als leegstaande grond een nieuwe functie krijgt, is deze vaak tijdelijk in afwachting van een vaste bestemming (Németh & Langhorst, 2014). Er ontstaat vaak discussie over wat er met deze braakliggende terreinen moet gebeuren. In wetenschappelijk onderzoek concentreert de discussie rond deze gronden zich bijvoorbeeld op transformatie of conservatie van braakliggend terrein, de toekomstige (tijdelijke) functies ervan en vormen van natuur en *wilderness*. Daarnaast spelen overheidsbeleid en de rollen van actoren als bewoners, investeerders en stadsplanners een rol bij de mogelijke herinrichting (Groth & Corijn, 2005; Jorgensen & Tylecote, 2007; Nefs, 2006; Németh & Langhorst, 2014; Southworth, 2001). Braakliggende terreinen kunnen bijvoorbeeld worden herontwikkeld voor creatieve en innovatieve activiteiten, waardoor deze ruimten weer een levendige functie krijgen (Southworth, 2001, pp. 9-11). De braakliggende stadsterreinen (Engelse term *urban wastelands*) stimuleren daarnaast ook vaak buurtbewoners om hier iets mee te doen. Hun doel is dan om een gemeenschappelijke interesse vorm te geven en de buurt te verbeteren.

Stadslandbouw is een steeds populairder wordende vorm van herinrichting die dikwijls voortkomt uit de behoefte van stedelingen om iets met braakliggende gronden te doen wanneer, in een periode van economische crisis, plannen van overheden en bedrijfsleven hiervoor stagneren (AD Rotterdams Dagblad, 2012). Creatieve groepen en buurtbewoners staan dan vaak aan de basis van stadsagrarische initiatieven als reactie op de ongewenste situatie van een leegstaande terrein: *‘Juist door de crisis zijn mensen het vertrouwen (in overheden) kwijtgeraakt. Ze nemen het heft in eigen handen en claimen bijvoorbeeld een braakliggend terrein zonder de gemeente daarover te informeren’* (Van der Schans, zoals geciteerd door AD Rotterdams Dagblad, 2012). Dit citaat illustreert de herinrichtingsinitiatieven van stedelingen, vaak zelfs zonder ruggespraak met overheden.

Stadslandbouw is wereldwijd en ook in Nederland in opkomst. Steeds meer stadsgronden worden namelijk gebruikt voor agrarische doeleinden (Thebo et al, 2014, zoals aangehaald door National Geographic, 2015; NOS, 2012). Dit vormt een aanleiding tot het huidige thesisonderzoek. De economische crisis stelt initiatiefnemers in staat om ‘lege’ grond (tijdelijk) te gebruiken om bijvoorbeeld groente en fruit te verbouwen (Van der Schans & Wiskerke, 2012, p. 256). Op deze manier vormt stadslandbouw een middel om leegstaande grond te hergebruiken, zonder in conflict te komen met andere stedelijke activiteiten voor woningen of bedrijven (Van der Schans & Wiskerke, 2012, p. 249).

De vraag hierbij is: wat wordt er verstaan onder stadslandbouw en wat zijn de voor- en nadelen ervan voor steden en stedelijke gebruikers? Stadslandbouw kan allereerst worden gedefinieerd als ‘het groeien, verwerken en verspreiden van voedsel en andere producten door intensieve gewasbewerking en veehouderij in en rond steden’ (Bailkey en Nasr zoals geciteerd door Brown en Carter, 2003, p. 3). Dit betekent dat stedelingen in bijvoorbeeld Nederland in contact kunnen komen met voedselproductie en de mogelijkheid krijgen duurzaam voedsel te kopen. Er zijn verschillende maatschappelijke ontwikkelingen geweest die de behoefte aan stadslandbouw hebben gestimuleerd.

Moderne stedelingen zijn voedselconsumenten, maar hebben geen of slechts een beperkte relatie met de voedselproductie op zich, omdat deze (akkerbouw, veeteelt), zich grootschalig en (ver) buiten de stadsgrenzen afspeelt.

Dit wordt soms als een gemis ervaren. De toenemende behoefte om meer te weten te komen over de oorsprong van ons voedsel, vormt voor sommige bewoners een motivatie om aan stadslandbouw deel te nemen (PBL, 2011, p. 2). Behalve de betekenis en oorsprong van de behoefte aan stadslandbouw, is het voor de kennis over het begrip ook belangrijk te kijken naar de voordelen en te plaatsen kanttekeningen.

De maatschappelijke baten van stadslandbouw, als het bieden van werkgelegenheid, recreatie, sociaal contact en gezondheid (Abma et al, 2013, p. 7; Wakefield et al, 2007, pp. 97-98), vormen naast de opkomst van stadslandbouw, de tweede aanleiding tot het huidige thesisonderzoek.

De voordelen van stadslandbouw relateren aan de motivaties tot deelname en zijn bijvoorbeeld het produceren van vers voedsel en het onderhouden van sociale contacten (Guitart et al, 2012, p. 367). Daarnaast vormt stadslandbouw een middel voor voedselzekerheid, kan deze een verbetering (of: verduurzaming) geven van een braakliggende ruimte en biedt deze een middel om een stadsbuurt te verbeteren door aan een ruimte een functie te geven, bewoners erin te laten participeren en buurtcontacten te bevorderen (De Zeeuw et al, 2000, pp. 162-164).

Stadslandbouw kent zeker voordelen, maar er zijn ook kanttekeningen te plaatsen. Het is ook belangrijk te kijken naar deze negatieve aspecten van stadsagrarische projecten. Dit vormt een derde aanleiding tot het thesisonderzoek.

Om te bepalen of stadslandbouw een middel kan zijn om een gemeenschapsgevoel tussen buurtbewoners te stimuleren, spelen in- en uitsluitingsprocessen een rol op basis van de toegankelijkheid van zulke projecten. Die wordt bijvoorbeeld bepaald door wachttijsten voor deelname, door begrenzingen van een project en de verstrekte informatie. De wijze waarop stadslandbouw wordt georganiseerd en toegang wordt gereguleerd zorgt voor verschillende ervaringen van het project bij zowel deelnemers en niet-deelnemers (Kurtz, 2001, pp. 656-657).

Een negatief aspect van stadslandbouw kan zijn, dat het project een vrij gesloten karakter heeft, waardoor de deelnemers weinig of geen binding hebben met de buurtgemeenschap. Soms concentreert een project zich op één bepaalde doelgroep wat betreft toegang en lidmaatschap. Zo is hier sprake van inclusie (van deelnemers) en exclusie (van niet-deelnemers). De managers van een project hebben hierin een beslissende invloed, omdat zij kunnen bepalen wie hun doelgroep vormt en wie dus toegang krijgt (Drake, 2014, pp. 178 & 185-190). Ook vormt een project in stadslandbouw niet altijd een middel voor verbinding en sociale contacten tussen buurtbewoners, aangezien mensen relatief dezelfde kenmerken hebben, zoals hogere opleiding. Ten slotte is het afhankelijk van de sociale contacten in de buurt in hoeverre een project tot verbondenheid tussen buurtbewoners kan leiden (Veen, 2015, p. 214). Immers, als er een grote buurtbetrokkenheid is in een stadswijk, zal deze sociale verbondenheid ook tot uitdrukking komen in een stadslandbouwproject, zolang buurtbewoners de mogelijkheid en behoefte hebben om eraan deel te nemen.

Stadslandbouw is er in verschillende vormen, met elk zijn eigen doelen, deelnemers en beleid. De essentie van die doelen kan zowel commercieel als sociaal zijn. In deze thesis is de nadruk gelegd op stadslandbouw als vorm van *community building*, namelijk als een middel om deelnemers en buurtbewoners dichter tot elkaar te brengen door wederzijds contact, herkenning en steun.

Stadslandbouw heeft hierin de vorm van *community gardens* of buurttuinen, waarbij de nadruk niet per se op voedselproductie hoeft te liggen, maar meer op het samenkomen van deelnemers en buurtbewoners. Zo kunnen deelnemers en buurtbewoners eventueel een sociaal netwerk vormen, hetgeen helpt bij het creëren van een 'gevoel van thuis' in de buurt en het vormen van vriendschappen. Met de tuin als basis, wordt zo'n buurttuin zowel een bron als uitkomst van sociale relaties:

'The community garden...was both a consequence and source of social capital. As a consequence, it was the end product of a persistent network of individuals who formed a garden network committed to its development. As a source of social capital, it strengthened social ties and facilitated further social connections among neighbours, which in some cases led to socializing that extended beyond the garden and encouraged residents to watch out for one another'
(Glover, 2004, p. 156).

Deze *community gardens* werden vaak opgezet als reactie tegen een ongewenste situatie in de buurt. Een voorbeeld is beschreven door Drake en Lawson (2014, p. 139) voor *community gardens* in Noord-Amerikaanse steden vanaf de jaren '70 van de vorige eeuw. Door sloop en gebrek aan investeringen, raakten stadswijken hier in verval. Tuinactivisten, veelal buurtbewoners, zetten hierop *community gardens* op, enerzijds om voedsel te produceren en anderzijds om braakliggende grond te claimen en weer productief te maken (Drake & Lawson, 2014, p. 139).

Tegenwoordig is de beweging van *community gardens* ook overgewaaid naar Nederland. Voorbeelden hiervan zijn Skip Valley Community Garden in Hilversum, Tuin aan de Maas in Rotterdam en Voedseltuin IJplein in Amsterdam (Urbanfarming035, 2015; Tuin aan de Maas, 2015; Voedseltuin IJplein, 2015). Er is ook een Stedennetwerk Stadslandbouw ontwikkeld, bestaande uit 15 gemeenten waar projecten zijn opgezet (Stadslandbouwblog, 2009; Stedennetwerk Stadslandbouw, 2015). Dit geeft het toenemende belang aan van stadslandbouw als nieuwe functie voor braakliggende stadsterreinen en als plek waar deelnemers en buurtbewoners bij elkaar kunnen komen om contact te hebben en zich met elkaar verbonden te voelen.

Stadslandbouw kan door de behoefte van stedelingen aan lokale voedselproductie en de behoefte aan een plaats van samenzijn, ook de plek vormen waar deelnemers en buurtbewoners een gemeenschapsgevoel ervaren. Dit wordt in deze thesis nader onderzocht.

1.1 Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

In deze masterthesis vormen braakliggende stadsgroonden (*urban wastelands*) het uitgangspunt. De focus ligt op stadslandbouw, die een creatieve, nieuwe functie vormt voor dergelijke terreinen. Ingezoomd wordt vervolgens op een belangrijke mogelijke nevenfunctie hiervan, namelijk het creëren van gemeenschapsgevoel onder deelnemers en buurtbewoners. Naar stadslandbouw is vaker onderzoek gedaan en elk onderzoek beperkt zich qua onderzoeksfocus. Zo ligt de nadruk bij case studies op de *Global South* en minder op de *Global North* (Tornaghi, 2014 a, pp. 554-555). Daarnaast ligt de nadruk in bestaande wetenschappelijke literatuur (zoals van Glover (2004) en Wakefield et al (2007)) voornamelijk op de deelnemers van stadslandbouw. Niet-deelnemers zullen voor hun afzijdigheid echter zo hun redenen hebben. Zij hebben bijvoorbeeld geen tijd, geen interesse in tuinieren of krijgen geen informatie over hoe ze kunnen deelnemen (Verba et al, 2002, pp. 15-16). Daarnaast kunnen buurtbewoners van andere oorsprong of opleidingsniveau zijn dan de deelnemers, waardoor ze ook niet per se geroepen voelen om erbij aan te sluiten. Het tuinproject vormt dan een eigen club (*stick together*) van mensen die kenmerken als opleidingsniveau en afkomst met elkaar delen (Slocum, 2007, pp. 526-528). Tot slot kan ook de toegang tot stadslandbouw een rol spelen: dit omdat de managers van een project de toegang kunnen belemmeren voor anderen, waardoor er bij stadslandbouw weinig sprake kan zijn van een buurtproject (Drake, 2014, pp. 178 & 185-190). Door de opvattingen van niet-deelnemers niet mee te nemen in een onderzoek, wordt stadslandbouw belicht als een exclusieve activiteit voor een selecte groep bewuste personen met wie andere buurtbewoners weinig binding hebben. Het is juist interessant kennis te nemen van de opvattingen van zowel deelnemers als niet-deelnemers van stadslandbouw wat betreft gemeenschapsgevoel in de buurt. Hieruit kan blijken dat er sprake is van een *garden community*, waarbij de mogelijkheden tot buurtcontacten buiten de tuin beperkt zijn, of juist een minder geïsoleerd project dat wel degelijk een functie heeft bij het creëren van contacten en verbondenheid tussen buurtbewoners.

Ook heeft onderzoek naar het gemeenschapsgevoel bij stadslandbouw een maatschappelijke relevantie. Immers, stadslandbouw is in Nederland in opkomst, maar beleidsrapporten en media haken niet in op de invloed van deze projecten op de buurt. Ervaren bewoners deze als positief of voelen zij zich genegeerd door initiatiefnemers? Positieve ervaring relateert dan aan sociale contacten tussen buurtbewoners, activiteiten en herkenbaarheid van een project. Motivaties voor deelname spelen hierin mede een belangrijke rol. Als er onder buurtbewoners weinig enthousiasme is voor een tuinproject of de mogelijkheden tot deelname beperkt zijn, zal het betreffende stadslandbouwproject weinig kans van slagen hebben als middel om sociale buurtcontacten te stimuleren. Sociale buurtcontacten zijn van belang, omdat deze kunnen leiden tot meer bewustwording en actief optreden in de buurt hetgeen bijdraagt tot de leefbaarheid.

Naast de motivaties van buurtbewoners, speelt ook de organisatie van stadslandbouw een rol in het creëren van buurtcontacten- en samenzijn. Wachtlijsten en gesloten omgrenzing beperken erg de mogelijkheden tot buurtontmoetingen. De motivaties van deelname en toegangsregels en begrenzing van stadslandbouw spelen hierbij een belangrijke rol in de betekenis van een project voor de buurt: wordt het project door buurtbewoners beschouwd als een middel om buurtcontacten te verbeteren en is het project herkenbaar voor buurtbewoners? Dit is mede beantwoord in dit thesisonderzoek.

1.2 Onderzoeksdoel

Het thesisonderzoek heeft als doel inzicht te krijgen in het gevoel van gemeenschap (*sense of community*) volgens deelnemers en niet-deelnemers van stadslandbouw. Dit is bekeken aan de hand van het begrip 'lidmaatschap' om zo duidelijkheid te krijgen over het effect van toegangsgrenzen en -regels, de invloed van (niet-)deelnemers op de organisatie van het project en de sociale verbondenheid tussen (niet-)deelnemers onderling en tussen deelnemers en niet-deelnemers. Er is daarmee enerzijds gekeken naar het gevoel van gemeenschap tussen deelnemers en anderzijds naar de wijze waarin het tuinproject invloed kan hebben op het gemeenschapsgevoel tussen buurtbewoners.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in de stad Utrecht met het project Cremertuin. De Cremertuin (2015 a) bevindt zich in de buurt Nieuw Engeland rond de Cremerstraat. Dit project is in 2014 officieel gestart nadat het destijds braakliggende terrein geclaimd is van een vastgoedbedrijf (NS-Vastgoed). Het project is geïnitieerd door een aantal bewoners van de Cremerstraat en vanuit Stichting Emma en de beweging 'Vergroening van Utrecht'. De Cremertuin is interessant als case om gemeenschapsgevoel onder deelnemers en buurtbewoners te onderzoeken. Dit omdat het project gestart is geweest vanuit een aantal buurtbewoners om een nieuwe functie te bieden aan een braakliggend terrein, terwijl het project ook een middel is voor buurtcontacten en sociale relaties tussen andere buurtbewoners. Doordat het initiatief een geïnteresseerde en gemotiveerde groep deelnemers voortbrengt, kan het sociale contacten, herkenning en verbondenheid tussen deelnemers creëren. Daarnaast kunnen door de organisatie van klusdagen en activiteiten ook omwonenden worden gestimuleerd om naar het project te gaan om kennis te maken met andere buurtbewoners, waardoor de Cremertuin ook een middel kan zijn voor het vormen van gemeenschapsgevoel onder niet-deelnemers. Doordat de tuin daarmee een voorbeeld is van stadslandbouw waarbij zowel deelnemers en niet-deelnemers uit de buurt betrokken kunnen raken, is het een interessante case om gemeenschapsgevoel bij stadslandbouw te onderzoeken.

1.3 Onderzoeksvragen

In deze masterthesis is gekeken naar de gevoelens van gemeenschap van deelnemers en niet-deelnemers van stadslandbouw, in de zin van samenkomsten, onderlinge herkenbaarheid en buurtcontacten. Het thesisonderzoek richt zich op de Nederlandse praktijk van stadslandbouw. De reden hiervoor is dat Nederlandse stadslandbouw een sterke ontwikkeling doormaakt, zoals in de introductie is beschreven. Het is interessant om inzicht te krijgen in de betrokkenheid van verschillende mensen en buurtbewoners in en rond zulke projecten. Motivatie en gemeenschapsgevoel bepalen namelijk mede of stadslandbouw stimulerend kan werken op de sociale betrokkenheid van buurtbewoners.

Het thesisonderzoek geeft antwoord op een aantal onderzoeksvragen. Het centrale thema vormen de gemeenschapsgevoelens van deelnemers en niet-deelnemers van stadslandbouw. Hierbij is gekeken naar lidmaatschap van deelnemers en niet-deelnemers bij het project op basis van de toegangsgrenzen en -regels, de invloed van mensen op de organisatie van het project en de sociale verbinding die mensen door het project hebben met andere personen. De centrale onderzoeksvraag luidt:

In hoeverre is er volgens deelnemers en niet-deelnemers van stadslandbouw sprake van een 'sense of community' binnen en rond een tuinproject en wat zijn de verklaringen hiervoor?

Deze vraag is onderverdeeld in vier deelvragen:

1. Wat zijn de belangrijkste doelen en doelgroepen van het stadslandbouwproject?
2. Wat zijn de belangrijkste motivaties van deelnemers en buurtbewoners om wel of niet deel te nemen in dit stadslandbouwproject?
3. Wat zijn de opvattingen van deelnemers van stadslandbouw over de rol van het tuinproject in het creëren van een gemeenschapsgevoel tussen deelnemers binnen het project en met buurtbewoners buiten het project?
4. Wat zijn de opvattingen van niet-deelnemers van stadslandbouw over de rol van het tuinproject in het creëren van een gemeenschapsgevoel onder buurtbewoners?

1.4 Methode

Voor het masterthesisonderzoek is gebruikgemaakt van kwalitatief onderzoek op basis van semigestructureerde interviews met initiatiefnemers en betrokkenen alsook met deelnemers en niet-deelnemers van het tuinproject. De keuze voor kwalitatief onderzoek is gelegen in het onderzoeksdoel om de gemeenschapsgevoelens van deelnemers en niet-deelnemers in stadslandbouw te achterhalen. Bij kwalitatief onderzoek ligt de nadruk op ervaringen en opvattingen en hun context, terwijl kwantitatief onderzoek meer uitgaat van wetmatigheden en cijfers. Om het kwalitatief onderzoek uit te voeren, zijn semigestructureerde interviews afgenomen die respondenten de mogelijkheid bieden meer te vertellen over onderwerpen die volgens hen relevant zijn voor een gemeenschapsgevoel. In totaal zijn er voor de uiteindelijke onderzoeksresultaten 24 interviews afgelegd, uitgesplitst in vier interviews met initiatiefnemers en betrokkenen van het project, tien met deelnemers en tien met niet-deelnemers.

Het eventuele gemeenschapsgevoel bij stadslandbouw is via een aantal benaderingen onderzocht. Er is gevraagd naar de beweegredenen om het project destijds te starten en naar de doelgroepen van het project, om zo duidelijkheid te krijgen wat de functie is van het project voor de buurt en wie erbij betrokken worden (deelvraag 1). Aan zowel deelnemers als niet-deelnemers is daarna gevraagd wat de belangrijkste redenen zijn om wel of niet mee te doen aan het project. Dit biedt inzicht in de vraag of de doelen en doelgroepen overeenstemmen met de beweegredenen van (niet-)deelnemers van het project (deelvraag 2).

Ten slotte is gekeken naar de vraag of het tuinproject een middel is voor het vormen van een gemeenschapsgevoel onder deelnemers en een gevoel van een buurtgemeenschap onder niet-deelnemers (deelvragen 3 en 4). Dit is beantwoord via vragen over toegangsregels en grenzen, de invloed van beide groepen en de sociale verbondenheid die (niet-)deelnemers voelen door onderling contact en wederzijdse herkenning.

1.5 Structuur thesis

In dit hoofdstuk, hoofdstuk 1, zijn het onderzoeksonderwerp, de onderzoeksrelevantie, de onderzoeksvragen en het onderzoeksdoel geïntroduceerd.

In hoofdstuk 2, het theoretisch kader, is het onderwerp 'Braakliggend terrein, stadslandbouw en *sense of community*' beschreven in vijf onderwerpen, namelijk: Ontstaan en vorming van nieuwe functies van braakliggende terreinen; Stadslandbouw en *community gardens*: nieuwe functie op braakliggend terrein; Gemeenschapsvorming: doelen en motivaties van *community gardens*; Vorming, betekenis en relaties van *sense of community* rond *community gardens*; en Lidmaatschap als kenmerk van *sense of community* in *community gardens*. Na de conclusie zijn de belangrijkste kenmerken van *sense of community* in *community gardens* weergegeven in een conceptueel model.

In hoofdstuk 3 is het onderzoeksontwerp en de methodologie uiteengezet, namelijk: het introduceren van de onderzoekslocatie en de cases die geselecteerd zijn voor dataverzameling, de gebruikte onderzoeksmethoden en de personen die zijn geïnterviewd. Daarnaast is geoperationaliseerd op welke wijze de *sense of community* is gemeten in de interviews met (niet-)deelnemers van een *community garden*.

In hoofdstuk 4 is een korte beschrijving gegeven van de onderzoekslocatie, namelijk het ontstaan en de kenmerken van de onderzochte *community garden*, de kenmerken van bezoekers en de activiteiten die bij dit project plaatsvinden op bepaalde dagen en tijden gedurende twee weken.

In hoofdstuk 5 zijn vervolgens de opvattingen van initiatiefnemers over de doelen en doelgroepen van het project beschreven, evenals de motivaties voor (niet-)deelname voor (niet-)deelnemers van de desbetreffende *community garden*. Daarnaast zijn de ervaringen en aanbevelingen die een aantal deelnemers en initiatiefnemers van het project hebben in dit hoofdstuk uiteengezet.

In hoofdstuk 6 zijn vervolgens de interviewresultaten met deelnemers en niet-deelnemers uiteengezet, waarbij eerst de toegang tot het project is besproken, waarna vervolgens ingegaan is op verbondenheid tussen deelnemers en niet-deelnemers van een tuingemeenschap.

Hoofdstuk 7 biedt vervolgens een discussie van de onderzoeksresultaten, namelijk de implicaties van dit onderzoek voor de wijze waarin een *community garden* moet worden georganiseerd. De thesis sluit het onderzoek in dit hoofdstuk af met een conclusie waarin de centrale onderzoeksvraag is beantwoord en een reflectie op het onderzoeksproject is beschreven.

2. Braakliggend terrein, stadslandbouw en *sense of community*: theoretisch kader

In dit hoofdstuk komen vijf onderwerpen aan de orde die, op basis van wetenschappelijke literatuur, mede inzicht geven in motivatie en gemeenschapsgevoel van (niet-)deelnemers van stadslandbouw op voorheen braakliggende terreinen. De volgende onderwerpen komen aan bod:

- 2.1 Ontstaan en vorming van nieuwe functies van braakliggende terreinen
- 2.2 Stadslandbouw en *community gardens*: nieuwe functie op braakliggend terrein
- 2.3 Gemeenschapsvorming: doelen en motivaties van *community gardens*
- 2.4 Vorming, betekenis en relaties van *sense of community* rond *community gardens*
- 2.5 Lidmaatschap als kenmerk van *sense of community* in *community gardens*

2.1 Ontstaan en vorming van nieuwe functies van braakliggende terreinen

De recente economische crisis van rond 2010 tot 2013 had als één van de consequenties, dat er minder vraag was naar bouwgrond. Gemeenten leden verliezen op de opbrengsten van deze grond en stonden voor de keuze, de situatie zo te laten of de grond een nieuwe functie te geven (NOS, 2015; Rijksoverheid, 2015; Trouw, 2012). Grond waarvoor geen bouwplannen bestaan, blijft braak liggen. Deze zogenaamde restruimte raakt in verval doordat deze geen economische functie heeft (Kevin Lynch, zoals aangehaald door Doron, 2007, p. 212).

Deze braakliggende stadsgronden hoeven echter niet nutteloos en/of onbebouwd te blijven. Zij kunnen nieuwe functies krijgen als groenplekken en ruimte bieden voor experimenten (Southworth, 2001, pp. 9-10). Door het onderhoud ervan kunnen verschillende partijen met elkaar in contact komen (Németh en Langhorst, 2014, p. 145). Deze braakliggende gronden vormen dan de basis voor creatieve initiatieven, vanuit een bepaalde interesse en een bepaald doel, hetgeen de mogelijkheid schept voor afgeschermd terreinen met nieuwe functies en gebruikers (Cools, 2009, p. 22). Deze initiatieven kunnen tijdelijk of permanent zijn en wanneer er geen concrete bouwplannen zijn in de nabije toekomst, claimen organisaties of individuen dergelijke terreinen om hun plannen uit te voeren (Nefs, 2006, p. 55). Soms hebben deze initiatiefnemers een zekere culturele of historische binding met het gebied, bijvoorbeeld omdat ze er in de buurt wonen. Deze initiatiefnemers vormen dan informele actoren, aangezien ze buiten de formele planning van overheden en bedrijfsleven via een bottom-up benadering een nieuw idee in praktijk willen brengen op basis van eigen interesse (Groth & Corijn, 2005).

Er zijn verschillende voorbeelden van dergelijke nieuwe functies voor braakliggende terreinen. Eerst kunnen deze zogenaamde ongebruikte gebieden (*dead zones*) zijn, waarbij ze zichtbaar zijn, maar geen functie hebben voor de buurt, bijvoorbeeld door aanwezig afval. Na de keuze voor een nieuwe functie, is er sprake van *cultural transgression*: buurtbewoners kunnen deze terreinen dan claimen voor hun eigen doeleinden, waardoor deze veranderen van *dead zones* tot ruimtes met nieuw stedelijk elan, die aantrekkingskracht uitoefenen op buurtbewoners (Doron, 2000, pp. 252-253). Nieuwe fysieke elementen als bankjes en picknickplaatsen, en activiteiten als buurtbarbecues, kunnen daarnaast een positieve invloed hebben op het gebruik van voormalig braakliggend terrein (Unt & Bell, 2014). Zo ontstaan op veel stedelijke plekken buurtparken, speelplekken en stadslandbouwprojecten. In deze thesis is de nadruk gelegd op stadslandbouw als nieuwe functie van braakliggende terreinen met als doel van de initiatiefnemers om een buurtfunctie te bieden.

2.2 Stadslandbouw: betekenis en nieuwe functie op braakliggend terrein

Braakliggende stadsterreinen kunnen door buurtbewoners en creatievelingen worden benut voor initiatieven om deze gebieden weer een functie te geven. Zo ontstaan bijvoorbeeld projecten voor stadslandbouw. In deze paragraaf komen eerst de kenmerken van stadslandbouw aan de orde en wordt daarna uitgelegd hoe een vorm van stadslandbouw, namelijk *community gardens* (buurttuinen), tot stand komt op braakliggende terreinen.

2.2.1 Kenmerken van stadslandbouw

Stadslandbouw is een nieuwe functie voor braakliggende terreinen met als focus zowel het productief maken van grond, door het verbouwen van voedsel, als het bieden van een ontmoetingsplek voor deelnemers en/of buurtbewoners. De opkomst van stadslandbouw in bijvoorbeeld Nederlandse steden is te verklaren als een reactie op het feit, dat stedelingen vervreemd zijn geraakt van hun natuurlijke milieu in die zin dat stad en platteland van elkaar afgescheiden zijn. Voedsel wordt op grootschalige wijze elders geproduceerd waardoor stadsbewoners geen binding meer hebben met de oorsprong van hun voeding en de wijze van productie (McClintock, 2010, pp. 192-194 & 201). Door sommige mensen, zoals opgevat door Carolyn Steel (2009), wordt dit als een gemis ervaren, omdat hiermee de verbinding tussen stad en platteland en stedeling en voedsel wordt beperkt. Om dit gemis op te vangen, zijn er creatieve initiatieven opgezet om voedsel binnen de stadsgrenzen te verbouwen.

Stadslandbouw op braakliggende terreinen biedt andere stedelijke levenswijzen, omdat deze de buurtbetrokkenheid en -gemeenschap verbetert, ruimten zichtbaar maakt voor bewoners en bezoekers en ervoor zorgt dat mensen een bepaalde relatie krijgen met land wanneer er een functie voor een terrein ontstaat (Matos & Batista, 2013, pp. 480-481; McClintock, 2014, pp. 153-154).

Kritiek op stadslandbouw is er echter ook. Dit omdat deelnemers niet altijd representatief zijn voor de bevolkingssamenstelling van een buurt. Dit komt doordat de mate waarin burgers actief zijn in stadslandbouw, bepaald wordt door individuele behoeften: degenen die behoefte hebben aan het produceren en consumeren van lokaal voedsel, nemen deel aan stadsagrarische projecten. Zo kan stadslandbouw de individuele behoeften vervullen van een aantal gemotiveerde mensen die hiervoor het initiatief en de verantwoordelijkheid nemen. Dit terwijl bijvoorbeeld andere buurtbewoners er niet in participeren, omdat zij niet dezelfde motivatie of interesse hebben en deelnemers niet in de buurt van een tuinproject hoeven te wonen om eraan deel te nemen, zoals naar voren komt bij onderzoek van Kurtz (2001, pp. 662-663) en Pudup (2008, p. 1231).

De mate van deelname van buurtbewoners aan stadslandbouw is ook niet simpel te vertalen in één definitie: er vallen namelijk verschillende productietypen onder de vlag van stadslandbouw, elk met hun eigen doelgroepen die mede bepaald worden door de functie, management en schaal van een project (McClintock, 2014, p. 150) (tabel 1, volgende bladzijde). Uit tabel 1 is op te merken dat er een diversiteit aan stadslandbouwtypen te onderscheiden is. Sommige initiatieven, met name die zijn opgezet door meerdere mensen, kennen een duidelijke organisatie, bij andere, zoals bij individuen en commerciële bedrijven, ontbreekt deze organisatie. Ook de productieschaal is heel verschillend, afhankelijk van de locatie: in achtertuinen van buurtbewoners, op leegstaand terrein, in parken of overdekte kassen. Stadslandbouw kan worden uitgevoerd op individuele basis, maar projecten kunnen ook focussen op betrokkenheid van buurtbewoners of vrijwilligers, terwijl er bij de commerciële soort sprake is van betaalde werknemers. Bij alle typen ligt de nadruk ten slotte op voedselproductie, maar daarnaast kunnen andere doelen als educatie, recreatie en gemeenschapsvorming een rol spelen. Samengevat geeft tabel 1 weer, dat stadslandbouw wordt geleid door organisaties, particulieren of buurtbewoners, dat deze plaatsvindt in parken, bij woningen en op leegstaande grond en dat deelnemers zeer divers zijn, zowel qua motivatie als qua organisatie, individueel, collectief of commercieel. Om de nadruk te leggen op de gemeenschapsfunctie en relatie met buurtbewoners, is ervoor gekozen om *community gardens* (buurttuinen) op braakliggende terreinen te onderzoeken als vorm van stadslandbouw.

Tabel 1: typen van stadslandbouw

Type of urban agriculture	Organised	Scale of production	Primary functions or orientation	Management	Labour	Market engagement
Residential	No	Yards	Production for household consumption, recreation, landscaping, occasional sales of surplus	Individual or household	Self or family	Minimal
Allotment	Yes	Vacant lots, parks	Food production, recreation	Community garden programme, individual plot management	Individual community garden member	Occasional
Guerrilla	Sometimes	Plants, beds	Valorisation and/or transgression of landscape norms, creation of “edible landscapes”	Individual or collective	Individual or collective	Rare
Collective	Yes	Vacant lots, parks	Community-building, food production	Collective, often with a garden manager	Collective members	Occasional
Institutional (e.g. school, prison, hospitals)	Yes	Yard or other vacant space, greenhouses	Education, rehabilitation, skills training	Institution or contracted organisation	Institutional members (e.g. students, patients, clients, prisoners), staff, volunteers	Occasional
Non-profit	Yes	Vacant lots, parks, greenhouses	Food security, food justice, education (foodways, nutrition, biophysical science)	Non-profit organisation	Staff and volunteers	Frequent

Bron: McClintock, 2014, p. 150

2.2.2 *Community gardens* als nieuwe functie voor braakliggend terrein

In deze thesis ligt de nadruk op een bepaald type stadslandbouw, namelijk *community gardens* (buurttuinen) op voormalig braakliggend terrein. Zij vormen een aparte groep, omdat de focus hier meer op de sociale aspecten ervan ligt dan op voedselproductie an sich. *Community gardens* hebben een lange historie als plaatsen die voorzagen in voedselzekerheid voor stadsbewoners, zowel in ontwikkelde als onderontwikkelde landen (Hardman & Larkham, 2014, p. 16). Hun functie, zeker in Westerse landen, is echter veranderd.

De nadruk ligt tegenwoordig op verschillende aspecten. *Community gardens* zijn plaatsen voor vrijetijdsbesteding: het ontmoeten van deelnemers en buurtbewoners en de mogelijkheid tot escapisme uit het drukke stadsleven vormen hierbij mede de focus (Hardman & Larkham, 2014, p. 18). Bij deze tuinprojecten staan verschillende doelen centraal, zoals gezondheid, educatie, duurzaamheid en gemeenschapsvorming. Zo kunnen *community gardens* een positieve invloed hebben op de gezondheid van deelnemers, aangezien zij hun de mogelijkheid bieden fysiek bezig te zijn. Daarnaast kunnen mensen de tuin ervaren als rustplek in hun dagelijks leven, wat hun geestelijke gezondheid ten goede komt (Wakefield et al, 2007). Ook hebben *community gardens* veelal een educatieve functie: mensen krijgen meer inzicht in de herkomst van voedsel en de methodes van groenteteelt. Duurzaamheid is ook een doel, aangezien deelnemers vaak gemotiveerd zijn om zelf voedsel te verbouwen als een vorm van duurzame stedelijke ontwikkeling en om minder afhankelijk te zijn van grootschalig geproduceerd voedsel met chemische toevoegingen (Kettle, 2014, pp. 43-45). Ten slotte vormen *community gardens* plaatsen waar sociale contacten en gemeenschapsvorming tussen deelnemers en buurtbewoners kunnen ontstaan. Door onderling contact en wederzijdse herkenning en hulp kunnen deelnemers en buurtbewoners elkaar namelijk beter leren kennen en zodoende ook dichter met elkaar verbonden raken. *Community gardens* zijn plekken waar mensen dagelijkse ervaringen krijgen en waar ze vormen van buurtgemeenschap kunnen ervaren (Eizenberg, 2012, p. 773). De focus bij (hedendaagse Westerse) *community gardens* is daarom verschoven van louter voedselvoorziening naar verschillende aspecten die samenhangen met recreatie en waarvan de doelen gezondheid, educatie, duurzaamheid en gemeenschapsvorming zijn (met uiteraard landbouw als basis). *Community gardens* kunnen volgens Firth et al (2011, p. 565) en Veen (2015, pp. 167-170) gezien worden als ofwel ‘plaats gebaseerd’, gefocust op sociale relaties voor en door buurtbewoners, ofwel ‘interesse gebaseerd’, waarbij de nadruk ligt op het vormen van een groep deelnemers die geïnteresseerd is in tuinieren.

Kenmerkend voor *community gardens* op braakliggende grond is, dat zij een reactie zijn op de voormalige functie van een terrein. Initiatiefnemers zijn ontevreden over de ontstane situatie, maar zien tegelijkertijd mogelijkheden. In het geval van stadslandbouw vertalen zij de behoefte van stedelingen om zelf groente te verbouwen, naar de inrichting van een braakliggend terrein. Deze initiatiefnemers maken deel uit van *food movements* of de buurtgemeenschap.

Food movements hebben als doel om stadsruimte te verbeteren en om voedselproductie dichterbij de stad te brengen. Deze bewegingen willen vanuit drie dimensies iets doen met braakliggende stadgronden (Lyons et al, 2013, pp. 160-161). De *sociaalpolitieke dimensie* houdt in, dat zij stadsruimte claimen om het produceren van voedsel zichtbaar te maken (Lyons et al, 2013, pp. 160-161). De *ecologische dimensie* legt de nadruk op hun doel om een duurzamer milieu te creëren (Lyons et al, 2013, pp. 160-161). De derde, *economische dimensie* gaat om het claimen van grond voor de productie van voedsel voor de verkoop (Lyons et al, 2013, pp. 160-161).

Het initiatief voor het opzetten van *community gardens* op braakliggend terrein, kan ook van mensen uit een buurtgemeenschap komen. Ook zij kunnen deze grond claimen van de gemeente of betreffende vastgoedmaatschappij. Drake & Lawson (2014, pp. 139-140) noemen het voorbeeld van *community gardens* in de VS rond 1970, die een reactie waren op verval en economische desinvestering van stadswijken. De beweging van *community gardening* is tegenwoordig ook overgewaaid naar Nederland en *community gardeners* gaan, mede door promotie van initiatieven via internet en social media, door met hun projecten om braakliggende grond te claimen om hun buurt te verbeteren (Drake & Lawson, 2014, p. 140). Deze tuinen kunnen buurtprojecten zijn voor verschillende doelen, bijvoorbeeld als publieke ruimtes waarbinnen buurtbewoners het initiatief nemen om activiteiten uit te voeren (Milbourne, 2012, p. 949). De buurtgemeenschap speelt daarmee een belangrijke rol bij het starten en uitvoeren van projecten. *Community gardens* of buurttuinen kunnen, mede op basis van de bovenstaande kenmerken, als volgt worden gedefinieerd in de context van braakliggende stadsterreinen (mede afgeleid van Glover et al, 2005, p. 79):

‘Een georganiseerd, lokaal initiatief door ‘food movements’ en/of buurtbewoners, waarbij een braakliggend terrein is herontwikkeld om voedsel, sociaal contact en betrokkenheid te creëren voor deelnemers van een (buurt)gemeenschap’.

2.3 Gemeenschapsvorming: doelen en motivaties van *community gardens*

Stadslandbouw in de vorm van *community gardens* kan een nieuwe functie geven aan braakliggende terreinen door het vormen van een gemeenschap tussen deelnemers en buurtbewoners.

De mate waarin *community gardens* kunnen bijdragen aan zo'n gemeenschapsvorm, is afhankelijk van de doelen van initiatiefnemers/projectleiders en motivaties van (niet-)deelnemers van deze projecten.

De aanwezigheid van een *community garden* kan stimulerend werken op de gemeenschapsvorming in een wijk. Zeker wanneer het één van de doelstellingen is om sociale contacten in de buurt te verbeteren en buurtbewoners te betrekken bij het project, onder andere door de openstelling ervan. Tegelijkertijd heeft een project deelnemers nodig om een tuingemeenschap te vormen en deze personen hebben elk hun eigen motivaties en ervaringen. Een tuinproject kan bijvoorbeeld een plek zijn om de stress van het moderne leven tijdelijk te ontvluchten of een mogelijkheid om informeel in contact te komen met andere buurtbewoners (Kingsley et al, 2009, pp. 211-213). De verschillende individuele motivaties om deel te nemen, komen samen in een *community garden* en vormen zodoende redenen voor deelnemers en buurtbewoners om in een tuinproject collectieve doelen te verwezenlijken (Glover, 2004, p. 156). Die collectieve doelen kunnen het gemeenschapsgevoel tussen verschillende deelnemers en buurtbewoners bevorderen, zonder dat men verder veel gemeen hoeft te hebben. Daartegenover staat dat niet-deelnemers uit de buurt zonder interesse in tuinieren, wellicht weinig affiniteit hebben met het tuinproject en zijn deelnemers. Daarnaast is de toegang tot een tuin veelal beperkt tot deelnemers, waardoor geen activiteit en contact mogelijk is van mensen die niet tot de deelnemersgroep horen (Glover, 2004, p. 155; Hardman & Larkham, 2014, pp. 173-174). Dit kan buurtbewoners juist motiveren om niet in een tuin deel te nemen, wat de vorming van een buurtgemeenschap in de weg staat.

Het is daarom zaak om allereerst te kijken naar de doelen van initiatiefnemers en de motivaties van (niet-)deelnemers om vervolgens te beargumenteren of een *community garden* bijdraagt aan een gemeenschapsvorm tussen deelnemers en buurtbewoners.

2.3.1 Doelen van initiatiefnemers en projectleiders

Community gardens kunnen verschillende doelen en doelgroepen hebben, die bepaald worden door initiatiefnemers en projectleiders. Het gaat er hierbij bijvoorbeeld om uit welke bevolkingsgroepen de deelnemers afkomstig zijn, hoe de organisatie van het project is en wat de focus van het project is.

Community gardens kunnen mede worden beschouwd als *grassroots* of *bottom-up* projecten, waarbij initiatiefnemers en leiders als voornaamste doel hebben, voedsel te produceren en daarnaast een ontmoetingsplek te bieden voor buurtbewoners (Drake, 2014, p. 179). Dit doel is echter ook afhankelijk van hun doelgroep. Deze bestaat veelal uit buurtbewoners die geïnteresseerd zijn in tuinieren, hetgeen *inclusion* (om alleen deze doelgroep aan te trekken) en *exclusion* (om de toegang voor andere mensen te beperken) impliceert. Er rijst daarbij de vraag wat initiatiefnemers van *community gardens* beschouwen als de gemeenschap (*community*): zijn dat alleen geïnteresseerde, betrokken tuiniers of worden buurtbewoners ook betrokken bij het project (Drake, 2014, p. 193)? Het vaststellen van de doelen en doelgroepen door initiatiefnemers en projectleiders van *community gardens* bepaalt mede in hoeverre potentiële deelnemers en buurtbewoners gemotiveerd worden tot deelname. Wanneer er bijvoorbeeld sprake is van een wachtlijst of een project heeft een duidelijke afscheiding van de wijk, dan kan dit voor sommige mensen hun motivatie tot deelname negatief beïnvloeden.

2.3.2 Motivaties voor deelname en gemeenschapsvorming

Deelnemers en niet-deelnemers kunnen op verschillende manieren geïnteresseerd zijn in stadslandbouw en *community gardens* in het bijzonder. Initiatiefnemers en projectleiders moeten hierop letten, om hun gewenste doelgroep te bereiken. De motivaties van deelnemers kunnen worden verdeeld in economie, milieu en gemeenschap, afgeleid van Hancock's model (Hancock et al, 1999 en Hancock, 2001) (figuur 1, bladzijde 23).

2.3.2.1 Economie: werkgelegenheid en gelijkheid

De eerste motivatie tot deelname aan *community gardens*, is een economische. Hierbij is het doel: economische ontwikkeling door de verkoop van voedsel en de mogelijkheid tot betaald werk.

De nadruk ligt dan bijvoorbeeld op het verminderen van armoede en/of sociale uitsluiting in stadsbuurten en het bieden van werkgelegenheid (Ferris et al, 2001, pp. 563-564). Er is daarbij sprake van *prosperity* (het aanbieden van werkgelegenheid, inkomen en levensonderhoud) en *equity* (tegengaan van economische ongelijkheid door gezond voedsel voor diverse bevolkingsgroepen) (Mazereeuw, 2005, pp. 7-8 & 12-13).

Dit terrein van gemeenschapsvorming wordt niet behandeld als onderzoeksterrein in deze thesis, maar is wel relevant voor *community gardens* voor projecten waar voedsel verkocht wordt voor sociaaleconomische doeleinden.

2.3.2.2 Milieu en gezondheid: duurzaamheid, activiteit en toevluchtsoord

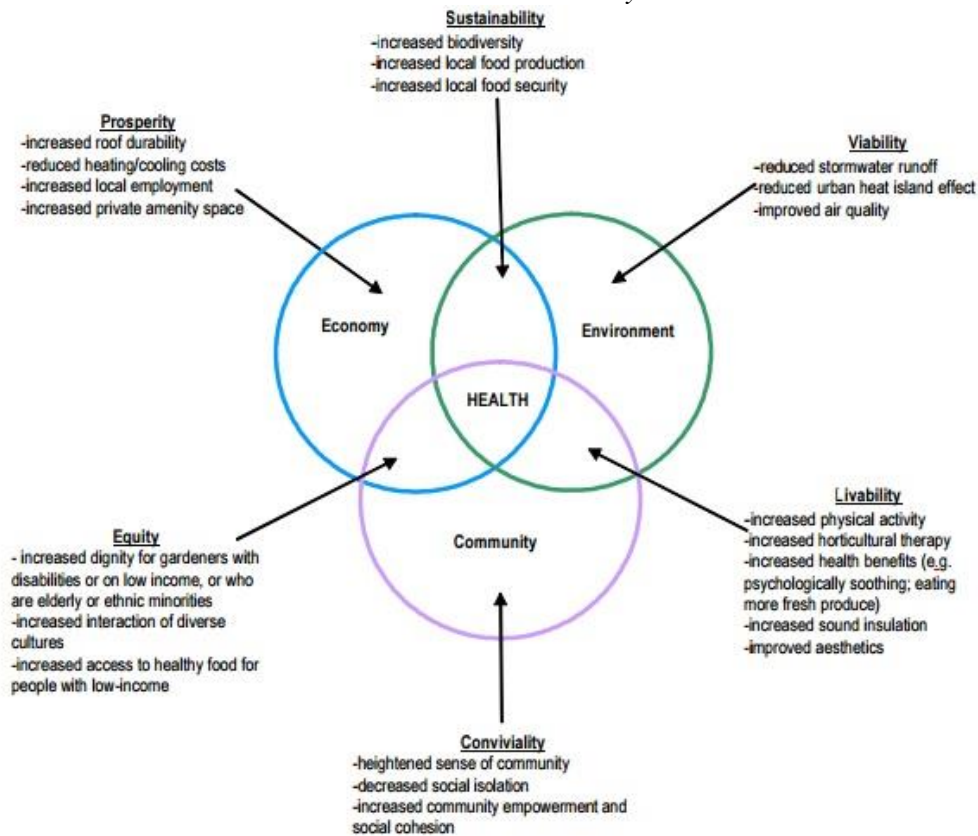
Het tweede terrein van motivatie en vorming van gemeenschap is milieu en gezondheid. Mensen raken meer betrokken bij het milieu door eigen voedsel te produceren en te leren over de oorsprong ervan wat samenhangt met *sustainability* (Mazereeuw, 2005, pp. 8 & 11).

Daarnaast is er het educatieve aspect: de door de deelnemers verworven kennis bij het zelf verbouwen van voedsel, kan zo duurzame voedselproductie (*viability*) impliceren (Mazereeuw, 2005, p. 7). Kennisverwerving of overdracht van kennis (bijvoorbeeld van ouders aan kinderen) over de oorsprong van voedsel, kan ook een motivatie zijn voor deelname aan een tuinproject. Een andere motivatie voor deelnemers is, om fysiek actief te zijn en (tijdelijk) te ontsnappen aan het drukke leven van alledag. Dit heeft een positieve invloed op hun fysieke en mentale gezondheid, ook wel *livability* genoemd (Mazereeuw, 2005, pp. 14-15).

2.3.2.3 Gemeenschap: deelnemersgroep, sociale contacten en buurtverbetering

Een derde motivatie tot deelname aan een *community garden-project* vormt de gemeenschap, buurt of deelnemersgroep zelf. De sleutel voor het succes van een buurttuin, en stadslandbouw in het algemeen, is dat 'het betreffende project in staat is om een gemotiveerde groep van mensen aan te trekken en binnen de gelederen te houden met (of ondanks) de verplichting om actief betrokken te zijn in de projecten' (Tornaghi, 2014 b, p. 18). Een belangrijke motivatie voor deelnemers is daarom om sociale contacten te ontwikkelen en andere buurtbewoners te leren kennen, wat kan worden beschouwd als *conviviality* (Guitart et al, 2012, p. 367; Mazereeuw, 2005, p. 14). Door samen te werken aan gezamenlijke doelen en, aanvankelijk terloopse, gesprekken met buurtbewoners, ontstaat er tussen deelnemers een vertrouwensbasis en mogelijk gemeenschapsvorming (Pattie et al, 2004, pp. 149-150). Daarnaast is buurtverbetering een motivatie voor gemeenschapsvorming in stadslandbouw. Deelnemers identificeren zich met de buurt waarin zij wonen en voelen zich medeverantwoordelijk als er verval of achterstallig onderhoud is (Wijdeven, 2012, pp. 135-136). Dit kan de trigger zijn om aan braakliggende terreinen een nieuwe functie te geven en te zorgen voor onderhoud en sociale controle.

Figuur 1: Hancock's model voor onderzoek naar *community health*

Bron: Mazereeuw, 2005, p. 2

2.3.3 Motivaties voor niet-deelname

Een *community garden* kan niet alle mensen in een buurt aan zich binden, enerzijds doordat zij niet tot de doelgroep van een project behoren, anderzijds omdat buurtbewoners zelf geen behoefte hebben aan deelname. Zij kunnen daar verschillende motivaties voor hebben.

Vergeleken met onderzoek naar motivaties om wel deel te nemen, is er minder onderzoek gedaan naar de beweegredenen voor niet-deelname. Een voorbeeld van indeling naar motivaties van niet-deelname is van Verba et al (2002).

Zij hebben geanalyseerd waarom mensen niet politiek actief zijn en noemen hiervoor drie redenen: ze kunnen niet deelnemen (ze missen vaardigheden of hebben er geen tijd voor), ze willen niet deelnemen (doordat hun interesses niet overeenstemmen met de kenmerken van het project) of ze worden niet gevraagd om deel te nemen, zodat er geen behoefte lijkt te zijn aan hun hulp of medewerking (Verba et al, 2002, pp. 15-16). Als je deze analyse toepast op *community gardens*, dan zijn de motivaties van niet-deelnemers: geen tijd, geen 'feeling' met tuinieren of met deelnemers van het project of onbekendheid ermee, omdat ze niet worden bereikt bij de promotie van projecten.

Mensen die niet deelnemen aan een *community garden* en er weinig in betrokken worden, vormen geen gemeenschap met de deelnemers. Beide groepen kunnen elkaar wel bij andere projecten en activiteiten in de buurt tegenkomen, maar in dit geval draagt een *community garden* dan niet bij aan een buurtgemeenschap. Deelnemers en niet-deelnemers kunnen, afhankelijk van hun motivaties en opvattingen over deze projecten, wel of geen gevoel van gemeenschap ervaren. Dit gevoel wordt bepaald door verschillende factoren, waarvan het gevoel deel uit te maken van een project (lidmaatschap) er een is.

In deze thesis is onderzoek gedaan naar het gemeenschapsgevoel (*sense of community*) tussen deelnemers van een *community garden* en tussen niet-deelnemende buurtbewoners. Dit is gedaan om antwoord te krijgen op de vraag of een tuinproject bij kan dragen aan betere sociale contacten, herkenbaarheid en acceptatie tussen beide groepen. Het gaat dan zowel om het gevoel van een tuingemeenschap als van een buurtgemeenschap, tussen deelnemers en buurtbewoners, dat gecreëerd kan worden door een *community garden*. In de volgende paragrafen zijn de betekenis en kenmerken van *sense of community* voor tuinprojecten nader omschreven.

2.4 Vorming, betekenis en relaties van *sense of community* rond *community gardens*

In deze paragraaf is het thema van het praktijkdeel van het thesisonderzoek uiteengezet. Het onderzoeksthema is het gemeenschapsgevoel (*sense of community*) van deelnemers en niet-deelnemers (*membership*) aan *community gardens*. In deze paragraaf is de vorming en betekenis van het begrip *sense of community* uiteengezet in de context van *community gardens*.

2.4.1 Vorming en betekenis *sense of community* in buurttuinen

Buurtbewoners van een stadswijk kunnen verschillende motivaties hebben om deel te nemen aan *community gardens*, bijvoorbeeld vanwege hun voorkeur voor zelfgekweekte groente of vanwege het sociale aspect van informele contacten. Zij kunnen echter ook verschillende motivaties hebben om juist niet deel te nemen. Dit houdt niet in, dat zij dan geen verbondenheid kennen. Buurtbewoners ontmoeten elkaar namelijk op verschillende wijzen en onderhouden hiermee ook sociale relaties met elkaar (Blokland, 2008). In dit geval impliceert dit dat deelnemers en niet-deelnemers van buurttuinen elkaar kunnen kennen via andere instanties, zoals sportclubs of de school van hun kinderen, of omdat ze elkaar regelmatig tegenkomen op straat.

Community gardens vormen ook plaatsen om sociale relaties mogelijk te maken tussen deelnemende en niet deelnemende buurtbewoners, bijvoorbeeld door een openbare ruimte te creëren, waarbij een speelplek voor kinderen centraal staat. Daarnaast kunnen de tuinen plekken vormen waar via buurtactiviteiten buurtbewoners ook bereikt kunnen worden. Op deze manier vormen *community gardens* plekken waarin buurtbewoners meer verbonden met elkaar kunnen worden.

Er kan in deze benadering worden gesteld dat *community gardens* een zogenaamde *sense of community* kunnen vormen tussen deelnemers onderling en buurtbewoners. Dit geldt met name als zo'n *community garden* een buurtproject impliceert, waarbij contacten mogelijk zijn tussen mensen met een verschillende sociaal-demografische en economische achtergrond op basis van een gemeenschappelijke relatie, zoals toegang tot de buurttuin. Wanneer buurtbewoners het gevoel hebben deel uit te maken van een collectief, door toegang en/of deelname aan een *community garden*, kan dit positieve consequenties hebben. Immers, door de gemeenschappelijke doelen, waarden en interacties, delen mensen ervaringen die kunnen leiden tot meer onderling begrip en steun, wat zo het sociale welzijn van mensen verhoogt (Mannarini & Fedi, 2009, p. 212).

Deze benaderingen op *Sense of community* zijn samengebracht in de eerste definitie van het begrip door Sarason (1976, p. 1) die het begrip omschrijft als: 'een gevoel deel uit te maken en afhankelijk te kunnen zijn van een redelijk beschikbaar en gesteund netwerk van relaties, zodat men geen permanente gevoelens van eenzaamheid ervaart'. Dit suggereert dat buurtbewoners die niet deelnemen in een *community garden* geen gevoelens van gemeenschap ervaren, aangezien zij niet tot de deelnemersgroep behoren, wat 'wij-zij' gevoelens tussen deelnemers en niet-deelnemers kan oproepen. Dit is echter niet per se het geval. Ook niet-deelnemers kunnen de buurttuin als sociaal-verbindend ervaren, zeker als deze openbaar toegankelijk is en er af en toe activiteiten zijn. Op deze manier kan de verbondenheid tussen een *community garden* en buurtbewoners versterkt worden.

In deze thesis is het begrip *sense of community* onderzocht vanuit het startpunt van de zienswijze van McMillan en Chavis (1986). Hun benadering van dit begrip is vaak aangehaald geweest in wetenschappelijk onderzoek naar het gemeenschapsgevoel in een geografisch gebied. Voorbeelden van onderzoek zijn onder andere van Chipuer en Pretty (1999) en Long en Perkins (2007). De theorie van McMillan en Chavis wordt als de meest geciteerde theorie in onderzoek naar gemeenschapsgevoel beschouwd (Boekamp, 2014, pp. 41 & 47). De theorie van *sense of community* is breed toepasbaar in verschillende plaatsen waar mensen bij elkaar komen voor bepaalde doeleinden. Voorbeelden zijn werkgroepen, sportclubs, buurtcentra en projecten in stadslandbouw.

Gemeenschapsgevoel is hier op de volgende wijze gedefinieerd (McMillan, zoals aangehaald door McMillan en Chavis, 1986, p. 9): *'a feeling that (non-)members have of belonging, a feeling that (non-)members matter to one another and to the group, and a shared faith that (non-)members' needs will be met through their commitment to be together'*.

Er is gekozen voor de benadering van McMillan en Chavis (1986) in dit thesisonderzoek, omdat deze zienswijze verschillende aspecten behandelt die relateren aan de vorming van sociale contacten en verbondenheid tussen deelnemers en niet-deelnemers van *community gardens*. McMillan en Chavis behandelen vier dimensies die gezamenlijk een beeld geven van de wijze waarin gemeenschapsgevoel tot stand komt. Dit zijn: *membership, influence, fulfilment of needs* en *shared emotional connection* (McMillan en Chavis, 1986). *Membership* betreft het deel uitmaken van een gemeenschap door een individu. In het kader van deze thesis gaat het dan om buurtbewoners die dit gevoel al of niet ervaren bij het tuinproject. Toegankelijkheid is hiervoor cruciaal. De andere drie dimensies: *influence, fulfilment of needs* en *shared emotional connection*, zijn ook toepasbaar op het onderzochte tuinproject. Het gaat er dan om of buurtbewoners wel of geen invloed hebben op de organisatie, of zij er individuele behoeften mee kunnen vervullen en of het aanleiding is tot sociale relaties.

Omdat McMillan en Chavis (1986) kijken naar de organisatie en individuele opvattingen van een gemeenschap, is er gekozen voor de theorie van *sense of community*. De nadruk in deze thesis ligt op 'lidmaatschap'. Dit omdat niet alleen het gemeenschapsgevoel van deelnemers is onderzocht, maar ook het gevoel van niet-deelnemers, waarbij de vraag luidt: in hoeverre speelt lidmaatschap voor niet-deelnemers een rol in het gemeenschapsgevoel rond *community gardens*?

Er zijn ook andere theorieën waarmee sociale contacten binnen een gemeenschap kunnen worden onderzocht. Een voorbeeld is de theorie van sociale cohesie, waarin verbondenheid en solidariteit binnen groepen en gemeenschappen centraal staat (Wijkontwikkeling, 2015). Deze theorie is echter voor deze thesis minder bruikbaar. Het belangrijkste argument daarvoor is, dat hierbij geen nadruk wordt gelegd op de plek waar de relaties van mensen plaatsvinden. Die plek is in deze thesis juist belangrijk vanwege de al eerder genoemde toegankelijkheid. De theorie van sociale cohesie is wel relevant als er gekeken wordt naar de kenmerken van sociale contacten, maar minder bruikbaar als er ook gekeken wordt naar de grenzen van een gemeenschap en de invloed die mensen hebben op die gemeenschap. Ook zijn er verschillende alternatieve theoretische benaderingen op *sense of community* geweest die een aanvulling en soms heroverweging bieden. Hierbij gaat het om de vraag in hoeverre de dimensies van McMillan en Chavis toepasbaar zijn op een gemeenschapsvorm, wat de invloed is van individuele en structurele kenmerken op gemeenschapsgevoel en wat de relaties zijn met andere relevante begrippen. Deze zijn nader beargumenteerd in de volgende paragraaf (paragraaf 2.4.2).

2.4.2 Zienswijzen van onderzoeksmethoden van *sense of community*

Sense of community is geen vaststaand begrip in die zin dat elke onderzoeker daaraan eenzelfde betekenis geeft voor elke sociale groep of geografisch terrein.

Er is wetenschappelijke discussie geweest over de vraag, volgens welke benadering *sense of community* op verschillende locaties kan worden gemeten. Die locatie betreft in deze thesis een *community garden*. De veel bediscussieerde en gehanteerde benadering van McMillan en Chavis (1986) wordt gebruikt voor dit onderzoek. Er zijn echter verschillende wijzigingen en aanvullingen van andere onderzoekers geweest in de definiëring van het begrip. Deze kunnen niet genegeerd worden, omdat deze de theorie van *sense of community* beter relateren aan onderzoek naar *community gardens*.

Bij het operationaliseren van de dimensies blijken deze niet allemaal dezelfde relevantie te hebben in het kader van het onderzoek naar gemeenschapsgevoel in een *community garden*. De dimensie lidmaatschap is daarbij het belangrijkste, omdat het om deelnemers én niet-deelnemers gaat. Daarnaast is het relevant te kijken naar de contacten die buiten de tuin gelegd worden, om er achter te komen of deze voor deelnemers en buurtbewoners even waardevol zijn als contacten binnen de tuin. Tenslotte is het van belang relaties te leggen tussen gemeenschapsgevoel met begrippen als sociale netwerken en buurtparticipatie. Mensen kunnen gemotiveerd worden om mee te doen aan het tuinproject omdat zij mensen kennen die deelnemen, uit hun kennissenkring of van andere buurtcontacten. Op dezelfde manier wordt niet-deelnemen dan ook deels bepaald omdat mensen geen deelnemers in hun sociale netwerk hebben. Deze drie opvattingen over *sense of community* komen hieronder verder aan de orde. Het thesisonderzoek vormt om deze redenen geen replicatie van McMillan's en Chavis' benadering (een overzicht van alternatieve benaderingen is weergegeven door Cantillon et al (2003, pp. 325-327)).

Drie zienswijzen zijn hieronder beschreven over *sense of community*. De eerste volgt de benadering van McMillan en Chavis (1986), de tweede gaat uit van een alternatieve theorie of focus en bij de derde staat de verbinding met andere relevante begrippen centraal. Bij elke benadering is uitgelegd op welke manier de kenmerken ervan meegenomen zijn in het uiteindelijke thesisonderzoek.

Het eerste perspectief hanteert de definitie van McMillan en Chavis (1986) en operationaliseert deze mede in de vorm van een *index* (Chavis et al, 1986 en 2008). In deze *sense of community-index* zijn vragen onderverdeeld in vier dimensies, waarbij aan elke vraag een score is toegekend die opgeteld de *sense of community* vormen.

Verscheidene onderzoeken concluderen dat deze *index* geldig is en dus gebruikt kan worden voor andere onderzoeken naar gemeenschapsgevoelens (Chipuer & Pretty, 1999, p. 654; Long & Perkins, 2003, p. 292; Peterson et al, 2008, p. 70).

Het belangrijkste discussiepunt bij deze onderzoeken is echter, dat de verdeling in vier dimensies niet altijd klopt, omdat deze dimensies niet zo scherp af te bakenen zijn. Ze zijn aan elkaar gerelateerd. Sommige kenmerken kunnen namelijk ook bij een andere dimensie horen.

Zo kunnen aspecten die eerder bij *integration and fulfilment of needs* horen, toch beter bij *membership* ondergebracht worden (Obst & White, 2004, p. 700-703; Peterson et al, 2006, p. 464). De dimensie lidmaatschap hangt weer samen met de dimensie invloed, maar ook met de vervulling van behoeften. In het kader van dit thesisonderzoek is ervoor gekozen om één dimensie van McMillan en Chavis (1986) te gebruiken als het gaat om het meten van de *sense of community* rond een *community garden*, namelijk lidmaatschap (*membership*). Op deze wijze wordt het onderzoek zo scherp mogelijk afgebakend, met inachtneming van aspecten uit andere dimensies die voor *membership* van belang zijn. Een andere reden voor deze keuze is het feit dat de nadruk in deze thesis mede ligt op gemeenschapsgevoelens van niet-deelnemers. De dimensie lidmaatschap geeft een duidelijke tweedeling aan tussen deelnemers en niet-deelnemers, waardoor het verschil in gemeenschapsgevoel van beide groepen kan worden onderzocht.

Het tweede perspectief stelt alternatieve theorieën of focussen voor van *sense of community*. Sommige onderzoekers zijn immers kritisch over de toegekende betekenis van dit begrip.

Zo leggen McMillan en Chavis de nadruk op het individuele gedrag en sociale relaties die personen hebben, terwijl het evenzeer van belang is om naar de structuren te kijken die mensen beïnvloeden (Hill, 1996, pp. 435-437; Sonn et al, 1999, p. 208). Individuele kenmerken kunnen wel een rol spelen bij gemeenschapsgevoelens. Als mensen persoonskenmerken delen, zullen zij makkelijker met elkaar in contact treden dan wanneer dit niet het geval is. Bij dit thesisonderzoek wordt dit geïllustreerd door ouders van jonge kinderen. Mensen met kinderen leggen namelijk makkelijker contact, omdat kinderen verbindend werken (Tartaglia, 2006, p. 32). Dit gegeven kan ook optreden bij *community gardens*: deelnemers met kinderen zouden dan vooral contact zoeken met andere jonge ouders, aangezien kinderen met elkaar kunnen spelen en ouders een gespreksonderwerp hebben. Of dit het geval is, is daarom expliciet aan de deelnemers gevraagd.

Naast individuele kenmerken is het ook van belang te kijken naar structurele kenmerken van een gemeenschap. De structuren van een *community garden* spelen namelijk een rol bij de vorming van gemeenschapsgevoel. Buckner (1988) stelt bijvoorbeeld dat *sense of community* onderdeel uitmaakt van een buurtgemeenschap, waarbij ook de aantrekking (*attraction*) van een buurt en sociale interacties daarbinnen een rol spelen. Volgens hem gaat het bij *sense of community* om een systeem, waarbij het gevoel van verbondenheid tussen leden van een gemeenschap niet alleen bepaald wordt door individuele kenmerken, maar ook door systematische kenmerken, zoals de gemeenschapsomvang en -samenstelling en de ruimte waarin gemeenschapsvorming plaatsvindt (Buckner, 1988, pp. 786-787). Gemeenschapsgevoel krijgen mensen namelijk niet uit zichzelf. De omgeving of de ruimte waar men elkaar ontmoet, is van groot belang. Deze ruimte, al of niet fysiek afgebakend, heeft invloed op de vorming van een gemeenschappelijke identiteit, doel of interesse, en op interacties (Kim en Kaplan, 2004, pp. 315-317). Voor het huidige thesisonderzoek is het belangrijk op te merken, dat McMillan en Chavis (1986) (te) veel focussen op één sociale groep of geografisch terrein, zonder bredere sociale structuren in ogenschouw te nemen. Hun theorie gaat er namelijk vanuit dat sociale contacten opereren binnen bepaalde gemeenschappelijke groepen waarbinnen leden elkaar kunnen leren kennen, sociale contacten verkrijgen en verbondenheid creëren. De theorie kijkt echter nauwelijks naar contacten buiten deze gemeenschap: buurtbewoners kunnen namelijk sterkere sociale contacten hebben met andere bewoners die ze al langer kennen buiten een gemeenschap dan met mensen binnen een gemeenschap. Dit is relevant voor dit thesisonderzoek, omdat dit impliceert dat een *community garden* geen middel vormt om langdurige contacten te onderhouden en dat deelnemers en buurtbewoners vooral langdurige contacten onderhouden met mensen die ze al langer kennen buiten een project. Om dit te ondervangen, is er in dit thesisonderzoek ook gevraagd naar de sociale buurtcontacten buiten de *community garden*. Daaruit blijkt dat er verschil is tussen contacten binnen en buiten het tuinproject. Daarbinnen werk je aan gezamenlijke doelen, daarbuiten is het contact vaak toevallig, waarbij er verschil is in de onderwerpen, duur en wijzen van contact.

Het derde perspectief stelt, dat er verschillende onderzoeken gedaan zijn die relaties leggen tussen *sense of community* en andere relevante begrippen. Eén van die relaties is die tussen *sense of community* en buurtbetrokkenheid. Bewoners die zich kunnen identificeren met hun buurtgenoten, zullen eerder bereid zijn tot deelname aan een gezamenlijk project of bijeenkomst dan wanneer dit niet het geval is (Chavis & Wandersman, 1990, p. 73). Daarnaast brengen activiteiten binnen een gemeenschappelijk project mensen met elkaar in contact, waardoor hun gemeenschapsgevoel groeit. De relatie is echter niet altijd duidelijk: sommige buurtbewoners kunnen namelijk relatief meer betrokken zijn bij zo'n project dan andere zonder een hoog gemeenschapsgevoel te ervaren, maar puur uit de behoefte of de persoonlijke noodzaak om te participeren (Mannarini & Fedi, 2009, pp. 224-225). In dit thesisonderzoek is de relatie tussen buurtbetrokkenheid en *sense of community* in een buurttuin mede onderzocht. De reden hiervoor is dat mensen die deelnemen aan een gemeenschappelijke tuin wellicht ook een bijdrage willen leveren aan een betere buurt en daar bewuster mee bezig zijn dan niet-deelnemers. Er is dan al sprake van buurtbetrokkenheid. Het gezamenlijk nastreven van doelen binnen een project, kan ook een band scheppen tussen mensen uit een buurt. Het kan echter ook zijn dat gemeenschapsgevoel geen rol speelt bij betrokkenheid in een *community garden*, maar dat deelnemers een persoonlijke motivatie hebben om eraan deel te nemen. Door de relatie te leggen tussen buurtbetrokkenheid, via deelname aan een *community garden*, en gemeenschapsgevoel, kan er meer inzicht worden verkregen in zowel de mate en verklaring van dit gevoel. Aan deelnemers en niet-deelnemers is voor deze reden daarom gevraagd of, en zo ja in hoeverre, deelnemers meer betrokken zijn bij hun buurt dan niet-deelnemers.

2.4.3 Onderzoeksbenadering en begrippen van *sense of community*

In deze thesis is onderzoek gedaan naar één dimensie, met relevante kenmerken van andere dimensies, van *sense of community* zoals onderscheiden door McMillan en Chavis (1986), namelijk lidmaatschap (*membership*). De reden dat er gekozen is voor één dimensie is tweeledig. Enerzijds hangen de vier dimensies (uit paragraaf 2.4.1) erg met elkaar samen, waardoor het moeilijker is om ze afzonderlijk te onderscheiden. In paragraaf 2.4.2 kwam in het eerste perspectief al aan de orde dat de verschillende dimensies mede gerelateerd zijn aan lidmaatschap (*membership*).

Dat betekent dat de mate waarin buurtbewoners invloed kunnen hebben in een project, behoefte kunnen vervullen en verbondenheid kunnen krijgen met andere buurtbewoners in een tuinproject, eveneens mede gerelateerd is aan het lidmaatschap van een persoon. Dit vormt een verklaring waarom van de vier dimensies (*membership, influence, fulfilment of needs* en *shared emotional connection*) alleen de dimensie *membership* in deze thesis is onderzocht. Anderzijds gaat het in dit thesisonderzoek ook om het ‘lidmaatschap’ van niet-deelnemers aan *community gardens*. Het gaat dan om de vraag hoe zij het gemeenschapsgevoel ervaren in de buurt en welke rol de buurttuin daarin speelt. Om conclusies te kunnen trekken over de rol van de tuin bij het gemeenschapsgevoel in de buurt, is het van belang te kijken in hoeverre de onderzochte buurtbewoners betrokken worden bij en toegang hebben tot een tuinproject.

De benadering van McMillan en Chavis (1986) vormt een goede indicator om gemeenschapsgevoelens in een *community garden* te onderzoeken. Bij onderzoek naar de relevantie van een tuinproject voor de buurt, is het belangrijk te kijken naar de deelname en toegang van buurtbewoners: in hoeverre zijn zij gemotiveerd om deel te nemen en in hoeverre speelt de toegankelijkheid een rol? De dimensie lidmaatschap staat hierbij centraal als onderzoeksfocus om zo ook te kijken naar niet-deelnemers. ‘Lidmaatschap’ bestaat uit vijf kenmerken die invloed hebben op het gevoel deel uit te maken van een tuin- en buurtgemeenschap via een tuinproject. Deze kenmerken zijn beschreven door McMillan en Chavis (1986) en genoemd in tabel 2. Deze kenmerken zijn gebruikt in dit thesisonderzoek omdat ze samen een weergave bieden van de grenzen, wederzijdse herkenning, werk en karakteristieken in een gemeenschappelijk tuinproject. In paragraaf 2.5 zijn de kenmerken/subdimensies van ‘lidmaatschap’ nader uitgewerkt en is beschreven op welke manier de aanvullingen van zienswijzen uit paragraaf 2.4.2 zijn toegepast in het onderzoek.

Tabel 2: beschrijving van de kenmerken van de dimensie ‘lidmaatschap’ in deze thesis

Onderzoeksfocus	Subdimensies
Lidmaatschap (<i>membership</i>)	1. <i>Boundaries</i>
	2. <i>Emotional safety</i>
	3. <i>Sense of belonging and identification</i>
	4. <i>Personal investment</i>
	5. <i>Common symbol system</i>

Bron: McMillan en Chavis, 1986, pp. 9-14

2.5 Lidmaatschap als kenmerk van *sense of community*

Community gardens kunnen op verschillende wijzen buurtbewoners en potentiële deelnemers aantrekken. De mate van waarin deze mensen het gevoel krijgen, toegang te hebben tot en deel uit te maken van een tuingemeenschap, bepaalt mede of zo’n tuinproject kan leiden tot de vorming van een gevoel van gemeenschap. Dit gevoel wordt bepaald door het begrip ‘lidmaatschap’ (*membership*), de focus van dit thesisonderzoek. Een definitie van lidmaatschap is: een gevoel van toebehoren of onderlinge relaties, emotionele veiligheid en identificatie met een groter collectief⁹ binnen bijvoorbeeld buurtorganisaties- en projecten (Chipuer & Pretty, 1999, p. 646; Obst et al, 2002, p. 122). Lidmaatschap is hier mede gemeten op basis van het begrip ‘toegang’, namelijk in hoeverre kunnen buurtbewoners toegang krijgen tot een tuinproject, in hoeverre hebben ze toegang tot het meebeslissen in de tuin en in welke mate kunnen ze toegang krijgen tot contacten met andere buurtbewoners. Lidmaatschap en toegang impliceren ook dat mensen een deel van zichzelf investeren, in de vorm van tijd, energie en enthousiasme, in deelname aan een gemeenschap. In ruil daarvoor krijgen zij het gevoel, deel uit te maken van die groep (McMillan & Chavis, 1986, p. 9).

Dit gevoel wordt beïnvloed door structurele kenmerken (de toegangsregels en deelnemersgroep) en individuele kenmerken (de gevoelens van verbondenheid). Dit thesisonderzoek maakt onderscheid in vijf kenmerken die lidmaatschap beïnvloeden (tabel 3, volgende bladzijde), die afzonderlijk in subparagrafen zijn beschreven.

Ook de relevante wijzigingen uit de wetenschappelijke discussies en wijzigingen van de onderzoeksbenadering van *sense of community* (zoals genoemd in paragraaf 2.4.2) komen hierin aan bod. Van de relevante kenmerken uit paragraaf 2.4.2 zijn drie aanvullingen en wijzigingen gebruikt. Deze aanvullingen kunnen een betere verklaring geven van de factoren die *sense of community* in een buurttuin beïnvloeden. Allereerst is er, anders dan in de benadering van McMillan en Chavis (1986), gebruikgemaakt van één dimensie in plaats van vier om *sense of community* te beschrijven, waarbij deze ene dimensie weer is opgesplitst in 5 subdimensies (tabel 3). Dit omdat de onderzoeksfocus, de deelname van buurtbewoners in het tuinproject, het beste onderzocht kan worden in de dimensie *membership*. Ten tweede zijn individuele kenmerken van deelnemers, zoals het hebben van kinderen, en structurele kenmerken, zoals contacten buiten de tuin, gerelateerd aan het onderzoeksonderwerp. Deze kenmerken zijn onderzocht in de subdimensies *boundaries* en *sense of belonging and identification* (tabel 3) Ten derde is gekeken naar het verband tussen buurtbetrokkenheid en deelname. Dit is onderzocht in de subdimensie *boundaries* (tabel 3).

Tabel 3: overzicht kenmerken onderzoeksfocus *Membership*

Onderwerpen	Subdimensies	Subsubdimensies en kenmerken
<i>Membership</i> (Onderzoeksfocus)	<i>1. Boundaries</i> <i>Paragraaf 2.5.1</i>	1. Regels project 2. Fysieke grens (<i>enclosure</i>) 3. Sociale grens: - (on)bekendheid project buurt - Deelnemersgroep (<i>stick together</i>) - Invloed deelnemers en buurtbewoners 4. Groepsvorming: wij-zij
	<i>2. Emotional safety</i> <i>Paragraaf 2.5.2</i>	1. Vertrouwen (onderlinge veiligheid) 2. (her)kennen deelnemers
	<i>3. Sense of belonging en identification</i> <i>Paragraaf 2.5.3</i>	1. Keuze 2. Fysieke verbondenheid 3. Sociale verbondenheid 4. Werken in een gemeenschap 5. Kenmerken gemeenschap
	<i>4. Personal investment</i> <i>Paragraaf 2.5.4</i>	
	<i>5. Common symbol system</i> <i>Paragraaf 2.5.5</i>	

2.5.1 Grenzen, invloed en groepsvorming: *boundaries*

Het eerste kenmerk van lidmaatschap zijn grenzen (*boundaries*). *Community gardens* kennen verschillende vormen van grenzen die toegang bepalen. Het krijgen van verbondenheid met een tuingemeenschap kan ontstaan onder mensen die toegang hebben tot en/of deelnemen aan een gemeenschappelijk project (McMillan & Chavis, 1986, pp. 9-10).

De mogelijkheid tot toegang impliceert grenzen, waarvan drie vormen kunnen worden onderscheiden: regels van een gemeenschap, fysieke grenzen en sociale grenzen. Zij kunnen enerzijds groepsvorming stimuleren en anderzijds niet-deelnemers buitensluiten. Deze factoren komen in deze paragraaf aan de orde.

2.5.1.1 Regels project

De eerste vorm van grenzen, zijn de regels. De regels en normen binnen een *community garden* worden vooral bepaald door de initiatiefnemers en projectleiders. Zij bepalen in belangrijke mate de doelgroep van de *garden community*.

Dit impliceert dat stadslandbouw *inclusion* en *exclusion* kent. Toegang tot een gemeenschappelijk tuinproject kan worden bepaald door de openingstijden en/of het afstemmen van activiteiten op bepaalde doelgroepen. Op grond hiervan kunnen mensen gemotiveerd raken deel te nemen in een *community garden* of juist hiervan af te zien. Drake (2014) bevestigt dit beeld, wanneer hij constateert dat de organisatoren van *community gardens* verschillende opvattingen hebben over de doelgroep of *community*, en dat dit van invloed is op de wijze waarop de projecten deelnemers aantrekken, interacties kunnen plaatsvinden en gemeenschap wordt gevormd (Drake, 2014, p. 192-194). Dit wordt ook erkend door Kurtz (2001, pp. 656-657 & 668) die stelt dat 'de fysieke en sociale organisatie van *community gardens* bijdraagt aan verschillende ervaringen van *community* in stadswijken' en dat 'structurering van toegang bijdraagt aan verschillende ervaringen van *community garden projects* door stadsbewoners'.

De regels van toegang bepalen daarmee mede de vorming van een gemeenschapsgevoel voor (niet-)deelnemers van *community gardens*.

2.5.1.2 Fysieke grenzen

De tweede vorm van grenzen is de fysieke begrenzing of *enclosure* van een *community garden*. Deze kan bestaan uit hekken, muren en gesloten deuren en zorgt ervoor dat de functie van het project beschermd wordt. Zonder fysieke grenzen is er het risico dat ongewenste personen schade kunnen toebrengen aan een gemeenschappelijk project (Hardman & Larkham, 2014, pp. 170-171; Schmelzkopf, 1995, p. 376). De begrenzing kan mede beïnvloed zijn door de functie van het project (Kurtz, 2001, pp. 667-668). Wanneer een *community garden* voornamelijk gericht is op groenteteelt, zijn fysieke grenzen vanzelfsprekender dan bij een tuin die vooral een sociale functie heeft. Door open grenzen te hanteren, hebben in het laatste geval ook buurtbewoners toegang. De fysieke grenzen kunnen worden beschouwd als een structureel kenmerk van gemeenschap (zie perspectief 2 in paragraaf 2.4.2). Dit omdat de wijze waarop een *community garden* is ingericht mede invloed heeft op de interactiemogelijkheden tussen buurtbewoners. Fysieke grenzen zijn in deze thesis gemeten door te vragen naar de invloed van de grenzen op buurtontmoetingen en door observaties te verrichten.

2.5.1.3 Sociale grenzen: promotie, deelnemersgroep en buurtbewoners

De derde vorm van grenzen is sociale begrenzing. Er kunnen drie voorbeelden van sociale grenzen worden onderscheiden, waarbij het derde voorbeeld (invloed) in paragraaf 2.5.1.4 is beschreven.

Het eerste voorbeeld betreft een gebrek aan promotie van een gemeenschap. Als een project onvoldoende onder de aandacht wordt gebracht bij buurtbewoners, weten deze niet of nauwelijks van het bestaan ervan. Daarmee missen zij de kans tot deelname en interactie met andere deelnemers. Dit ontmoedigt de deelname van buurtbewoners aan *community gardens*.

Het tweede voorbeeld betreft de deelnemersgroep. Sommige mensen zijn namelijk van nature meer bereid tot participatie in *community gardens*. De kans is aanwezig, dat bij een stadslandbouwproject veel deelnemers met elkaar overeenkomen qua nationaliteit, sociaaleconomische en demografische positie. Daarnaast zijn zij gemotiveerd om te tuinieren. In die overeenkomsten schuilt het risico, dat de gemeenschap niet representatief is voor de buurtbevolking. Reynolds (2015) heeft bijvoorbeeld in de VS onderzoek gedaan naar de deelnemersgroep bij stadslandbouw. Hij noemt de *critical race theory* als een benadering voor onderzoek naar de dominantie van blanke initiatiefnemers bij alternatieve voedselprojecten. Blanke initiatiefnemers (Reynolds heeft het over *white middle-class*) vormen hun eigen club (*stick together*) wat impliciet zorgt voor uitsluiting van andere groepen (Slocum, 2007, pp. 526-528).

Hoewel de Nederlandse context verschilt, spelen sociale grenzen ook hier een rol. Vaak hebben hoger opgeleide mensen een grotere binding met de buurt, wat hun bereidheid tot deelname aan een buurttuin wellicht vergroot (Bolt & Ter Maat, 2005, p. 60). Bij alternatieve voedselproductie kunnen verschillen tussen buurtbewoners ook een rol spelen. Het risico kan namelijk zijn dat er een oververtegenwoordiging is van een autochtone (hoogopgeleide) groepering, waardoor mensen van andere nationaliteiten mogelijk niet tot participatie bereid zijn (Slocum, 2007, p. 526). In dat geval is er weinig tot geen sprake van buurtcontacten en gemeenschapsvorming.

Buurtbewoners zullen meer onderling contact met elkaar hebben wanneer ze deelnemen aan een gemeenschappelijk project, hier een *community garden*, dan wanneer ze alleen toevallig buurtgenoten zijn, aangezien deelname een vrijwillige en bewuste keuze is (Obst & White, 2007, p. 86). Familiariteit (bekendheid) met andere buurtbewoners binnen een *community garden* hangt dan af van de bereidheid om persoonlijke zaken te delen en van de vraag of de gemeenschap openstaat voor buurtbewoners (Blokland, 2009, pp. 26-27).

Een *community garden* kan zo een gemeenschap vormen, waar men via persoonlijke interacties steun en advies kan krijgen (Kingsley & Townsend, 2006, pp. 532-533). Buurtcontacten kunnen echter ook buiten een *community garden* worden gevormd met mensen die niet-deelnemen aan het project (wat al even aan de orde kwam in perspectief 2 in paragraaf 2.4.2). Dit geeft aan dat gemeenschapsgevoelens niet alleen individueel bepaald worden maar ook bepaald worden door structurele factoren, namelijk de plaats waar men woont (en wie je buurtgenoten zijn).

2.5.1.4 Sociale grenzen: invloed in *community garden*

Een derde voorbeeld van sociale begrenzing vormt invloed (*influence*) die McMillan en Chavis (1986) beschrijven als de tweede dimensie van *sense of community*. Het begrip 'invloed' is hier geïntegreerd in het kenmerk 'sociale grenzen' van lidmaatschap, omdat de mate waarin (niet-)deelnemers invloed hebben op de organisatie van een tuinproject mede hun gevoel van verbondenheid en relatie met het project en andere buurtbewoners beïnvloedt. Hierdoor hangt de dimensie invloed samen met de dimensie lidmaatschap (zie perspectief 1, paragraaf 2.4.2).

Het begrip 'invloed' impliceert een relatie tussen individuen en gemeenschap. Individuen kunnen een gemeenschap beïnvloeden, terwijl de gemeenschap ook invloed heeft op de activiteiten en de houding van individuen (Chipuer & Pretty, 1999, p. 646; Peterson et al, 2006, p. 454). Het gaat hierbij om de mate waarin deelnemers sociale relaties met elkaar onderhouden, elkaar helpen om gezamenlijke beslissingen te nemen en zich inzetten voor de gemeenschap door gezamenlijke taken uit te voeren en doelen te bereiken (Glover et al, 2005, p. 80; Teig et al, 2009, pp. 1117-1118). Betrokkenheid en invloed in een *community garden* vormen een relatie met *sense of community* in de zin dat sociale netwerken, steun en informatie worden gedeeld tussen deelnemers waarbij ze zich zowel met elkaar als met de gemeenschap betrokken voelen. Een voorbeeld van betrokkenheid vormt het organiseren van activiteiten binnen een tuinproject. Leidinggevenden hebben daarin meestal meer voor het zeggen dan andere deelnemers en buurtbewoners. Zij bepalen bijvoorbeeld de dagen waarop algemene onderhoud moet worden gepleegd. Deelnemers conformeren zich dan aan de regels die er binnen een bepaalde gemeenschap gelden.

Deelnemers willen echter niet dat alle beslissingen buiten hen om worden genomen. Zij willen ook hun mening ventileren. Het betrekken van deelnemers bij beslissingen in een tuingemeenschap voorkomt dan dat *community gardens* een vorm van *garden politics* worden, waarbij organisatie en onderhoud van de tuin in handen zijn van enkele personen, waarbij in feite sprake is van *inclusion* en *exclusion* (Schmelzkopf, 1995, pp. 376-377).

Wanneer initiatiefnemers de deelnemers meer mogelijkheden geven om de activiteiten van een project te veranderen, kan dat het gemeenschapsgevoel van deelnemers verhogen. Een hogere *sense of community* kan dan worden gerelateerd aan het gevoel, meer invloed te hebben op het organiseren en uitvoeren van activiteiten.

Een belangrijk begrip bij invloed is de werkzaamheid (*efficacy*). Het gaat dan zowel om het individuele gedrag om acties binnen een gemeenschap te organiseren en uit te voeren als om het collectieve gedrag in de zin van gedeeld vertrouwen en welwillendheid onder deelnemers om acties voor de gemeenschap te ondernemen (Long & Perkins, 2007, p. 566; Ohmer, 2007, p. 110; Sampson et al, 1997, p. 919; Teig et al, 2009, p. 1115). Wanneer mensen zich identificeren met gemeenschapsleden en met de buurt zelf, kan dit buurtactiviteiten stimuleren, terwijl omgekeerd deze activiteiten mensen in contact brengen met andere buurtbewoners en met de buurt, waardoor hun gemeenschapsgevoel groeit.

De mate van invloed van individuen bepaalt dus bij stadslandbouw mede het gevoel van betrokkenheid (lidmaatschap). Als potentiële deelnemers bij voorbaat weten dat zij nauwelijks inspraak krijgen in de invulling van het project, omdat er bijvoorbeeld geen interactie bestaat tussen buurtbewoners en omwonenden (Hardman & Larkham, 2014, p. 172), zal er weinig bereidheid tot deelname zijn. Om het gevoel te hebben dat hun deelname aan het project nuttig is, moeten deelnemers daarom invloed hebben op de organisatie en (gedrags)regels.

2.5.1.5 Groepsvorming

De grenzen van een *community garden* en de invloed van (niet-)deelnemers bij het bepalen daarvan, kunnen uiteindelijk zorgen voor groepsvorming en wij/zij-gevoelens tussen deelnemers en niet-deelnemers.

Aan de ene kant voelen deelnemers van een gemeenschap een bepaalde verbondenheid met andere leden, omdat ze elkaar kunnen helpen bij problemen en geaccepteerd worden binnen de groep (Pickett & Brewer, 2005, p. 91). Deze verbondenheid hoeft echter niet altijd te betekenen dat deelnemers samen één gemeenschap vormen. Binnen een tuinproject kunnen namelijk ook verschillende groepen deelnemers zijn die wel of geen verbondenheid voelen en sociale contacten hebben, waardoor er ook verschillende gemeenschapsgevoelens tussen deelnemers aanwezig kunnen zijn (Veen, 2015, p. 182).

Aan de andere kant missen de mensen die niet deelnemen de kenmerken in een tuingemeenschap en kunnen juist eigen groepen vormen zonder relaties met de groep deelnemers (Major & Eccleston, 2005, p. 76). Als *community gardens* min of meer selecteren wie zij aantrekken, kan het negatieve gevolg het ontstaan van twee 'kampen' zijn, wat haaks staat op het vormen van een gevoel van gemeenschap. Zo wordt een buurttuin een *gated community*, een op zichzelf staand project, waarbij een selecte groep deelnemers participeert in de ruimte en niet-deelnemende buurtbewoners vervreemden van deze ruimte (Bruhn, 2011, pp. 144-145). Grenzen zorgen ervoor dat deelnemers aan een gemeenschap toegang hebben en niet-deelnemers niet, waardoor ze ook de ontmoetingen kunnen beïnvloeden tussen bewoners rond een buurtproject. 'Zulke toegangsbeperkingen hebben daarmee invloed op pogingen om een gemeenschapsgevoel te creëren in en rond stadslandbouw' (Kurtz, 2001, pp. 660-661). Grenzen bepalen daarmee de (on)toegankelijkheid van een stadsagrarisch project (*inclusion* en *exclusion*) en beschermen de gemeenschapsruimte. Groepsvorming hangt samen met andere dimensies en kenmerken van *sense of community* maar is hier bekeken vanuit twee aspecten, namelijk in hoeverre deelnemers meer buurtcontacten hebben en meer betrokken zijn met de buurt dan niet-deelnemers. De relatie tussen buurtbetrokkenheid en *sense of community* kwam hier eerder aan de orde (zie perspectief 3, paragraaf 2.4.2).

2.5.2 Emotional safety

Emotional safety vormt een tweede kenmerk van de dimensie *membership* in *community gardens*. Bij dit kenmerk gaat het om het gevoel dat lidmaatschap veiligheid en zekerheid biedt, omdat mensen elkaar kunnen vertrouwen, kunnen steunen en aan kunnen spreken op problemen (McMillan, 1996, p. 316). In dit thesisonderzoek is het kenmerk bestudeerd vanuit de begrippen 'het vertrouwen' en 'het wederzijdse (her)kennen'. Fysieke grenzen (*boundaries*) beschermen een terrein weliswaar tegen ongewenst betreden van buitenaf, maar bepalen niet volledig de mate waarin mensen zich veilig voelen binnen een *community garden*.

Dit gevoel hangt ook af van de vraag of buurtbewoners en mensen binnen zo'n project elkaar kunnen vertrouwen. In dat geval hebben zij een sterkere gemeenschappelijke binding met het project. Zij voelen zich veilig en durven elkaar bij problemen hierop aan te spreken (McMillan & Chavis, 1986, p. 10; McMillan, 1996, p. 316; Teig et al, 2009, pp. 1117-1118).

Het wederzijdse vertrouwen en (her)kennen van deelnemers onderling en tussen deelnemende en niet-deelnemende buurtbewoners vormen hier belangrijke kenmerken om een gevoel van veiligheid te bereiken. Vertrouwen gaat dan om het gevoel dat de bijdrage van een individu en groep in een buurtproject (hier: een tuingemeenschap) positief is voor de rest van de buurt (en tuingemeenschap) terwijl herkenning bijdraagt aan een veilig gevoel omdat men weet met wie men van doen heeft. Onderling vertrouwen en herkenning is bij een *community garden* ook belangrijk om een gevoel van samenhang tussen buurtbewoners te bereiken (Teig et al, 2009, p. 1117). Deze twee begrippen zorgen namelijk voor *neighboring*, wat sociale controle en een gevoel van veiligheid impliceert. De mensen hebben dan het gevoel bij elkaar terecht te kunnen voor advies of een gesprek, zowel bij het project als privé (Prezza et al, 2001, p. 31). Het kenmerk *emotional safety* is daarom voor dit onderzoek gemeten via vragen over de herkenning tussen (niet-)deelnemers en het vertrouwen dat deze groepen hebben in de bijdrage van deelnemers aan een gemeenschap.

2.5.3 Sense of belonging and identification

Sense of belonging and *identification* is een derde kenmerk van de dimensie *membership*. Dit betekent dat de betrokkenen het gevoel hebben dat zij deel uitmaken van een project (hier: *community garden*) en dat er wederzijdse acceptatie is.

Zij hebben dan het gevoel en de verwachting dat ze deel uitmaken van een groep die gemeenschappelijke doelen deelt, waarin zij geaccepteerd worden door de andere deelnemers en waaraan zij bereid zijn aandacht en tijd te geven (Mannarini & Fedi, 2009, p. 217; McMillan & Chavis, 1986, p. 10). Ook niet-deelnemers kunnen dit gevoel hebben, aangezien het om een buurtproject gaat. Er is echter wel verschil, wat refereert aan het begrip *boundaries*. Het begrip hangt ook samen met het kenmerk *emotional safety* aangezien er alleen een gevoel van acceptatie en samenhang kan zijn tussen mensen wanneer ze zich veilig voelen en elkaar kunnen vertrouwen. Bij *sense of belonging* gaat het echter primair om de vraag, in hoeverre de deelnemers voelen dat ze deel uitmaken van een gemeenschap, in dit geval een tuinproject, en in hoeverre buurtbewoners datzelfde gevoel, zij het in mindere mate, delen (McMillan & Chavis, 1986, p. 10). Er zijn drie belangrijke factoren van *sense of belonging and identification*.

De eerste factor is keuze. Mensen hebben namelijk een intrinsieke behoefte om te horen bij individuen, sociale groepen of gemeenschappen met wie zij interesses delen en met wie ze een sociale band kunnen ontwikkelen (Baumeister & Leary, 1995, pp. 499-500 & 522). In het geval van een *community garden* kan er sprake zijn van individuele *resources* (interesse in tuinieren) en kenmerken van een gemeenschap (tuinactiviteiten en deelnemersgroep).

De gemeenschappelijke interesses kunnen de basis zijn voor onderlinge acceptatie. Bij een *community garden* is er sprake van een grote keuzevrijheid, omdat men meedoet uit persoonlijke interesse. Zo'n grote keuzevrijheid geeft een hogere *sense of belonging* (acceptatie binnen de groep) en gemeenschapsgevoel (Obst & White, 2007, p. 86).

De tweede factor van *sense of belonging* is de sociale verbondenheid, die relateert aan de identificatie van (niet-)deelnemers met de gemeenschap. De identificatie met een gemeenschap, in dit onderzoek het tuinproject, impliceert dat deelnemers het gevoel hebben deel uit te maken van bepaalde sociale groepen binnen een gemeenschap. De gedeelde interesses kunnen bij deelnemers zorgen voor onderlinge acceptatie, respect en onderlinge steun en hierdoor voor sociale verbondenheid (Teig et al, 2009, pp. 1117 & 1119). Voor niet-deelnemende buurtbewoners geldt dat ze de interesse in tuinieren misschien niet delen, maar wel deelnemers waarderen en respecteren voor hun inspanningen. Zeker wanneer het project ook uitstraling heeft naar de buurt. Sociale verbondenheid hangt niet alleen af van gedeelde interesses maar is ook gerelateerd aan persoonskenmerken. Een voorbeeld van zo'n persoonskenmerk is het hebben van kinderen, wat eerder al aan de orde kwam in paragraaf 2.4.2 (perspectief 2).

Sociale banden (*social bonds*) tussen personen zijn namelijk gedeeltelijk gerelateerd aan familiebanden, bijvoorbeeld tussen ouders en kinderen, die weer andere sociale relaties mogelijk maken (Tartaglia, 2006, pp. 31-33). De aanwezigheid van veel jonge gezinnen verhoogt de mogelijkheden tot onderling contact. Kinderen zijn hiermee bij uitstek een middel om sociale buurtrelaties mogelijk te maken, zowel binnen en buiten buurtprojecten (Riger & Lavrakas, 1981, p. 64).

Een derde kenmerk bij deze dimensie is fysieke verbondenheid met de plaats. Fysieke verbondenheid relateert bij dit onderzoek aan de betekenis die het tuinproject heeft voor de deelnemers ervan. Fysieke verbondenheid gaat in deze thesis om de vraag of de *community garden* een intrinsiek onderdeel vormt van iemands leven of dat deze meer als aanvulling dient op zijn of haar dagbesteding. Als deelnemers zich verbonden voelen met een tuinproject, kunnen ze namelijk een gevoel krijgen dat ze deel uitmaken van die plek. Deelname aan een tuinproject kan verschillende ervaringen bij deelnemers oproepen. Zo kunnen deelnemers een *community garden* beschouwen als een toevluchtsoord en een rustpunt, verwijderd van hun drukke dagelijkse leven (Wakefield, 2007, p. 97). Deze ervaringen kunnen gezamenlijk een gevoel geven dat de ruimte mede hun bezit is, wat de verbondenheid aan een gemeenschap vergroot (Turner, 2011, p. 516).

Voor deelnemers kan een *community garden* als een zogenaamde *Third Place* worden gezien, een plek die naast het werk- en woonadres rust en een vorm van escapisme biedt in iemands leven (Oldenburg, 1989, p. 21). In deze betekenis bieden *community gardens* een fysieke verbondenheid met de ruimte. Wanneer veel deelnemers dit zo ervaren, kan er sprake zijn van een gemeenschapsruimte.

2.5.4 Personal investment

Personal investment is een vierde kenmerk van *membership*. Dit betekent voor dit onderzoek dat mensen die deelnemen aan *community gardens*, een bijdrage leveren aan het succes ervan door contact met andere deelnemers en het werken aan de tuin. Door deze inspanningen hebben deelnemers het gevoel dat ze actief zijn in een gemeenschap en buurt, waardoor ze ook het gevoel hebben er deel van uit te maken (Glover et al, 2005, p. 79; McMillan & Chavis, 1986, p. 10).

Personal investment hangt samen met eerder genoemde kenmerken van *membership*. Alleen door toegang te krijgen of invloed te hebben (*boundaries*) in een *community garden*, kunnen deelnemers namelijk een bijdrage leveren aan dit gemeenschappelijke project. Ook moeten betrokkenen elkaar vertrouwen en (her)kennen (*emotional safety*) en kunnen ze via inspanningen in de tuin een verbondenheid met de tuin en deelnemers bereiken (*sense of belonging and identification*).

In deze thesis is *personal investment* onderzocht op basis van de werkwijze van deelnemers binnen een tuinproject, uitsluitend individueel of ook collectief. Dit bepaalt mede het antwoord op de vraag of een tuinproject tot gemeenschapsgevoel leidt. Wanneer mensen kunnen samenwerken, ook wanneer er problemen zijn, houden zij de gemeenschapsvorm in stand (Mannarini & Fedi, 2009, pp. 220-221).

2.5.5 Common symbol system

Common symbol system vormt het vijfde en laatste kenmerk van de dimensie *membership*. Dit kenmerk omschrijft gemeenschappelijke symbolen waardoor een project zowel voor deelnemers als niet-deelnemers herkenbaar is. Zo'n gemeenschappelijk symbool kan ervoor zorgen dat mensen emotioneel betrokken raken bij een plaats en zich ermee identificeren (Sonn, 2002, pp. 211 & 215). *Common symbol system* hangt samen met twee andere kenmerken van de dimensie *membership*, namelijk *boundaries* en *sense of belonging and identification*. Hekken kunnen namelijk grenzen impliceren maar ook een soort eenheid binnen het project zelf. Ook regelmatig terugkerende activiteiten kunnen als symbolen dienen, voor deelnemers én buurtbewoners. Dit hangt samen met een onderdeel van een andere dimensie van *sense of community* (namelijk: *shared emotional connection*) (McMillan & Chavis, 1986).

Een gemeenschappelijk symbool kan verschillende vormen hebben, zoals een herkenbare en opvallende inrichting. Symbolen werken verduidelijkend als het gaat om de uitgangspunten en doelen van (in dit geval) een *community garden* duidelijk te maken aan deelnemers en buurtbewoners en vormen zo een verbindende factor (Jason, 1997, pp. 72-73). In deze thesis zijn ook activiteiten onderzocht als symbolen van een tuinproject. Deze activiteiten kunnen ook mensen van buitenaf erbij betrekken. De rol van activiteiten bij de vorming van een gemeenschapsgevoel is onderzocht bij andere projecten, zoals festivals, door Derrett (2003). In deze thesis is de nadruk gelegd op de rol van klusdagen. Deze (in principe gezamenlijke) activiteiten zorgen voor interactie tussen deelnemers en buurtbewoners en hebben dus naast een nuttige ook een socialiserende functie (Kruit & Veer, 2011, pp. 16 & 31). Ze kunnen dan een middel vormen om de sociale en fysieke relatie tussen buurtbewoners en een *community garden* te verhogen.

2.6 Conclusie

Stadslandbouw, en specifiek *community gardens*, vormt een middel om een gevoel van gemeenschap (*sense of community*) tot stand te brengen tussen buurtbewoners.

Een gevoel van gemeenschap kan worden verkregen door een grotere toegang van buurtbewoners (*membership*) tot een gemeenschap. *Membership* is de dimensie van McMillan en Chavis (1986) die de onderzoeksfocus vormt van deze thesis. In dit theoretische hoofdstuk zijn een aantal kenmerken van *membership* onderscheiden die een rol spelen bij het gemeenschapsgevoel in *community gardens*:

- Het eerste kenmerk, ***boundaries***, gaat om de toegang van buurtbewoners tot een tuinproject. *Community gardens* hebben enerzijds regels en anderzijds sociale en fysieke grenzen die in belangrijke mate de toegang van deelnemers tot een gemeenschap bepalen. De regels bepalen wie toegang heeft en wie niet, terwijl de promotie van een tuinproject, de invloed van zowel deelnemers en buurtbewoners en de omgrenzing ook invloed hebben op deze toegang. Wanneer er sterke verschillen bestaan tussen de interesses en kenmerken van deelnemers en niet-deelnemers van *community gardens*, kan er groepsvorming ontstaan.
- Het tweede kenmerk, ***emotional safety***, betreft de mate waarin deelnemers en buurtbewoners een gevoel van zekerheid en veiligheid ervaren in een *community garden*. Voor het succes van projecten is vertrouwde en bekendheid tussen deelnemers belangrijk. Het gaat dan enerzijds om de vraag of beide groepen de mensen kunnen vertrouwen die in een *community garden* actief zijn en anderzijds om de wederzijdse herkenning tussen mensen.
- Het derde kenmerk, ***sense of belonging and identification***, gaat om het gevoel deel uit te maken van een gemeenschap, in dit geval een *community garden*. Dit kenmerk relateert aan de keuze om deel te nemen aan een tuinproject, de sociale verbondenheid op basis van gedeelde interesses en fysieke verbondenheid met de gemeenschap..
- Het vierde kenmerk, ***personal investment***, omschrijft dat deelnemers samenwerken om gemeenschappelijke doelen in een *community garden* te realiseren, ook wanneer er problemen zijn, waardoor ze de gemeenschapsvorm in stand houden.
- Het vijfde en laatste kenmerk, ***common symbol system***, benadrukt de rol van symbolen, kenmerken en activiteiten als verbindende factor om een gemeenschapsgevoel te vormen.

Een overzicht van deze kenmerken is weergegeven in een conceptueel model (figuur 2, volgende bladzijde). In de komende hoofdstukken is uiteengezet hoe deze kenmerken in de praktijk zijn terug te voeren op een Nederlands voorbeeld van een *community garden*.

Figuur 2: conceptueel model van de kenmerken van gemeenschapsgevoel

Sense of community in community gardens

	Subdimensies	Subsubdimensies en kenmerken
Membership	1. Boundaries	1. Regels project 2. Fysieke grens (<i>enclosure</i>) 3. Sociale grens: <ul style="list-style-type: none"> - (on)bekendheid project buurt - Deelnemersgroep (<i>stick together</i>) - Invloed deelnemers en buurtbewoners 4. Groepsvorming: wij-zij
	2. Emotional safety	1. Vertrouwen (onderlinge veiligheid) 2. (her)kennen deelnemers
	3. Sense of belonging en identification	1. Keuze 2. Sociale verbondenheid 3. Fysieke verbondenheid
	4. Personal investment	4. Werken in een gemeenschap
	5. Common symbol system	5. Kenmerken gemeenschap

3. Onderzoeksontwerp, methoden en participanten

3.1 Onderzoeksstructuur en methoden

Deze masterthesis beschrijft een onderzoek naar het gemeenschapsgevoel in *community gardens* vanuit de opvatting dat deze projecten een middel kunnen zijn om contact en onderlinge steun te verkrijgen tussen deelnemers en tussen niet-deelnemende buurtbewoners. De volgende definitie van *community gardens* op voormalig braakliggend terrein, is in deze thesis aangehouden (mede geïnspireerd op onderzoek van Lyons et al (2013) en Milbourne (2012, pp. 949 & 951)):

Een buurtproject, gestart door 'food movements' en/of de buurtgemeenschap, waarbij de deelnemers ieder zelfstandig voedsel produceren op voormalige braakliggende terreinen, wat naast de productie van voedsel een gevoel van gemeenschap kan creëren tussen deelnemers onderling en tussen buurtbewoners.

In dit thesisonderzoek wordt gebruikgemaakt van een kwalitatieve onderzoeksmethode om zo een beeld te krijgen van de *sense of community* volgens deelnemers en niet-deelnemers van *community gardens*. Voor deze onderzoeksmethode is gekozen, omdat deze werkwijze niet zoekt naar een dominante interpretatie van een sociaal verschijnsel, maar juist de waarde van meerdere betekenissen en interpretaties benadrukt (Winchester & Rofe, 2010, p. 8). Kwalitatief onderzoek heeft echter wel belangrijke nadelen. Eén ervan is dat het geen algemeen geldende normen zoekt, omdat er enerzijds sprake is van een kleine, selecte groep van deelnemers en anderzijds er geen gebruik wordt gemaakt van statistisch onderzoek om resultaten te generaliseren naar een grotere doelgroep. Voor dit thesisonderzoek is kwalitatief onderzoek echter de meest bruikbare methode, omdat er via deze aanpak een beeld kan worden verkregen van individuele ervaringen van betrokkenen.

De kracht van kwalitatief onderzoek ligt in de nadruk op menselijk gedrag, op de context van sociale verschijnselen en de focus op degenen die onderzocht worden. Kwalitatief onderzoek kan namelijk gedragingen van mensen begrijpen en zodoende verklaren (Boeije, 2009, p. 254). Dit betekent in het geval van *community gardens* dat gekeken wordt welke betekenis zo'n project heeft voor een persoon. De beschrijving en verklaring hiervan geven dan een beeld van hoe een *community garden* invulling geeft aan het leven en gemeenschapsgevoel van een deelnemer en buurtbewoner. Kwalitatief onderzoek is ook uitermate geschikt om onderwerpen te onderzoeken waarvan het nog niet geheel duidelijk is welke aspecten er deel van uitmaken (Boeije, 2009, p. 254-255). Dit is het geval bij *sense of community* in tuinprojecten, waar nog weinig onderzoek naar is gedaan. De nadruk op sociaal gedrag, in dit geval deelname en gemeenschapsgevoel in tuinprojecten, kan niet los worden gezien van de context, namelijk de redenen dat mensen wel of niet deelnemen en hun ervaringen (Bryman, 2012, p. 401). Alleen via kwalitatief onderzoek kan begrip van de betekenissen van plaatsen en verschijnselen worden verkregen door de ogen van de onderzoeksparticipanten (Bryman, 2012, p. 399). De onderzoeksparticipant heeft ook, binnen de vraagstelling, alle vrijheid om over een onderzoeksfocus te vertellen. Hij hoeft niet per se korte antwoorden te geven, zoals bij een enquête of *survey*, maar heeft de vrijheid juist uit te weiden over bepaalde onderwerpen. Zo kan een beter beeld worden verkregen van de context waarbinnen een sociaal verschijnsel, in casu gemeenschapsgevoel, wordt gevormd, als bepaald door de kenmerken, behoeften en activiteiten van een persoon en de structuur van een *community garden*.

Voor het thesisonderzoek is stadslandbouw bekeken in de betekenis van *community gardens*, oftewel tuinprojecten waar buurtbewoners gezamenlijk groenten en andere gewassen kunnen verbouwen. In het onderzoek is een specifiek project onderzocht dat als een *community garden* kan worden beschouwd. In dit tuinproject heeft elke deelnemer weliswaar een eigen veldje maar er vinden ook interacties plaats. Er is gebruikgemaakt van één case of project om de onderzoeksvragen te beantwoorden. Het nadeel hiervan is, dat dit geen indruk geeft van alle soorten projecten op dit gebied. Dit is echter ook niet het doel van dit thesisonderzoek, omdat er hier gekeken wordt naar de specifieke opvattingen van deelnemers en buurtbewoners over het gevoel van gemeenschap binnen en rond een *community garden*.

Het onderzoeken van een specifiek project kan dan meer context en informatie geven dan onderzoek dat meerdere projecten in dezelfde tijdspanne onderzoekt, omdat er in dit geval meer tijd kan worden besteed aan observaties en interviews rondom het project.

Het project dat is onderzocht, is de ‘Cremertuin’ (2015 a) in de Nederlandse stad Utrecht. De keuze viel op een Nederlands project om praktische overwegingen, maar ook omdat stadslandbouw in Nederland een sterke ontwikkeling doormaakt, zoals beschreven in de inleiding van deze thesis. De keuze voor Utrecht wordt mede gemotiveerd vanwege de subsidie die de gemeente beschikbaar stelt voor particuliere initiatieven van stadslandbouw, hetgeen de behoefte hieraan weerspiegelt (Gemeente Utrecht, 2015).

De keuze van het project ‘Cremertuin’ is gemotiveerd doordat het doel en het initiatief van de tuin verbonden is met het samenzijn van buurtbewoners en het realiseren van collectieve doelen, waarmee het project daarmee als doel heeft om een *sense of community* op voormalig braakliggend terrein te vormen. Immers, dit project is een initiatief geweest dat mede is opgezet door bewoners van de wijk Nieuw-Engeland om aan zo’n terrein de nieuwe functies te geven van moestuin en natuurspeelplaats. Burgerparticipatie speelt hierbij een grote rol en is als middel gebruikt om gronden te claimen en een functie te geven via stadslandbouw. Door het initiatief te nemen voor het tuinproject, is er al *sense of community* gevormd. Dit relateert namelijk aan het gevoel samen te zijn met anderen en een gedeelde welwillendheid om collectieve doelen te realiseren. Dit is van toepassing op het initiatief voor de Cremertuin.

Inmiddels is het project gestart en is één van de doelen om een ontmoetingsplaats te bieden voor buurtbewoners die van tuinieren houden en buurtvrienden ‘met groene vingers’ (Cremertuin, 2015 b). Het doel van het project beschrijft de focus op gemeenschapsgevoel: het gaat om het realiseren van samenzijn met mensen die interesses delen. Dit hangt samen met de definitie van *sense of community*. Deelnemers vinden elkaar in hun gezamenlijke behoefte tot tuinieren en ze hebben de mogelijkheid contact en sociale relaties te onderhouden met andere deelnemers. Dit geeft aan dat het project een ontmoetingsplaats wil zijn voor deelnemers en voor geïnteresseerden uit de buurt, waarbij samenzijn en realiseren van collectieve doelen centraal staan. Het is daarbij ook interessant te onderzoeken in hoeverre het initiatief niet alleen een *sense of community* kan creëren tussen deelnemende, maar ook tussen niet-deelnemende buurtbewoners. Het gaat daarbij om de vraag in hoeverre de opvattingen van deelnemers over het tuinproject ook corresponderen met de opvattingen van niet-deelnemende buurtbewoners uit de omgeving. Herkennen bewoners de tuin als ontmoetingsplaats en vinden zij dat het saamhorigheidsgevoel in de buurt is verbeterd? Of zien zij het project meer als hobby van een select groepje waarin buurtcontact minder een rol speelt? Het initiatief vanuit buurtbewoners, het samenzijn tussen deelnemers en de opvattingen van buurtbewoners daarover, maken het project daarom een interessante case voor het onderzoeken van *sense of community* in een *community garden*.

Het onderzoek heeft gebruikgemaakt van twee vormen van kwalitatief onderzoek.

Allereerst is gebruikgemaakt van observatieonderzoek om zo beter inzicht in de activiteiten en deelnemers van het project te krijgen.

Dit vooronderzoek bestaat uit gestructureerde, niet-participerende observaties, via een observatieschema. Hierbij is geobserveerd welke activiteiten plaatsvinden op bepaalde tijden en dagen gedurende de week en wie er participeren op die tijdstippen in de Cremertuin. Het nadeel van observatieonderzoek is dat dit geen feitelijke gegevens kan bieden over alle activiteiten en deelnemers van een project. Dit komt doordat er niet de hele dag kan worden geobserveerd, aangezien dit te veel tijd zou kosten. Er zijn dus tijden die buiten de observaties vallen. Dit nadeel is wel zoveel mogelijk ingeperkt door zowel doordeweeks als in het weekend te observeren, in tijdspannes van ochtend, middag en deel van de avond. Observaties zijn belangrijk om een beeld te krijgen van bijvoorbeeld de toegankelijkheid, de deelnemers, hun aanwezigheidsfrequentie en het soort contact onderling. De onderzoeker wordt vertrouwd met het project en daarnaast wordt hij een bekend gezicht voor de deelnemers. De netwerken die worden gelegd via gesprekken gedurende observaties vormen zo mede de *input* voor de contacten in de interviews. De potentiële onderzoeksparticipanten kunnen dan later makkelijker benaderd worden voor interviews.

Naast observatieonderzoek is er namelijk ook gebruikgemaakt van semigestructureerde interviews om zo duidelijkheid te krijgen over het gemeenschapsgevoel onder deelnemers en niet-deelnemers van stadslandbouw en over de doelen en doelgroepen van het project. Er is gekozen voor het afnemen van interviews, omdat deze onderzoeksvorm een beeld geeft van individuele opvattingen van betrokkenen. Dit verdient de voorkeur boven bijvoorbeeld de enquêtevorm, omdat het directer maar ook vooral persoonlijker is, met voor de geïnterviewden de mogelijkheid accenten te leggen op bepaalde onderwerpen. Bij *enquêtes* is er namelijk sprake van standaardisatie van interviewvragen voor een grotere groep en ontbreekt de mogelijkheid om door te vragen naar een persoonlijke situatie.

Interviews hebben echter ook nadelen. Niet alle mensen uit de doelgroep kunnen namelijk bereikt worden aangezien niet alle betrokkenen bereid zijn mee te werken en het bereiken van een grotere doelgroep meer tijd vergt. Een ander nadeel is dat er de mogelijkheid is dat de geïnterviewde over zaken vertelt die minder relevant zijn voor het onderzoek, waardoor de onderzoeker het vraaggesprek moet 'sturen' om de interviewvragen beantwoord te krijgen. De voordelen wegen echter voor dit onderzoek op tegen de nadelen. Interviews geven namelijk zoals gezegd de mogelijkheid om de geïnterviewde te stimuleren om meer te vertellen over relevante onderwerpen. Dit biedt achtergrondinformatie over de activiteiten en aspecten die voor een onderzoeksdeelnemer het gevoel van gemeenschap bepalen. Het voordeel van semigestructureerde interviews is daarnaast ook dat de interviewer van tevoren thema's kan opstellen die relevant zijn voor het onderzoek, terwijl een onderzoeksparticipant ook de ruimte krijgt om zelf onderwerpen voor te stellen die voor hem of haar relevant zijn (De Goede en andere, 2009, p. 53). Om ervoor te zorgen dat het interview niet te veel afdwaalt van de focus, maakt de interviewer/onderzoeker gebruik van een topiclijst, zodat hij het gesprek eventueel bij kan sturen, waardoor de beantwoording van de onderzoeksvragen centraal blijft staan. Op deze manier kan er meer informatie worden verkregen over de individuele ervaringen van gemeenschapsgevoel volgens deelnemers en niet-deelnemers van een *community garden*.

3.2 Werkwijze observatieonderzoek

In het thesisonderzoek is gebruikgemaakt van observaties. Deze hebben plaatsgevonden gedurende zes dagen in eind mei en eind juni, namelijk: zondag 24 mei, dinsdag 26 mei, woensdag 27 mei, dinsdag 16 juni, woensdag 17 juni en zondag 21 juni.

Voor deze dagen is gekozen, omdat er dan een afwisseling is tussen wekdagen en een weekenddag. De verwachting was, dat het zondag drukker zou zijn (omdat de meeste deelnemers dan vrij hebben), dinsdag rustiger (omdat de meeste deelnemers dan werken) en woensdag in de namiddag drukker (omdat basisschoolkinderen dan vrij hebben). De observaties geven een beeld van de dagelijkse gang van zaken bij het tuinproject. De eerste drie observaties waren in mei (periode tussen zondag 24 mei en woensdag 27 mei). Pas enkele weken daarna zijn deze observaties hervat, aangezien eerst enige aanpassingen moesten worden gedaan wat betreft het theoretisch kader van deze thesis.

De observaties hebben plaatsgevonden tussen 11.00 uur en 18.30 uur, gedurende tijdsvakken van een halfuur. Daarbij is in het ene halfuur geobserveerd terwijl in het andere halfuur deze observaties zijn verwerkt. Bijvoorbeeld: 11.00-11.30 uur observatie en 11.30-12.00 uur verwerking.

Omdat het niet om een permanent opengestelde ruimte gaat, maar om een semi-openbare ruimte, is er een selectie gemaakt van tijdsintervallen. De spreiding over de dag is gekozen om een beeld te krijgen van het tuinproject op verschillende dagen en tijdstippen, wat zo een zo compleet mogelijk beeld geeft van de activiteiten en deelnemers.

De verdeling van de tijdsvakken is ook een bewuste keuze geweest. Aangezien er vroeg in de ochtend waarschijnlijk weinig mensen in de tuin zouden zijn, is het ochtendtijdvak gekozen van 11.00-11.30 uur om observaties te doen. Zo wordt toch een beeld geschetst van ochtendactiviteiten.

De verwachting was ook een sterk verschil tussen doordeweekse middagen (dinsdag en woensdag) en zondagmiddag. Dit omdat meer mensen vrij zijn op zondag. Om de verschillen tussen de typen dagen weer te geven, is er gedurende de hele middag in tijdsvakken geobserveerd.

Tenslotte heeft de keuze om alleen in de vroege avond (18:00 tot 18:30 uur) te observeren voornamelijk een praktische reden. Omdat observaties tijdrovend zijn, is er gekozen voor deze gangbare tijden. De kans werd klein geschat dat veel deelnemers later op de avond nog zouden beginnen in de tuin. De nadruk van de observaties lag dus op overdag.

Het risico bij het observeren volgens een vaststaand schema, is dat er ook wel eens géén deelnemers aanwezig kunnen zijn. Het tuinproject heeft namelijk geen vaststaande openingstijden; deelnemers hebben via een codeslot toegang tot de tuin wanneer ze in de tuin willen werken. Wanneer er geen deelnemers in de tuin zijn, blijft het hek gesloten. In dat geval zijn er uiteraard geen observaties. Dit is wel het geval, als er wel (enkele) deelnemers zijn maar wanneer deze het hek gesloten hebben. In dat geval vindt observatie van buiten het hek plaats.

De observaties hebben plaatsgevonden volgens een vast protocol. Er is sprake van gestructureerde, niet-participerende observaties, waarbij er op basis van twee aspecten observaties zijn verricht.

Ten eerste is er gebruik gemaakt van een observatieschema (bijlage 9.1). Hierbij is binnen elke tijdsperiode geobserveerd welke mensen aanwezig zijn binnen het project gedurende elk tijdsmoment. Categorieën van geslacht, leeftijdsklasse en afkomst zijn genoteerd binnen deze periode.

Er is daarin gekeken naar de deelnemers van de Cremertuin, waarbij de categorie is afgeleid uit uiterlijke kenmerken. In totaal zijn er 143 mensen geobserveerd op de zes observatiedagen, waarbij uiteraard ook doublures voor kwamen. De meeste zijn op twee dagen geobserveerd, namelijk zondag 24 mei (45 personen, 31,5% van totaal) en woensdag 27 mei (57 personen, 39,9% van totaal). Dit komt omdat het die zondag heel mooi weer was en er die woensdag een verjaardagsfeest plaatsvond in de namiddag. Er moet daarbij vermeld worden dat een groot deel van de bezoekers aan de tuin kinderen zijn in de leeftijd van 0 tot 12 jaar die op hun vrije dag(deel), veelal vergezeld van ouders, gebruik maken van de natuurspeeltuin in het project. Dit geeft aan dat het project een functie heeft voor zowel tuinenthousiasten als voor de kinderen van de deelnemers aan de Cremertuin. Meer informatie over de deelnemers van de Cremertuin bij de observaties is uiteengezet in hoofdstuk 4.

Ten tweede zijn de activiteiten van deelnemersgroepen waargenomen en genoteerd op deze observatiedagen- en tijden, zoals gesprekken tussen deelnemers en het bezig zijn met het verbouwen van groente. Deze activiteiten zijn genoteerd in een kaart van het project (weergegeven in bijlage 9.2). Deze vorm van observeren vindt plaats via *behavioral maps*, een methode die gebruikt is door Low (2000), waarbij de activiteiten van deelnemers van het project op bepaalde tijdsintervallen zijn geobserveerd. Tijdens de observaties zijn alle activiteiten van personen op bepaalde plekken in het project genoteerd op een kaart. Na de dag van de laatste observatie, zondag 21 juni, zijn de activiteiten van de kaarten gecombineerd op vier dagmomenten, namelijk de ochtend (11:00 tot 11:30 uur), voormiddag (12:00 tot 15:30 uur), namiddag (16:00 tot 18:00 uur) en avond (18:00 tot 18:30 uur). Bij de analyse van de observatieresultaten is gekeken welke activiteiten plaatsvonden op de verschillende dagmomenten. De belangrijkste activiteiten op de dagmomenten zijn beschreven in hoofdstuk 4.

3.3 Doelgroep: initiatiefnemers, deelnemers en niet-deelnemers

Het thesisonderzoek onderscheidt verschillende typen doelgroepen om het gemeenschapsgevoel rond een *community garden* te bestuderen. Deze kunnen verdeeld worden in drie groepen: initiatiefnemers/projectleiders, deelnemers en niet-deelnemers.

Interviews met initiatiefnemers en projectleiders zijn belangrijk om achtergrondinformatie over het project te krijgen. Zij kunnen namelijk informatie bieden over de aanvankelijke doelgroep, welke groepen er uiteindelijk deelnemen en niet-deelnemen en wat de motivaties en doelen waren om het project te beginnen en of deze door de praktijk zijn bijgesteld. Daarnaast kunnen ze informatie geven over de openheid van de Cremertuin: in hoeverre is die ook voor niet-deelnemers (in casu buurtbewoners) toegankelijk en welke invloed heeft deze op het project zelf?

De meerderheid van de interviews zijn met deelnemers en niet-deelnemers van de Cremertuin. Deelnemers worden gedefinieerd als mensen die een eigen veldje hebben of betalend lid zijn (dus toegang hebben zonder een veldje te onderhouden). De interviews met deelnemers zijn afgenomen om zo een indruk te krijgen van het gevoel van gemeenschap dat deelnemers ervaren binnen het tuinproject. Deelnemers van de Cremertuin kunnen zowel vanuit de buurt Nieuw-Engeland als erbuiten komen.

Niet-deelnemers van de Cremertuin hebben geen veldje in het tuinproject en zijn ook geen betalend lid. De reden dat ook zij zijn geïnterviewd, is om een indruk te krijgen van de mate waarin een tuinproject een stimulans kan zijn voor het vormen van buurtcontacten, om een gevoel van gemeenschap te ontwikkelen tussen buurtbewoners. Niet-deelnemers van de Cremertuin zijn allemaal woonachtig in de buurt van het project, in de wijk Nieuw-Engeland.

Participanten van beide groepen zijn allemaal in de leeftijd van 18 jaar en ouder. Deze keuze is gemaakt omdat ouderen (volwassenen) veelal (relatief) actiever zijn in hun buurt, in de zin dat ze vaker lid zijn van buurtorganisaties en meer bijdragen aan de buurtleefbaarheid, dan jongeren (Bolt & Ter Maat, 2005, pp. 59-60).

In de interviews is ook gevraagd naar de persoonskenmerken van de geïnterviewden, zodat een zo duidelijk mogelijk beeld ontstaat van de mensen die uiteindelijk wel of niet deelnemen aan het project. Kenmerken zijn bijvoorbeeld geslacht, leeftijd, afkomst en opleidingsniveau.

Het algemene doel van de interviews met de drie typen doelgroepen is om, met de tuin als basis, enerzijds inzicht te krijgen in de doelen van het project (via interviews met initiatiefnemers) en anderzijds in de betekenis van gemeenschapsgevoel dat naar voren komt uit vraaggesprekken met deelnemers binnen het project en niet-deelnemers buiten het project.

3.4 Werkwijze en operationalisatie: interviews initiatiefnemers en betrokkenen

Interviews met initiatiefnemers en betrokkenen bestaan uit vraaggesprekken met mensen die actief zijn geweest bij de oprichting van het project en met huidige bestuursleden die tegenwoordig belast zijn met de organisatie. Hun is mede gevraagd naar de doelen en doelgroepen van de *community garden* (bijlage 9.3). De doelen kunnen worden gedefinieerd als de drijfveren van projecten: wat wilden de initiatiefnemers ermee bereiken? Deze doelen zijn afhankelijk van de focus van het project: productief of sociaal gericht of beide. De doelgroepen zijn de mensen die de initiatiefnemers met het project willen bereiken. Het kan daarbij bijvoorbeeld gaan om buurtbewoners van bepaalde leeftijd, nationaliteit of huishoudensamenstelling of om mensen die gezamenlijk een bepaalde interesse of motivatie hebben om te participeren in buurtprojecten. Vier mensen zijn binnen dit kader geïnterviewd: Lútsen Stellingwerff (voorzitter Cremertuin), Serge Calon (mede-initiatiefnemer Cremertuin), Floris Methorst (bestuurslid Cremertuin) en Olav Meijer (betrokkene bij start project).

De keuze is op hen gevallen, omdat zij allemaal nauw betrokken zijn (geweest) bij de Cremertuin. Omdat ze allemaal mede betrokken waren bij de oprichting van het project en ook meehielpen bij het formuleren van de doelen en doelgroepen van de tuin, hebben ze kennis over welke groepen mensen er deelnemen en niet deelnemen.

De interviews hebben, voorafgaand aan het observatieonderzoek, face-to-face plaatsgevonden op 28 maart tijdens de seizoensopening in de Cremertuin met Lútsen en Serge en op 31 maart bij Stichting Emma, waar Floris en Olav actief in zijn. De duur van elk interview bedroeg tussen de 30 en 40 minuten. Het selecteren van de personen gebeurde via een oproep aan het bestuur en een mail aan Serge Calon. Van de overige bestuursleden wilde één persoon niet meewerken, terwijl een ander lid te laat reageerde. De andere personen wilden wel meewerken aan het onderzoek.

3.5 Werkwijze en operationalisatie: interviews (niet-)deelnemers

Interviews met deelnemers en niet-deelnemers van de Cremertuin hebben zowel plaatsgevonden in het project (deelnemers) of op het huisadres (niet-deelnemers). Ze vonden plaats op: maandag 13 juli, dinsdag 14 juli, woensdag 15 juli, vrijdag 17 juli, woensdag 22 juli, zondag 26 juli, woensdag 29 juli, vrijdag 31 juli, zondag 2 augustus, maandag 3 augustus, woensdag 5 augustus en zondag 9 augustus.

In totaal zijn 20 interviews uitgevoerd: 10 met deelnemers en 10 met niet-deelnemers. Voor kwalitatief onderzoek is er geen vaststaande norm over het aantal interviews voor het verkrijgen van gedegen informatie. Dit hangt bijvoorbeeld af van het onderwerp en de doelgroep (Baker & Edwards, 2012). Er is hier bij het bepalen van het aantal interviews uitgegaan van de zogenaamde ‘afnemende leercurve’: het aantal interviews stijgt tot een punt waar geen nieuwe inzichten worden verkregen over een theorie of sociaal verschijnsel en er sprake is van verzadiging (*saturation*) (Bryman, 2012, p. 421). In het geval van dit thesisonderzoek is er geen sprake van een grote doelgroep, aangezien er in totaal maximaal 65 deelnemers (volgens voorzitter Lútsen) actief zijn en er bij 76 woonadressen buurtbewoners zijn benaderd voor interviews. In de praktijk bleek dat er na 20 interviews geen bereidheid meer was bij andere potentiële onderzoeksparticipanten. Er kan daarmee worden gezegd dat het verzadigingspunt toen was bereikt. Elk interview duurde 30 à 40 minuten. In één geval is een interview telefonisch afgenomen. Als stimulans om mee te doen en als blijk van waardering, kregen deelnemers een VVV-bon van 5 euro. De interviewvragen voor deelnemers en niet-deelnemers zijn weergegeven in bijlagen 9.4 en 9.5 en de resultaten zijn beschreven in hoofdstuk 5 en 6.

Er is in de interviews met (niet-)deelnemers gevraagd naar de motivaties voor wel of geen deelname aan de *community garden*, evenals naar de verschillende kenmerken die hun gevoel van gemeenschap door de buurttuin beschrijven.

De motivaties van deelname kunnen worden gedefinieerd als de achterliggende redenen van het wel of niet participeren in stadslandbouw. De motivaties van deelname en niet-deelname zijn beschreven in paragraaf 2.3.2 en paragraaf 2.3.3. De motivaties die in de interviews naar voren kwamen, zijn na analyse verdeeld over verschillende thema's. De focus van de interviews ligt op het lidmaatschap (*membership*) als kenmerk van de *sense of community* van het tuinproject. Deze focus is in de interviewvragen verdeeld in vijf kenmerken, namelijk *Boundaries*, *Emotional safety*, *Sense of belonging and identification*, *Personal investment* en *Common symbol system*. Het grootste deel van de interviewvragen is gerelateerd aan het kenmerk *boundaries* aangezien de onderzoeksfocus mede ligt op niet-deelnemers en deze groep belemmeringen in de toegang tot een tuinproject kan ervaren.

Deze vijf kenmerken van *membership* zijn in de interviews onderzocht om een beeld te krijgen van het gemeenschapsgevoel bij het tuinproject. De nummers met de vragen bij elk kenmerk, relateren aan de vragen in de interviews (bijlagen 9.4a en 9.5a). Er moet worden vermeld dat deze kenmerken niet losstaan van elkaar maar dat er relaties zijn waar te nemen. Wanneer bijvoorbeeld buurtbewoners, die elkaar kennen, geen belemmeringen (*boundaries*) ervaren om deel te nemen, kunnen ze een hogere mate van vertrouwdheid (*emotional safety*) en onderlinge waardering en respect (*sense of belonging and identification*) met elkaar hebben. Daarnaast kunnen kenmerkende activiteiten (*common symbol system*) en het werken in een gemeenschap (*personal investment*) ook een gevoel van toegang impliceren voor enerzijds buurtbewoners en anderzijds deelnemers van een tuinproject. In de vijf komende subparagrafen is elk van deze vijf kenmerken beschreven met daarbij de verwijzing naar de interviewvragen.

3.5.1 Boundaries: grenzen van tuinproject

Het kenmerk *boundaries* is gemeten aan de hand van vragen over de toegang, bekendheid, deelnemersgroep, invloed en groepsvorming binnen en rond de *community garden* (interview deelnemers: vragen 1 t/m 14; niet-deelnemers: vragen 1 t/m 12).

Eerst is alleen aan deelnemers gevraagd naar hun mening over de regels van het project, zoals beschreven in het Handboek van de tuin (deelnemers: vraag 1). Immers: niet-deelnemers hebben geen kennis van dit Handboek.

Als tweede is een vraag gesteld over de fysieke grenzen (in dit geval het hek rond de tuin) en het effect op buurtcontacten. Is dat effect positief of juist negatief, vanwege de toegangsbeperking (deelnemers: vraag 2; niet-deelnemers: vraag 1)?

Als derde zijn er vragen gesteld over sociale grenzen (deelnemers: vragen 3 t/m 8 en 10 en niet-deelnemers: vragen 2 t/m 4 en 8). Er is gevraagd naar de (on)bekendheid van het project volgens deelnemers en buurtbewoners.

Immers, als buurtbewoners het project onvoldoende kennen, zal dit de bereidheid om deel te nemen en het ontstaan van een buurtgemeenschap rond de Cremertuin belemmeren.

Een tweede vraag over sociale grenzen ging over de deelnemersgroep en aansluiting bij het project. Willen deelnemers graag dat meer mensen zich bij het project aansluiten en is aanmelden eenvoudig? Daarnaast gaat het om sociale contacten binnen de tuin. In hoeverre is er sprake van sociale contacten tussen deelnemers en kun je dan ook echt spreken van sociale verbondenheid?

Een derde sociale grens vormt invloed (*influence*), waarbij het gaat om de relatie tussen individu en gemeenschap en de wijze waarop deze elkaar beïnvloeden. De respondenten hebben vragen gekregen over de mate waarin zij, en buurtbewoners in het algemeen, betrokken worden bij beslissingen over tuinactiviteiten. De begrippen *self-efficacy* en *collective efficacy* spelen hierbij een rol: het gaat om de betrokkenheid en invloed van het individu zelf (*self-efficacy*) om acties en doelen te bereiken en om de mate waarin een deelnemer samen met anderen verantwoordelijk is voor het project en gezamenlijke beslissingen maakt (*collective efficacy*).

Tot slot is aan zowel deelnemers als niet-deelnemers gevraagd naar groepsvorming tussen deelnemers en niet-deelnemers van de tuin (deelnemers: vragen 9 en 11 t/m 14; niet-deelnemers: vragen 5 t/m 7 en 9 t/m 12). Er zijn aan beide groepen vragen gesteld om af te leiden of mensen die deelnemen aan het tuinproject verschillen van niet-deelnemers op basis van een aantal kenmerken. Het gaat daarbij om: het wederzijdse contact, de mate waarin beide groepen vinden dat deelnemers een aparte groep vormen los van buurtbewoners, of de buurtbetrokkenheid van deelnemers verschilt van die van niet-deelnemers en of hun opvattingen over de tuin afwijken van elkaar. Er is ook gevraagd naar gespreksonderwerpen bij onderling contact, om inzicht te krijgen in de diepgang hiervan. De antwoorden kunnen een indicatie geven of er sprake is van een selecte groep van deelnemers en in hoeverre er een relatie bestaat tussen de niet-deelnemende buurtbewoners en de deelnemers van het tuinproject.

3.5.2 Emotional safety: vertrouwdheid en bekendheid

Emotional safety gaat om de mate waarin deelnemers en buurtbewoners (andere) deelnemers kunnen vertrouwen en (her)kennen (deelnemers: vragen 15 t/m 17; niet-deelnemers: vragen 13 t/m 15).

Bij de interviewvragen is aan deelnemers en niet-deelnemers allereerst gevraagd naar vertrouwen. Deelnemers kregen de vraag of ze er vertrouwen in hebben dat andere deelnemers de tuin goed onderhouden. Dit om te weten te komen of zij vinden dat die anderen hun taak in het gemeenschappelijke project verantwoord opvatten.

Aan niet-deelnemers is gevraagd naar het vertrouwen dat ze hebben dat deelnemers het beste met de buurt voor hebben. Dit om te weten te komen of deelnemers ook een bijdrage leveren aan de buurt en bekend en vertrouwd zijn bij niet-deelnemers.

Er is ook aan deelnemers en niet-deelnemers gevraagd naar het (her)kennen van deelnemers en buurtbewoners in het project. Er is gevraagd of beide groepen deelnemers en buurtbewoners kennen van naam of gezicht en of die herkenning wederzijds is.

3.5.3 Sense of belonging and identification: relatie met project

Sense of belonging and identification gaat om de verbondenheid die deelnemers en buurtbewoners hebben met het project, zowel sociaal (gekeken naar sociale waardering tussen gemeenschapsleden) als fysiek (relatie met project zelf) (deelnemers: vragen 18 t/m 20; niet-deelnemers: vraag 16 en 18).

Als eerste is gekeken naar de onderlinge waardering en respect tussen deelnemers. De sociale betrokkenheid hangt hier mede van af. Meer waardering en respect geven een betere identificatie met de gemeenschap aan en een sterker gevoel ergens bij te horen.

Daarnaast is gevraagd naar *social bonds*, namelijk de sociale relaties die ontstaan door de contacten die mensen krijgen via hun sociale netwerk en familierelaties. Met name is de rol van de kinderen onder de loep genomen.

Mensen krijgen via hun kinderen vaak meer sociale contacten en verbondenheid in het tuinproject dan mensen zonder kinderen, zoals naar voren kwam in paragraaf 2.5.3. Dit heeft dan invloed op de sociale verbondenheid tussen deelnemers.

Aan niet-deelnemers is gevraagd naar de combinatie van tuin en buurt voor de buurtcontacten. Dit bepaalt of het project als apart staand van de buurt wordt gezien of dat het een geïntegreerd onderdeel is en er sprake is van sociale verbondenheid tussen buurtbewoners en het tuinproject.

Daarnaast is gevraagd naar waardering en respect tussen deelnemers en niet-deelnemers om zo te kijken of er sprake is van een onderlinge band of sociale relatie tussen beide groepen.

Om inzicht te krijgen in de fysieke verbondenheid, dus met de plaats van gemeenschap zelf, is aan deelnemers gevraagd of het tuinproject een ‘deel van hun leven’ is, dus meer dan een hobby. In dat geval voelen zij zich verbonden met de *community garden* en vormen hun activiteiten daar een betekenisvol deel van hun leven. Mensen kunnen het project ook beschouwen als een toevluchtsoord uit hun dagelijks leven. Bij het doorvragen is aan deze mogelijkheid aandacht besteed. Fysieke verbondenheid is bij niet-deelnemers niet aan de orde. Zij zijn hierover dus niet ondervraagd.

3.5.4 *Personal investment*: werken aan de gemeenschap

Bij *personal investment* gaat het om de wijze waarop en de mate waarin deelnemers zich inzetten voor een tuinproject (deelnemers: vraag 23). Dit is niet relevant voor niet-deelnemers.

Als kenmerk van *personal investment* is de sociale omgang van deelnemers onderzocht, namelijk of en zo ja in hoeverre ze samen willen werken met andere deelnemers in het project. Zij kunnen ook prefereren om hun eigen gang te gaan en individueel te werken. Dit bepaalt mede het antwoord op de vraag of het tuinproject een vorm van samenwerking tussen deelnemers impliceert of dat het project vooral op individuele basis is en niet een sociaal samenwerkingsproject. Het antwoord op deze vraag bepaalt mede de vorm waarin activiteiten van deelnemers van de tuin worden uitgevoerd.

3.5.5 *Common symbol system*: gemeenschappelijke symbolen en activiteiten

Het laatste kenmerk van de dimensie *membership* is *common symbol system*. Deelnemers en buurtbewoners kunnen verbondenheid voelen met het tuinproject, doordat logo's, symbolen en activiteiten zorgen voor identificatie ermee (deelnemers: vragen 21 t/m 22; niet-deelnemers: vraag 17).

Deelnemers en niet-deelnemers van het tuinproject is gevraagd naar de belangrijkste activiteiten van de Cremertuin en of deze gezamenlijke activiteiten (klusdagen) ook bekend zijn in de buurt en of ze buurtcontacten stimuleren. De activiteiten vormen hier de symbolen van het project, waardoor herkenning kan optreden bij deelnemers en buurtbewoners.

3.6 Selectie van onderzoeksparticipanten

Het selecteren van deelnemers van de Cremertuin heeft plaatsgevonden via persoonlijke benadering in het project, social media en een nieuwsbrief. Het persoonlijk benaderen gebeurde in juli en augustus op de eerder genoemde dagen (paragraaf 3.5). De keuze voor deze periode was ingegeven door de vakantietijd, waardoor er waarschijnlijk meer mensen actief zouden zijn in de tuin. Dat voordeel woog op tegen het nadeel, dat ook mensen op vakantie zouden zijn. Om zoveel mogelijk deelnemers op verschillende tijdstippen te kunnen bereiken, zijn de interviews zowel doordeweeks als in het weekend afgenomen. Als mensen geen tijd hadden maar wel bereid waren mee te werken, is naar hun emailadres gevraagd, zodat ze later opnieuw benaderd konden worden.

Benadering via social media gebeurde via de Facebook (2015) groep van de Cremertuin. Aan alle deelnemers van de Facebookgroep is, op de pagina zelf en in de groep chats, gevraagd of ze in het kader van het masterthesisonderzoek geïnterviewd wilden worden. Een aantal mensen heeft hierop gereageerd en de interviews hebben vervolgens in de Cremertuin plaatsgevonden.

Tot slot zijn er, met hulp van Lútsen Stellingwerff, ook deelnemers via de nieuwsbrief gevraagd of ze bereid waren deel te nemen aan het onderzoek. De deelnemerslijst is namelijk niet openbaar, zodat dit de beste optie leek om alle deelnemers van de Cremertuin te bereiken. Het leverde echter geen reacties op, waarschijnlijk omdat de deelnemers bij het verschijnen van de nieuwsbrief in juli, al bekend waren met het onderzoek.

Op bovengenoemde wijzen zijn 10 deelnemers van de Cremertuin geselecteerd en geïnterviewd. Bij twee interviews is er sprake van vraaggesprekken met twee personen (bijlage 9.7a). Omdat bij beide interviews de personen partners zijn van elkaar, en een aanvulling bieden op elkaars antwoorden, zijn deze vraaggesprekken tezamen als één interview beschouwd.

De selectie van niet-deelnemers van de Cremertuin gebeurde langs een andere weg. Eerst is geprobeerd via een systematische steekproef deze personen te bereiken. De reden voor deze methode is dat deze ervoor kan zorgen dat de persoonskenmerken in de onderzoeksdoelgroep gemengd zijn, namelijk dat er een goede representatie van de buurtbevolking wordt verkregen.

Mensen zijn op deze wijze benaderd in de Cremerstraat, langs het huizenblok waar het project is gelegen, en bij een woonflat aan het Cremerplein die zich schuin tegenover het project bevindt.

Het gebied met de straten met huisadressen waar niet-deelnemers van de tuin uit zijn geselecteerd en geïnterviewd, is weergegeven in bijlage 9.6. Alle woonadressen van deze straten vormen de onderzoekspopulatie voor deze selectie. Het gebied maakt onderdeel uit van de buurt Nieuw-Engeland, wat hier gedefinieerd wordt als subbuurt 01311 in het Utrechtse stratenregister (Gemeente Utrecht, 2010). Er is gekozen voor het gebied in de directe nabijheid van de Cremertuin, omdat bewoners het tuinproject dan wellicht kennen en er een mening over hebben. Om deze reden zijn ook de adressen van de woonflat, die uitkijken over de Cremertuin, geselecteerd.

De systematische steekproef is als volgt uitgevoerd. Er is eerst gekeken naar het aantal woonadressen rond de Cremertuin. Deze, in totaal 76, adressen zijn vervolgens onder elkaar gezet (55 van de Cremerstraat en 21 van de woonflat aan het Cremerplein).

Vervolgens is door de computer een random begingetal gekozen waar selectie van niet-deelnemers van de Cremertuin begint. Dit was adres 46. Tenslotte is elk 8^e adres geselecteerd in de Cremerstraat en het Cremerplein. In juli en augustus zijn de geselecteerde adressen bezocht op een aantal dagen tussen 17.00 en 18.30 uur, aangezien de meeste mensen rond die tijd thuis zijn.

Als op het adres een deelnemer van de Cremertuin woonde of de bewoner was niet thuis of niet bereid tot medewerking, dan werd een nieuwe poging gedaan bij de naaste burens. Dit tot iemand uit de onderzoeksgroep bereid was geïnterviewd te worden. Uiteraard is eerst uitgelegd, dat het om een masterthesisonderzoek ging van de Universiteit Utrecht over het gevoel van gemeenschap in en rond de Cremertuin.

Deze systematische steekproef heeft echter niet de uiteindelijke 10 onderzoeksparticipanten opgeleverd. Op deze wijze zijn er namelijk 7 niet-deelnemers van de Cremertuin geïnterviewd. Veel mensen bleken niet thuis, hadden geen tijd of waren niet bereid mee te werken. Er is daarom een aanvullende methode gebruikt om meer onderzoeksparticipanten te interviewen. Via een huis-aan-huis verspreid briefje is het onderzoek onder de aandacht gebracht. Via email konden mensen reageren. Drie mensen hebben dit gedaan, waarop zij op hun huisadres zijn geïnterviewd. Op deze manier is het aantal van 20 interviews bereikt voor dit onderzoek, zowel met 10 deelnemers als met 10 niet-deelnemers van de Cremertuin.

Daarnaast zijn er, voorafgaand aan deze interviews met (niet-)deelnemers van de Cremertuin, in totaal 10 introducerende en informerende vraaggesprekken geweest met deelnemers van de Cremertuin. Deze vonden plaats tussen 28 maart en 9 mei voorafgaand aan het observatieonderzoek. Deze vraaggesprekken hadden de functie van een *pilot study*: een voorafgaand onderzoek om een indruk te krijgen van de ervaringen en ontmoetingen van deelnemers in het project. Dit waren verkennende interviews, om na te gaan welke vragen en thema's relevant konden zijn voor het onderzoek en op basis daarvan het uiteindelijke interviewprotocol te wijzigen.

In deze thesis zijn de verkennende interviews verwerkt in hoofdstuk 5 en een klein deel van hoofdstuk 6. De beschrijvingen uit de *pilot study* dienen hier om een formulering te geven van de organisatie van de tuin, de ervaringen die deelnemers hebben en de toegang van de tuin.

3.7 Analysemethoden

Het observatie- en interviewonderzoek is op twee wijzen geanalyseerd.

Eerst zijn de observaties geanalyseerd door middel van een overzicht van de kenmerken van deelnemers van de Cremertuin, alsmede via de methode *behavioral mapping* (Low, 2000).

Er zijn verschillende thema's onderscheiden bij beide observatiemethoden, waarbij de resultaten zijn geanalyseerd door te kijken naar verschillen in dagen, tijden, activiteiten en kenmerken van deelnemers. De resultaten zijn eerst verwerkt in een tabel en in een kaartweergave, zoals gebruikt in *behavioral mapping* door Low (2000), waarbij per dag en moment gekeken is naar de verschillen in de resultaten. Deze resultaten komen in hoofdstuk 4 aan de orde.

De interviews met initiatiefnemers en (niet-)deelnemers van de Cremertuin zijn, met toestemming van de geïnterviewden, opgenomen via een geluidsrecorder. Deze interviews zijn anoniem geregistreerd en er is een transcriptie gemaakt van de geluidsopnamen. Vervolgens is via het programma NVivo (QSR International, 2015) de resultaten van de interviews geanalyseerd. In NVivo zijn de beschrijvingen uit de interviews gecodeerd in de thema's die relevant zijn voor lidmaatschap en *sense of community* in het tuinproject. De interviews met initiatiefnemers en projectleiders zijn gecodeerd op basis van drie hoofdthema's, namelijk kenmerken Cremertuin, toegang en deelname Cremertuin en ervaringen, opvattingen en toekomst van de Cremertuin. De interviews met deelnemers en niet-deelnemers zijn gecodeerd naar thema's die verbonden zijn met het thema lidmaatschap (*membership*) uit het onderzoeksonderwerp *sense of community*, waarbij de antwoorden uit de interviewvragen gecodeerd zijn naar de verschillende kenmerken (zie paragraaf 3.5.1 t/m 3.5.5). In sommige gevallen geeft een geïnterviewde op de ene vraag een antwoord dat ook een antwoord op een ander kenmerk kan zijn. In dat geval kunnen de antwoorden in meerdere kenmerken worden gecodeerd.

De verschillende thema's van de interviews zijn weergegeven in een codeboom (bijlagen 9.8 t/m 9.10), waarvan de thema's nader aan de orde komen in hoofdstuk 5 en 6. Interviewtranscripties met coderingen zijn op te vragen bij de onderzoeker.

3.8 Kenmerken van deelnemers en niet-deelnemers van de Cremertuin

Het onderzoek heeft enige vertraging opgelopen door de zoektocht naar respondenten voor de interviews. Er zijn een aantal kenmerken van zowel de deelnemers als de niet-deelnemers van de Cremertuin die zijn vermeld in bijlage 9.7. Op één persoon na waren de bestuursleden van de Cremertuin bereid om mee te werken aan het onderzoek. Interviews met (niet-)deelnemers vonden volgens een bepaalde strategie plaats.

Interviews met deelnemers vonden vaak toevallig plaats: wanneer de onderzoeker in de tuin was informeerde hij of iemand interesse had om een aantal interviewvragen te beantwoorden in het kader van het onderzoek. Deelnemers van de Cremertuin bleken vrij moeilijk te bereiken. Ze waren vaak niet op de genoemde dagen in de tuin aanwezig of reageerden niet op verzoeken op Facebook en in de nieuwsbrief. Eén deelnemer was al in de pilot geïnterviewd en wilde het hierbij laten, terwijl de verzoeken op Facebook uiteindelijk maar twee respondenten opleverden. In de Cremertuin zelf zijn daarnaast nog acht interviews afgenomen, vier na een mailtje van een deelnemer en de andere vier door toevallig contact. Wanneer in ogeschouw wordt genomen dat de Cremertuin ongeveer 65 deelnemers kent, kan gesproken worden van een geringe respons. De redenen dat mensen niet bereid waren om mee te doen kunnen velerlei zijn, van afwezigheid door vakantie tot geen interesse.

De deelnemers van de Cremertuin die zijn geïnterviewd, zijn allemaal hoger opgeleid; veruit het merendeel van de deelnemers is universitair geschoold. Dit bevestigt de vooronderstelling (gemaakt in paragraaf 2.5.1.3) dat voornamelijk mensen met een hogere opleiding deelnemen aan een buurtproject, zoals een *community garden*.

Ook zijn alle geïnterviewden van Nederlandse afkomst, hetgeen een indicatie geeft dat het tuinproject weinig mensen van andere oorsprong aantrekt. Daarnaast zijn alle geïnterviewden in de leeftijd boven de 30 jaar, van wie zeven tussen de 30 en 40 jaar.

Niet alle deelnemers wonen in de buurt Nieuw-Engeland; dit zijn er namelijk 5. Eén persoon is recentelijk uit de buurt vertrokken. De meeste andere wonen in het nabijgelegen Lombok. Dit belemmert niet het onderzoeksdoel. De deelnemers wonen allemaal in de nabijheid van het tuinproject en hoewel ze niet uit de wijk Nieuw-Engeland komen, kunnen ze wel inzicht geven in het samenzijn met andere deelnemers in de tuin. Ook kunnen zij inzicht geven in andere aspecten die gemeenschapsgevoel bepalen, zoals toegang tot het tuinproject, werken in een gemeenschap en deelname aan gezamenlijke activiteiten. Op die manier kunnen zij inzicht geven in het gemeenschapsgevoel dat kan bestaan tussen deelnemers in een tuinproject.

Er kan niet met zekerheid worden vastgesteld of de geïnterviewden een afspiegeling vormen van de totale deelnemersgroep. Immers, niet alle persoonskenmerken van de complete groep zijn bekend. In deze thesis is echter ervan uitgegaan dat de geïnterviewde deelnemers een afspiegeling vormen van de deelnemersgroep, aangezien er een grote overeenstemming is in opleiding, leeftijd en afkomst.

Het selecteren van niet-deelnemers van de Cremertuin ging ook moeizaam. In de praktijk waren er veel mensen niet thuis. Om toch meer buurtbewoners te bereiken, is er huis-aan-huis een schriftelijk verzoek voor een interview in de bus gedaan. Redenen voor uiteindelijke niet-deelname waren onder andere afwezigheid (bijvoorbeeld door vakantie), geen tijd of geen interesse. Er zijn bij 76 woonadressen buurtbewoners benaderd en daaruit is een kleine groep uiteindelijk geïnterviewd.

De niet-deelnemers van de Cremertuin hebben een meer diverse samenstelling. Dit is ook vergeleken met de bevolkingssamenstelling van de buurt Nieuw-Engeland. Twee personen van de groep niet-deelnemers hebben een lagere opleiding, namelijk Mbo. Deze zijn woonachtig in de flat aan het Cremerplein. De andere acht personen hebben een Hbo-opleiding afgerond. Dit impliceert een verschil tussen deelnemers en niet-deelnemers qua opleidingsniveau.

Drie personen van de groep niet-deelnemers, eveneens uit de flat, zijn daarnaast van niet-Nederlandse afkomst. De leeftijd van de groep niet-deelnemers is ook meer divers dan bij de deelnemers: drie personen zijn namelijk jonger dan 30 jaar. In paragraaf 4.2 is uitgebreider ingegaan op de statistische cijfers van de kenmerken van de buurtbevolking in relatie tot de kenmerken van geïnterviewden.

Er kan worden gezegd dat de niet-deelnemers van de Cremertuin die zijn geïnterviewd geen precieze afspiegeling vormen van de buurtbevolking. Dit kan te maken hebben met het feit dat slechts bij één huizenblok en flat mensen zijn geïnterviewd. Deze mensen hoeven niet representatief te zijn voor de rest van de bevolking van Nieuw-Engeland. Omdat de selectie van buurtbewoners aselekt was en mensen ook op basis van toeval reageerden, is er hier vanuit gegaan dat de geïnterviewden een afspiegeling vormen van de bevolking langs de Cremerstraat. Op grond van het bovengenoemde, lijkt de Cremertuin geen directe afspiegeling van de buurt te zijn. De geïnterviewde buurtbewoners hebben een meer diverse samenstelling dan de groep deelnemers. In het volgende hoofdstuk is nader gekeken naar de samenstelling van de groep deelnemers en niet-deelnemers van de Cremertuin.

4. Beschrijving onderzoeksgebied: de ‘Cremertuin’

Het thesisonderzoek bestudeert de gemeenschapsgevoelens van deelnemers en buurtbewoners van de *community garden* de ‘Cremertuin’ in Utrecht. Er is voor één specifiek project gekozen, omdat dit de mogelijkheid biedt een diepere analyse te maken van de kenmerken van de tuingemeenschap en de opvattingen van buurtbewoners over het project. Het is moeilijker om een gedegen en gedetailleerd beeld te krijgen wanneer er meer projecten worden vergeleken die verschillend van opzet zijn. In dit hoofdstuk ligt de nadruk op activiteiten en kenmerken van deelnemersgroepen in de Cremertuin.

4.1 Cremertuin: uitgangspunten, functies en initiatief

De Cremertuin (figuur 3 a t/m c) is een project van ongeveer 2300 m² groot (65 meter lang, 35 meter breed) dat gelegen is op de grens van de buurten Majella en Nieuw-Engeland (Cremertuin, 2013, p. 3). Het belangrijkste doel van de Cremertuin is ‘een ontmoetingsplaats bieden in een rustige, natuurlijke omgeving, waarin het project zich verder kan ontwikkelen tot een broedplaats voor buurtinitiatieven’ (Cremertuin, 2015 b, p. 2). De deelnemers moeten zich houden aan regels, zoals het meewerken op klusdagen en het onderhouden van de grond (Cremertuin, 2015 b, p. 8). De Cremertuin kan zowel beschouwd worden als een ‘plaats’ en ‘interesse gebaseerde’ *community garden*: het project is zowel een initiatief geweest vanuit buurtbewoners om een functie te geven aan een braakliggend terrein, mede voor sociale contacten, als dat het ruimte biedt voor tuinieren (Veen, 2015, pp. 168-169).

De Cremertuin heeft twee functies (Cremertuin, 2015 b). Er is een zogenaamde natuurspeeltuin: een ruimte voor kinderen t/m 12 jaar om hutten te bouwen en te spelen. Daarnaast is er de moestuin, die bestaat uit verschillende veldjes (figuur 3 b). Deze worden onderhouden door (betalende) deelnemers. Het lidmaatschap kost 30 euro per jaar per huishouden en daarnaast kunnen leden een stukje grond huren, dat (afhankelijk van de grootte) minimaal 15 euro per jaar kost (Cremertuin, 2015 b, pp. 8-9). Het tuinproject is niet openbaar. De veldjes zijn momenteel, augustus 2015, allemaal vergeven, waardoor mensen alleen betalend lid kunnen worden om toegang te krijgen tot de tuin. Tegenwoordig zijn er volgens voorzitter Lútsen Stellingwerff ongeveer 65 deelnemers met een veldje, waarop ze naar eigen keuze groente, fruit of bloemen kunnen kweken.

Volgens verschillende roosters, bijvoorbeeld het ‘grasmaairooster’, wordt het project op gezette tijden op vrijwillige basis door deelnemers onderhouden. Het project is begrensd door een hek. Per huishouden krijgen deelnemers een code van het slot daarvan, zodat ze altijd naar binnen kunnen (figuur 3 c). In de subsidieaanvraag van 2013 is opgenomen dat de Cremertuin op vaste tijden openbaar toegankelijk zal zijn (Cremertuin, 2013, p. 6). In de praktijk werkt dit nog niet. Alleen op klusdagen is het terrein voor iedereen toegankelijk. Op dit moment vormt alleen een bordje het ‘visitekaartje’ (figuur 3 a en 3 c), hoewel er wel plannen zijn geweest om activiteiten anders te presenteren voor omwonenden (Cremertuin, 2015 b, p. 6). Naast het reguliere tuinieren, zijn er zogenaamde klusdagen (voor 2015 zijn dat er 6). Het doel van deze dagen is om de tuin te onderhouden en elkaar informeel te ontmoeten door bijvoorbeeld een buurtbarbecue te houden en eten (al dan niet uit eigen tuin) en drinken aan te bieden. De Cremertuin heeft een eigen Facebookpagina, waarop aanstaande activiteiten vermeld worden. De leden van deze Facebookgroep kunnen er hun aan het project gerelateerde vragen en opmerkingen kwijt.

Figuur 3: logo (figuur 3 a), moestuintjes in de Cremertuin (figuur 3 b) gesloten hek (figuur 3 c)

Bron: Lombox, 2014 en eigen waarnemingen, 29 april 2015 en 21 juli 2015

Het project is opgestart door buurtbewoners en betrokkenen. Hiervoor was er sprake van een openbaar, braakliggend terrein, met aanwezigheid van afval, storthopen, prikkeldraad en glasscherven (Cremertuin, 2013, p. 5) (figuur 4). Er waren daarnaast nog andere problemen, gerelateerd aan de verwaarlozing van het terrein (AD Utrechts Nieuwsblad, 2013), zoals overlast door zwervers en dealers. Een aantal bewoners wilde aan deze onwenselijke situatie een eind maken:

Het was gewoon een beetje verwaarloosd. ... En ik zit er ook niet op te wachten dat hier iets verbouwd gaat worden of wat dan ook. En op deze manier creëer je ook een beetje waarde aan de grond die je aanspreekt. Dan voorkom je ook dat er dingen gebeuren die je niet aanspreken (Lútsen Stellingwerff).

Er kwamen uiteindelijk plannen om een nieuwe functie aan het terrein te geven:

Nou, weet je, ik woon hier aan de overkant, dan zie je dus die verpaupering en daar maak je je wel druk om en dan hoor je van 'dat gaat gebeuren, dat...' of ze hebben helemaal geen plannen. En in een keer komt er iemand met dat initiatief en dan word je vanzelf enthousiast.

...En je weet nog niet wat het gaat worden, want het staat dichtbij je ... als ik zie hoe dat nu gaat, mensen komen elke dag, maken hun tuintje nat, maken hun tuintje schoon, brengen plantjes, komen met hun kleintjes (vrouw, 62 jaar, uit 'pilot' onderzoek).

Figuur 4: herinrichting van braakliggend terrein door buurtbewoners en betrokkenen

Bron: Cremertuin files, 2014

Er waren vóór dit initiatief al verschillende plannen geweest om iets met het braakliggende terrein te doen, maar die waren door de grondeigenaar NS Vastgoed lange tijd afgehouden (Cremertuin, 2013, p. 3). Daar kwam in 2013 verandering in. Een aantal buurtbewoners had de drijfveer om een nieuwe functie voor dit braakliggend terrein te creëren:

...ik woon hier vrijwel recht tegenover, ik kijk recht tegen het project aan. Ik woon hier nu een jaar of 6/7, dus dit was heel lang braakliggend terrein, ik dacht het zou wel leuk zijn als we nu een keer er iets voor de buurt mee konden doen.... Toen dacht ik van, we kunnen er nu iets mee doen. De kans om iets met de grond te doen, iets nuttigs (Lútsen Stellingwerff).

Buurtbewoners hadden al langere tijd zicht op het terrein. Uiteindelijk kwamen er plannen tot stand:

Het toeval wil dat we al een tijd hebben uitgekeken over het stuk grond dus braakliggend, het is ongeveer even groot als het terrein van (stichting) Emma. Ik woon daar ook en zag ook van 'oh, wild terrein, dat had ik altijd al'. We hebben hier ook bij Emma over gesproken dat het leuk zou zijn als wij dat erbij konden betrekken (Olav Meijer).

Deze buurtbewoners werden 'getriggerd' door Serge Calon, die werkzaam is bij 'Vergroening van Utrecht' (2015) (organisatie voor groene stedelijke initiatieven) en ook in de wijk Nieuw-Engeland woont.

Serge Calon zag het terrein waar nu de Cremertuin is en vatte het idee op om een wijktuin te maken:

Ik had al mijn bakfiets van 'De vergroening van Utrecht' En ik had het idee om meer in de buurt te gaan doen met groen en te kijken hoe we meer groen kunnen realiseren... En toen ging ik ook langs EMMA ... En toen merkte ik bij hen dat zij zeiden van 'goh, dat is interessant wat je doelstellingen zijn'. Maar wij zitten hiernaast met een braakliggende stukje grond waar wij wel interesse in hebben om iets mee te doen eigenlijk in de buurt.. En toen dacht ik van 'goh, dat is interessant' (Serge Calon).

Serge Calon kwam in contact met een aantal buurtbewoners en betrokkenen die geïnteresseerd waren. Zo wilden de huidige voorzitter Lútsen Stellingwerff en vrijwilligers van de aangrenzende Stichting Emma, ook het project starten. Buurtbewoners, omwonenden langs de Cremerstraat, werden ook benaderd en hebben volgens de subsidieaanvraag 'zonder uitzondering positief gereageerd op het verzoek' (Cremertuin, 2013, p. 7). De grond was echter nog eigendom van NS Vastgoed. Er is toen in april 2013 een YouTube-filmpje opgenomen speciaal voor NS Vastgoed, waarin de heersende (onwenselijke) situatie tezamen met de nieuwe plannen werden geschetst (Cremertuin, 2013, p. 3; Youtube, 2013). Na overleg tussen NS Vastgoed en een aantal initiatiefnemers, zoals Serge Calon en Lútsen Stellingwerff, is overeengekomen, dat de grond gratis aan Stichting Cremertuin in bruikleen werd gegeven voor onbepaalde tijd, totdat er een nieuwe bestemming voor zou zijn (Cremertuin, 2015 b, p. 5). De Stichting is verantwoordelijk voor de inrichting, onderhoud en beheer van het terrein (Cremertuin, 2015 b, p. 2). Eind april 2013 is door de betrokken partij Stichting Emma een subsidieaanvraag ingediend bij de Gemeente Utrecht om stadslandbouw op het terrein in te richten. Het uitgangspunt is dat 'het ontwerp bedacht en gedragen wordt door buurtbewoners en belanghebbenden en dat de tuin bijdraagt aan het onderling contact van buurtbewoners, sociale cohesie en gevoel van veiligheid' (Cremertuin, 2013, p. 6). Verschillende actoren zijn betrokken geweest bij het tot stand komen van het project, zoals omwonenden van de Cremerstraat, Stichting Emma en VoedselbankPlus Utrecht (Cremertuin, 2013, pp. 7-8).

Tegenwoordig vormen vier vrijwilligers het bestuur van de Stichting. Zij zorgen voor de organisatie en het onderhoud van het project. Er zijn ook commissies, namelijk moestuinmeesters en speeltuinmeesters, die specifieke taken hebben (Cremertuin, 2015 b, p. 3). Na een lange voorbereidingsfase van het bedenken en beschrijven van plannen gevolgd door het inrichten van het terrein, is het project op 31 augustus 2014 geopend (Cremertuin, 2015 c). Tegenwoordig zijn er dus een (natuur)speeltuin waar kinderen hutten kunnen bouwen en een moestuin waar deelnemers kunnen tuinieren. Daarnaast zijn er (picknick)tafels, een gereedschapsschuur en een barbecueplek. Door de omheining en het toegangshek, vormt de tuin een semi-openbare ruimte die niet door iedereen (ook niet door buurtbewoners) kan worden betreden. Gedurende klusdagen en activiteiten is er echter wel sprake van openbare toegankelijkheid, waarmee op zich voldaan wordt aan de eis van openbare toegankelijkheid op vaste tijden. Deze openstelling is echter zeer beperkt.

Het project is destijds duidelijk gestart vanuit een behoefte om iets met braakliggende grond te doen. Er is dus een duidelijke relatie met de theorie van *community gardens*, aangezien zowel *food movements* als buurtbewoners een rol hebben gespeeld bij het starten van het project. Enerzijds kunnen Serge Calon en Stichting Emma worden gezien als initiators van de *food movement* aangezien hun doelstelling was om de ruimte opnieuw in te richten en voedselproductie in de stad mogelijk te maken. Anderzijds kunnen Lútsen Stellingwerff en andere betrokken buurtbewoners, worden gezien als mede-initiators, omdat zij de ruimte claimden om deze een buurtfunctie te geven. Deze gezamenlijke behoefte en welwillendheid om een doel na te streven, kunnen een begin vormen van een *sense of community* in de zin dat mensen zich gezamenlijk met de grond verbonden voelen en gezamenlijk bereid zijn om het project te organiseren en in te richten. De vraag is nu wel of het tuinproject verbondenheid tussen deelnemers heeft gecreëerd in de zin dat ze elkaar (her)kennen en contact met elkaar hebben, elkaar vertrouwen en elkaar helpen. Daarnaast heeft de berichtgeving in de lokale nieuwsmedia over het project, in bijvoorbeeld AD Utrechts Nieuwsblad (2013) maar ook in een programma bij RTV Utrecht (2014), niet ingezoomd op de mening van de niet-deelnemers wat betreft het project en eventuele buurtcontacten.

Nu de gerealiseerde Cremertuin een vrij besloten karakter blijkt te hebben, is het interessant te onderzoeken in hoeverre het initiatief een verbondenheid tussen deelnemers geeft en of de buurtbewoners er ook een positieve invloed van ondervinden.

Het heringerichte terrein kan volgens de deelnemers een levendigheid bieden die daarvoor ondenkbaar was en levert zo een positieve bijdrage aan de buurt. De Cremertuin kan hier als een creatief initiatief worden beschouwd om een eerdere ongebruikte ruimte te koppelen aan een creatief initiatief (Cools, 2009, p. 22); hier is dat de interesse en het doel van tuinieren.

De initiatiefnemers zijn voornamelijk buurtbewoners uit Nieuw-Engeland die de opvatting hadden dat de ruimte een buurtfunctie zou kunnen vervullen, namelijk een ontmoetingsruimte voor mensen uit de wijk. Volgens betrokkene Floris Methorst was ook voor de moestuin-opzet gekozen omdat hiervoor subsidie mogelijk was vanuit de Gemeente Utrecht. De keuze voor een plek om te tuinieren kan ook worden opgevat als een *Food movement* om lokale, stedelijke voedselproductie plaats te laten vinden op een eerder onbebouwd, openbaar terrein (Lyons et al, 2013, p. 160). Dit geeft aan de ruimte zowel een buurtfunctie als een functie voor stadslandbouw. In paragraaf 5.1 is nader ingegaan op de doelen van initiatiefnemers voor de *community garden*. Er kan hier alvast gezegd worden dat de doelen van ontmoeten en tuinieren in de *community garden* centraal staan. Het vormen van een ontmoetingsplaats voor buurtbewoners, het creëren van een rustige en natuurlijke omgeving voor deelnemers en milieubewustzijn vormen belangrijke doelen van het tuinproject. De Cremertuin biedt deelnemers de gelegenheid om met gelijkgestemden voeding te produceren en kinderen om veilig te spelen. Zo is het een plaats voor vrijetijdsbesteding.

4.2 Buurtlocatie: Nieuw-Engeland

De Cremertuin bevindt zich in de buurt Nieuw-Engeland en Thomas à Kempisplantsoen en omgeving (figuur 5, volgende bladzijde). De focus ligt op Nieuw-Engeland: alle niet-deelnemers die in het kader van deze thesis zijn geïnterviewd, wonen hier, langs de Cremerstraat en het Cremerplein. Het is geen probleem als sommige geïnterviewde deelnemers buiten deze buurt wonen, omdat in dat geval bij hen alleen gekeken is naar de vorming van gemeenschapsgevoel binnen de tuin.

Om een indruk te krijgen van de locatie waarin het tuinproject zich bevindt, is globaal gekeken naar de bevolkingssamenstelling van de buurt Nieuw-Engeland. In de Utrechtse statistische gegevens is deze buurt gecombineerd met de buurt rond het Majellapark en het Thomas à Kempisplantsoen. Er wonen hier (in 2015) relatief veel jongvolwassenen van 18 t/m 34 jaar (45,9% in de buurt en 34,5% in Utrecht) en weinig 65+-ers (5,7% in de buurt, tegen 10,1% in Utrecht).

Als er gekeken wordt naar de kenmerken van de onderzochte niet-deelnemers in deze thesis, blijkt dat er een relatieve oververtegenwoordiging is van mensen in de leeftijdsklasse van 25 t/m 44 (50,0% tegen 44,0% in Nieuw-Engeland), en een ondervertegenwoordiging van jongeren van 18 t/m 24 jaar (10% tegen 17,3% in de buurt) (Utrecht Buurtmonitor, 2015).

Het percentage bewoners van niet-westerse afkomst is relatief klein (17,7% in de buurt en 21,9% in Utrecht), wat impliceert dat de meeste bewoners autochtoon zijn (Utrecht Buurtmonitor, 2015).

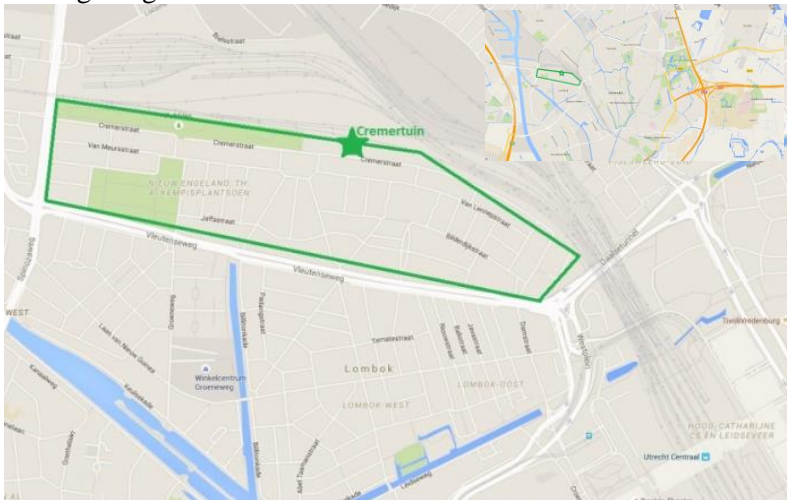
Er wordt hier uitgegaan van de indicatie dat er weinig mensen van niet-westerse afkomst deelnemen aan de Cremertuin, op basis van de kenmerken van geïnterviewden (bijlage 9.7a).

Om eventuele verschillen in opleidingsniveau tussen deelnemers en niet-deelnemers vast te stellen, is er gekeken naar het opleidingsniveau van bewoners in deze buurt. Die cijfers zijn er niet op buurtniveau, maar wel voor de subwijken Nieuw-Engeland en Schepenbuurt. Hier woonde in 2013 een relatief hoog percentage hoogopgeleiden met een afgeronde universitaire studie of hbo-opleiding (68,1% in deze wijken en 57,2% in Utrecht) en relatief minder middelbaar (bijvoorbeeld mbo) en laagopgeleiden (lager dan mbo) (Utrecht Buurtmonitor, 2015). Er blijkt dat er, net als bij deelnemers van de Cremertuin, ook onder de geïnterviewde niet-deelnemers een oververtegenwoordiging is van hoogopgeleiden (Utrecht Buurtmonitor, 2015). Echter, er moet worden opgemerkt dat het merendeel van de geïnterviewde niet-deelnemers een hbo-opleiding hebben gevolgd, terwijl het merendeel van de geïnterviewde deelnemers een universitaire opleiding hebben gevolgd (zie bijlage 9.7).

Er vanuit gaand dat de cijfers van Nieuw-Engeland ook min of meer vertaald kunnen worden naar buurtniveau, blijkt het niet vreemd dat de deelnemersgroep van de Cremertuin vooral bestaat uit mensen met een hogere opleiding en van Nederlandse oorsprong zijn (bijlage 9.7a), aangezien het merendeel van de bewoners rond Nieuw-Engeland deze kenmerken hebben.

Voor de vergelijking tussen deelnemers en niet-deelnemers geeft dit echter een vertekend beeld: er is onder mensen die niet actief zijn in de Cremertuin mogelijk meer diversiteit aangezien deze mensen niet altijd universitair geschoold zijn en er ook mensen van niet-Nederlandse oorsprong zich in deze groep bevinden, evenals mensen van andere leeftijdsklassen. Mogelijk delen deelnemers aan de Cremertuin meer kenmerken, namelijk hogere opleiding en Nederlandse oorsprong, dan niet-deelnemers in Nieuw-Engeland aangezien de laatste groep meer divers is qua persoonskenmerken.

Figuur 5: locatie van het project Cremertuin en de buurt Nieuw-Engeland, Thomas à Kempisplantsoen en omgeving

Bron: Google Maps, 2015

4.3 Cremertuin: kenmerken activiteiten, deelnemers en gang van zaken

Er is in deze paragraaf gekeken naar de observatieresultaten op bepaalde dagen en tijdstippen in de Cremertuin, waarbij eerst gekeken is naar de kenmerken van activiteiten en bezoekers in de Cremertuin, voordat per tijdstipmoment in detail ingegaan is op de activiteiten. Ook is er een korte beschouwing gegeven over de klusdagen. De kenmerken en activiteiten van deelnemers in de tuin zijn geobserveerd op de wijze van Low (2000) via enerzijds het beschrijven van activiteiten van de ruimte via *behavioral maps* en anderzijds het registreren van bezoekerskenmerken.

4.3.1 Kenmerken activiteiten en bezoekers Cremertuin

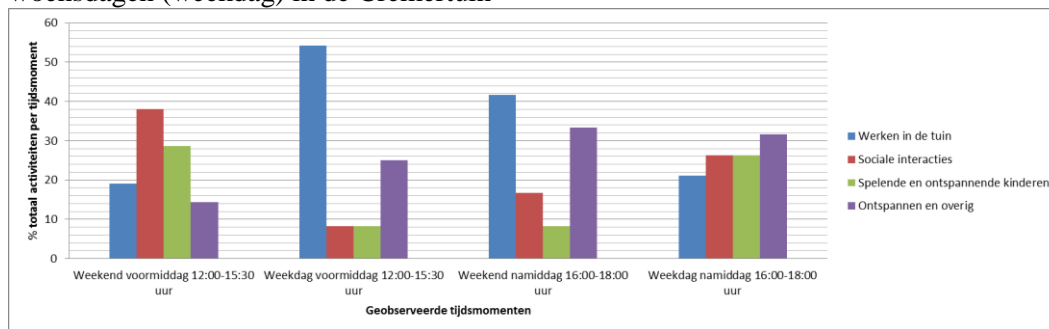
De kenmerken van activiteiten en bezoekers van de Cremertuin zijn genoteerd in intervallen van een halfuur, van 11.00 tot 18.30 uur, met één observatie per uur op twee zondagen, dinsdagen en woensdagen. De activiteiten in de tuin zijn genoteerd in verschillende kaarten die voor elk geobserveerde tijdstipmoment is gemaakt. De belangrijkste activiteit, als percentage van alle activiteiten van bezoekers, vormt werken in de tuin (zo'n 34%). Hierop volgen ontspannen en overige activiteiten (25%), sociale interacties (ongeveer 22%) en spelen van kinderen (ruim 18%).

Er blijkt uit figuur 6 (volgende bladzijde) dat er een verschil is waar te nemen tussen enerzijds een weekenddag en weekdag en anderzijds tussen voor- en namiddag. Op zondag is er sprake van een relatief hoog aandeel van de activiteit van sociale interacties tussen bezoekers als aandeel van het totaal aantal activiteiten op dit tijdstipmoment. Dit is met name het geval in de voormiddag (tussen 12:00 en 15:30 uur) waarbij op zondag ongeveer 38% van de tuinactiviteiten sociale interacties omvatten, terwijl dit doordeweeks ongeveer 8% was.

Op weekdays, vooral op woensdag, was de belangrijkste activiteit in de voormiddag vooral het werken zelf in de tuin (ruim 54% doordeweeks en 19% op zondag).

Ook kan er gezegd worden dat er bij alle tijdstipmomenten in de namiddag, tussen 16:00 en 18:00 uur, er meer sprake is van ontspannende activiteiten dan in de voormiddag (totaal ongeveer 32% in de namiddag en 20% in de voormiddag) (figuur 6). De absolute en relatieve aantallen voor elke activiteitscategorïe, verdeeld in weekend (zondag) en doordeweeks (dinsdag en woensdag) zijn weergegeven in een tabel in bijlage 9.2.

Figuur 6: resultaten observaties activiteiten op twee zondagen (weekend) en twee dinsdagen en woensdagen (weekdag) in de Cremertuin

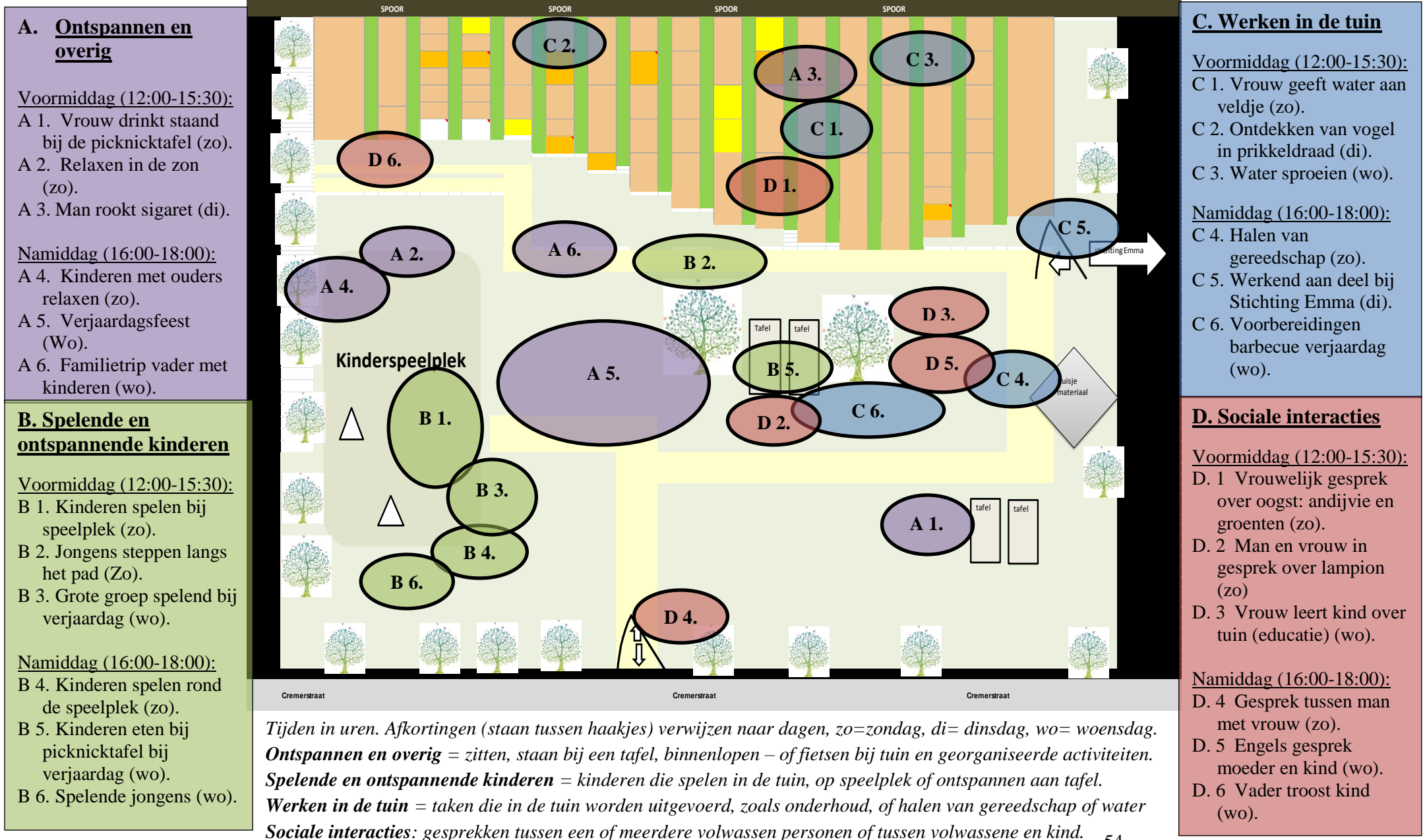
In figuur 7 (volgende bladzijde) zijn de vier categorieën uit het staafdiagram weergegeven in een kaart met daarop een aantal van de geobserveerde activiteiten in de Cremertuin. Deze kaart is geïnspireerd op de werkwijze van Low (2000) die door middel van *behavioral maps* een indruk geeft van de activiteiten die op bepaalde momenten in een openbare ruimte plaatsvinden. De vier categorieën omvatten een aantal voorbeelden van activiteiten die zijn gekenmerkt door een letter en nummer die verwijzen naar het punt op de kaart waar deze activiteit in de Cremertuin plaatsvond. Er kan worden gezegd dat de activiteiten bij de meeste categorieën verspreid in de Cremertuin plaatsvonden, waarbij de kinderen op het speelterrein actief waren, waar ook gelegenheid is voor volwassenen om zich te ontspannen. In paragraaf 4.3.2 t/m 4.3.3 is een nadere beschouwing gegeven van de activiteiten van de vier categorieën zoals geobserveerd in de Cremertuin.

Naast de observatie van activiteiten in de Cremertuin zijn ook de aantallen en kenmerken van bezoekers in de Cremertuin waargenomen. Deze zijn genoteerd in een tabel (bijlage 9.1). Hieruit blijkt dat zondag en woensdag de drukste dagen zijn, logischerwijs omdat meer mensen en kinderen dan vrij zijn. In totaal werden er op de twee zondagen 63 mensen geobserveerd en op de woensdag 73 mensen, waarbij wel doublures meegeteld zijn. Op de beide dinsdagen waren er maar 7 bezoekers. Opvallend is het grote aandeel jonge kinderen t/m 12 jaar als bezoekers van het project, namelijk ongeveer 51% van de bezoekers op zondag en zo'n 67% van de bezoekers op woensdag. Zij vormden bijna 57% van alle gedane observaties.

Dit toont aan dat deelnemers kinderen vaak meenemen als ze in de tuin gaan werken. De kinderen kunnen zich dan uitleven in het speeldeelte. Het familie-aspect blijkt dus belangrijk in de Cremertuin. Het geobserveerde beeld is wellicht enigszins vertekend vanwege de viering van een kinderverjaardag op één van de woensdagen. Desalniettemin lijkt er een duidelijke rol voor kinderen te zijn in de activiteiten in de tuin.

Om een beeld te krijgen van de deelnemers in het tuinproject, is er hier ook gekeken naar de volwassen deelnemersgroep, dat wil zeggen vanaf 18 jaar. In totaal zijn er 62 volwassen bezoekers geobserveerd: 28 mannen en 34 vrouwen. Deze volwassen deelnemersgroep valt voor het grootste deel (ruim 82%) in de leeftijdscategorie tussen de 30 en 59 jaar. Ten slotte blijkt dat het overgrote deel (bijna 81%) van de bezoekers van Nederlandse afkomst is. Een groot deel van de volwassen bezoekers kwam pas in de loop van de middag, tussen 15.00 en 16.30 uur, naar de Cremertuin (50% van volwassen bezoekers). Een totaal overzicht van de kenmerken van de geobserveerde bezoekers, zowel in totaal als per tijdstip per dag, is weergegeven in bijlage 9.1.

Figuur 7: Activiteiten in de Cremertuin

A. Ontspannen en overig

Voormiddag (12:00-15:30):

- A 1. Vrouw drinkt staand bij de picknicktafel (zo).
- A 2. Relaxen in de zon (zo).
- A 3. Man rookt sigaret (di).

Namiddag (16:00-18:00):

- A 4. Kinderen met ouders relaxen (zo).
- A 5. Verjaardagsfeest (Wo).
- A 6. Familietrip vader met kinderen (wo).

B. Spelende en ontspannende kinderen

Voormiddag (12:00-15:30):

- B 1. Kinderen spelen bij speelplek (zo).
- B 2. Jongens stappen langs het pad (Zo).
- B 3. Grote groep spelend bij verjaardag (wo).

Namiddag (16:00-18:00):

- B 4. Kinderen spelen rond de speelplek (zo).
- B 5. Kinderen eten bij picknicktafel bij verjaardag (wo).
- B 6. Spelende jongens (wo).

C. Werken in de tuin

Voormiddag (12:00-15:30):

- C 1. Vrouw geeft water aan veldje (zo).
- C 2. Ontdekken van vogel in prikkeldraad (di).
- C 3. Water sproeien (wo).

Namiddag (16:00-18:00):

- C 4. Halen van gereedschap (zo).
- C 5. Werkend aan deel bij Stichting Emma (di).
- C 6. Voorbereidingen barbecue verjaardag (wo).

D. Sociale interacties

Voormiddag (12:00-15:30):

- D 1. Vrouwelijk gesprek over oogst: andijvie en groenten (zo).
- D 2. Man en vrouw in gesprek over lampion (zo)
- D 3. Vrouw leert kind over tuin (educatie) (wo).

Namiddag (16:00-18:00):

- D 4. Gesprek tussen man met vrouw (zo).
- D 5. Engels gesprek moeder en kind (wo).
- D 6. Vader troost kind (wo).

*Tijden in uren. Afkortingen (staan tussen haakjes) verwijzen naar dagen, zo=zondag, di= dinsdag, wo= woensdag. **Ontspannen en overig** = zitten, staan bij een tafel, binnenlopen – of fietsen bij tuin en georganiseerde activiteiten. **Spelende en ontspannende kinderen** = kinderen die spelen in de tuin, op speelplek of ontspannen aan tafel. **Werken in de tuin** = taken die in de tuin worden uitgevoerd, zoals onderhoud, of halen van gereedschap of water **Sociale interacties**: gesprekken tussen een of meerdere volwassen personen of tussen volwassene en kind.*

4.3.2 Activiteiten in de ochtend en voormiddag

De activiteiten van de Cremertuin en de aanwezige personen, zijn per tijdsmoment en dag genoteerd op een kaart (zie bijlage 9.2). Na afloop van de observatiedagen, zijn de observaties van elke twee dezelfde dagen en tijdsmomenten genoteerd op één gezamenlijke kaart, waardoor duidelijk wordt welke activiteiten plaatsvinden op welke dagen en tijden. Tijdsmomenten op dagen waarop niet is geobserveerd, omdat er geen deelnemers waren, zijn niet meegenomen.

Er is op zondag, dinsdag en woensdag geobserveerd in de ochtend (11:00-11:30 uur), voormiddag (12.00-15.30 uur), namiddag (16.00-18.00 uur) en avond (18.00-18.30 uur). De activiteiten van de dagen en tijdstippen waar observaties van hebben plaatsgevonden, zijn weergegeven in bijlage 9.2. De belangrijkste activiteiten op de verschillende dagen zijn weergegeven in figuur 6 (twee bladzijden eerder) terwijl figuur 7 (vorige bladzijde) een kaartoverzicht geeft van de vier geobserveerde categorieën van activiteiten. In de Cremertuin was er op de observatiedagen in de ochtend tussen 11.00 en 11.30 uur geen activiteit van deelnemers. Het hek bleef dicht.

Er kan worden gezegd dat er een verschil is waar te nemen in de categorieën van activiteiten tussen het weekend op zondag en doordeweeks op dinsdag en woensdag.

Op de zondag in de voormiddag vormden sociale interacties en spelende kinderen de belangrijkste categorieën van activiteit in de tuin. Op de zondag was er in het begin van de voormiddag (12.00 tot 13.30 uur) een aantal categorieën van activiteit waargenomen, terwijl doordeweeks weinig activiteiten plaatsvonden. Op de twee zondagen zijn vooral veel sociale interacties waargenomen: voorbeelden ervan waren vrouwelijke deelnemers die met elkaar in gesprek waren. Er kan daarnaast worden gezegd dat er vooral op de eerste zondag (24 mei) in het begin van de middag vrij veel activiteiten in de tuin plaatsvonden. De belangrijkste categorie naast sociale interacties vormen in het begin van de voormiddag spelende en ontspannende kinderen (veelal vergezeld door hun ouders). De daaropvolgende zondag waarop is geobserveerd (21 juni) zijn er geen deelnemers, dus geen categorieën van activiteiten, waargenomen op deze tijdstippen, waarschijnlijk omdat die middag ook het Schimmelpleinfeest (een wijkfestival) bezig was. De mensen gingen dan pas later naar de tuin. Naast het werken zelf in de tuin vormden daarom sociale interacties en spelende kinderen de belangrijkste activiteitscategorieën in het begin van de voormiddag op zondag.

In de tweede helft van de voormiddag (13.30 tot 15.30 uur) vormden sociale interacties en spelende kinderen ook de belangrijkste categorieën, maar ook werken in de tuin en ontspannen waren belangrijke activiteiten in de tuin. Op zondag 24 mei zijn er bijvoorbeeld kinderen op de speelplek, relaxen deelnemers op een zonnige plek in de tuin, zijn deelnemers werkzaam op hun veldje en hebben mensen interactie met elkaar wanneer ze dichtbij elkaars tuintje werkzaam zijn (figuur 8a, volgende bladzijde). De indruk was dat er op zondag wel veel sociale interacties plaatsvinden in het tuinproject, maar vooral tussen mensen die elkaar al wat langer kennen. Er wordt met elkaar gecommuniceerd als tussen vrienden of buren.

Op de tweede zondag kwamen er pas laat deelnemers naar de tuin, waarschijnlijk mede door het Schimmelpleinfeest. Tussen 15.00 en 15.30 uur kwamen er wel mensen, maar die hadden geen interactie met andere deelnemers. Conclusie is, dat op zondag in de voormiddag sociale interacties en spelen (van kinderen) belangrijke typen activiteiten vormden, maar dat deze activiteiten gecombineerd kunnen worden met ontspannen en werken in de tuin. Door sociale interacties zijn mensen met elkaar verbonden, maar het gaat steeds om gesprekken tussen slechts enkele personen die elkaar duidelijk al langer kennen. Er vinden geen nieuwe ontmoetingen plaats.

Op de weekdagen, op dinsdag en woensdag, is het afwisselend rustig en drukker in de tuin, afhankelijk van dag en tijdstip. Dit komt natuurlijk voornamelijk omdat de meeste mensen op deze dagen werken. In het begin van de voormiddag (12:00-13:30 uur) waren er niet veel activiteiten waargenomen.

De belangrijkste activiteit in de voormiddag op dinsdag vormt het werken in de tuin zelf. Op de beide dinsdagen werkte op de ene dag een man in zijn tuin terwijl hij zat te roken, terwijl op de andere dag een vrouw op haar veldje bezig was en gereedschap haalde uit het tuinhuisje. Daarnaast was op de woensdagen tussen 12.00 en 13.30 uur op die tijdstippen ook vrijwel geen deelnemers actief, behalve een man die nog wat dingen uit zijn tuin wilde halen. Het doel was dus vooral het werken in de tuin.

Er kan een duidelijk verschil worden waargenomen tussen de weekdays dinsdag en woensdag als er gekeken wordt naar de activiteiten in het tweede deel van de voormiddag. Op de dinsdagen waren er namelijk tussen 13.30 en 15.30 uur geen deelnemers actief in de tuin, behalve op 16 juni, toen een vrouw in haar veldje werkte (figuur 8b). Zij ontdekte een vogel die vastzat in het prikkeldraad, waarbij zij met hulp van de observant, deze bevrijdde. Het werken in de tuin stond hierbij centraal. Op de woensdagen waren er echter wel andere activiteiten in de Cremertuin waargenomen (figuur 9, volgende bladzijde). De belangrijkste activiteitscategorie vormt op de eerste woensdag, 27 mei, spelen/ontspannen van kinderen aangezien er een kinderverjaardag werd gevierd, waarbij gespeeld en gegeten werd. Verder waren er echter weinig deelnemers, dus ook weinig interactie of werkzaamheden in de tuin. Op de tweede woensdag, 17 juni, vonden er tussen 13.30 en 15.30 uur minder activiteiten in de tuin plaats. Werken in de tuin vormde op deze dag de belangrijkste activiteit. Voorbeelden ervan waren dat een man in zijn tuintje werkzaam was (en het hek gesloten hield voor buitenstaanders) en enkele mensen instructie kregen van een vrouw om een veldje water te geven. Deze mensen waren van niet-Nederlandse afkomst en weken af van de voornamelijk autochtone deelnemersgroep. Mogelijk waren ze via een organisatie, zoals Voedselbank, Stichting Emma of andere organisatie, actief in de Cremertuin.

Concluderend kan worden gesteld, dat er in de voormiddag er met name op zondag veel deelnemers waren in de tuin, waarbij de belangrijkste categorieën activiteiten sociale interacties en spelende kinderen waren, terwijl deze activiteiten ook gecombineerd werden met werken in de tuin. In de weekdays kan er gezegd worden dat er verschil is tussen dinsdag en woensdag. Op de beide dinsdagen waren er weinig deelnemers aanwezig in de tuin en er vonden beperkte werkzaamheden in de tuin plaats. Op de woensdag vonden er op de eerste woensdag wel veel activiteit plaats, in de vorm van spelende kinderen op een verjaardagsfeest terwijl op de tweede woensdag vooral het werken in de tuin centraal staat. Sociale interacties vonden wel plaats maar werden niet echt gezocht. Het ging om informeel contact van mensen die elkaar al wat langer lijken te kennen en die dezelfde hobby hebben.

Figuur 8a en b: beeld van de voormiddag (12:00 tot 15:30 uur) op een zondag (figuur 8a) en op een dinsdag (figuur 8b)

Bron: Eigen waarnemingen, zondag 24 mei en dinsdag 16 juni 2015

Figuur 9: beelden van de voormiddag (12:00 tot 15:30 uur) op een woensdag: verjaardagsfeest en werkzame deelnemers

Bron: Eigen waarnemingen, woensdag 27 mei en woensdag 17 juni 2015

4.3.3 Activiteiten in de namiddag en avond

De namiddag (16.00 tot 18.00 uur) (zie bijlage 9.2) gaf een verschil in typen activiteiten tussen de observatiedagen en tijdsmomenten. Het werken in de tuin en ontspannen vormden op zondag de belangrijkste activiteiten, terwijl doordeweeks op woensdag ontspannen, spelende kinderen en sociale interacties de belangrijkste activiteiten vormden. Er kan gezegd worden dat er op de dinsdag te weinig activiteiten plaatsvonden om een overzicht ervan te geven, hoewel werken in de tuin hier de hoofdmoot vormt.

Op de twee zondagen kwamen tussen 16:00 en 18:00 uur vooral veel ouders met kinderen langs, waarbij de ouders in de tuin ontspannen en sociale interacties hadden en in de tuin werkten, terwijl de kinderen in de speeltuin speelden of meehielpen in de tuin (figuur 10). Er vond wel sociale interactie plaats, maar deze was schaars en ging voornamelijk over de tuin en niet over persoonlijke zaken. De tuin bleek wel een fijne plek voor een familie-uitje, om te ontspannen in de zon. Het ontmoeten van andere deelnemers stond duidelijk niet voorop. De zondag vormde de tuin in de namiddag hiermee vooral voor ouders en volwassenen het moment om te werken in de tuin en te ontspannen door te picknicken aan de tafels of gewoon door te verblijven in de tuin.

Ditzelfde beeld gold min of meer voor de woensdagnamiddag, hoewel er minder nadruk is gelegd op werken in de tuin zelf, maar meer op sociale interacties en ontspannen in de tuin. Op de eerste woensdag (27 mei) vond de kinderverjaardag plaats. Kinderen aten bij de picknicktafel en speelden rond de speelplek. Het spelen en ontspannen van kinderen vormde hiermee de belangrijkste activiteit. Ook op de tweede woensdag (17 juni) bleek wederom, dat de tuin een prettige plek is voor kinderen. Ouders besloten namelijk om, in dit geval na schooltijd, in gezelschap van kinderen naar de tuin te gaan, waarin de kinderen op het terrein konden spelen en ouders of andere deelnemers werkten in de tuin of ontspannen. Het spelen van kinderen, maar ook ontspanning en werken in de tuin, samen met interacties met de kinderen, vormden hier de belangrijkste typen activiteiten.

Concluderend kan er voor de namiddag worden gesteld, dat er op zondag en woensdag veel jonge gezinnen in de Cremertuin waren. Er vond niet voortdurend interactie plaats tussen deelnemers van de tuin. Mensen respecteerden elkaars privacy en stoorden elkaar niet bij het tuinieren. De belangrijkste typen activiteiten vormden het spelen van kinderen, werken in de tuin en ontspanning. In de avond (tussen 18.00 en 18.30 uur) was er in het algemeen weinig activiteit, behalve op zondag 24 mei en woensdag 27 mei.

Figuur 10: beeld van namiddag (16.00-18.00 uur) op een zondag: tuinieren en als plek voor ouders met kinderen

Bron: Eigen waarnemingen, zondag 21 juni 2015

4.3.4 Klusdag: ‘stekjesmiddag’

De klusdagen bieden de deelnemers de gelegenheid tot gezamenlijk onderhoud van de tuin en tot nadere kennismaking met elkaar. In het kader van het onderzoek is zo’n klusdag bezocht, namelijk op zaterdag 9 mei 2015 tussen 14.00 en 17.00 uur. Dit was een zogenaamde ‘stekjesmiddag’, waarbij deelnemers stekjes van hun stukje grond konden ruilen met andere deelnemers om meer diversiteit te krijgen (figuur 11). Terwijl er algemeen onderhoud aan de tuin plaatsvond, viel het op dat deelnemers meer contact met elkaar hadden dan op reguliere dagen. De klusdagen lijken dus bij uitstek een manier om de onderlinge band tussen de deelnemers te versterken.

De dag was echter niet bedoeld voor niet-deelnemers, zoals mensen uit de buurt. Dit terwijl het toch een goede manier lijkt om andere buurtbewoners enthousiast te krijgen voor de Cremertuin. Het is ook de vraag in hoeverre je op zo’n dag van openbare toegankelijkheid kunt spreken, als de activiteiten alleen voor de leden zijn bedoeld. Op deze (vrijwillige) klusdag was een relatief kleine groep deelnemers afgekomen. Het lijkt erop dat niet alle deelnemers uiteindelijk ook participeren in het project op deze dagen. Dit zal nader aan de orde komen in paragraaf 6.4. De belangrijkste activiteit op de klusdag vormt vooral het werken in de tuin, terwijl er ook sociale interacties tussen deelnemers plaatsvonden.

Figuur 11: deelnemers komen bij elkaar op de ‘stekjesmiddag’ in de Cremertuin

Bron: Eigen waarnemingen, zaterdag 9 mei 2015

4.4 Conclusie en constatering observatieonderzoek

Na observatie op verschillende dagen en tijdstippen, kan worden geconstateerd dat deelnemers voornamelijk actief zijn in het weekend en op woensdag en dan vooral in de namiddag. Logisch, want dan hebben de meesten vrij. Opvallend is het grote aandeel jonge gezinnen dat actief is in de Cremertuin. Een andere constatering is, dat in het weekend, op zondag, er relatief meer activiteit is in de categorie ‘sociale interacties’, terwijl er doordeweeks op dinsdag en woensdag meer activiteit is bij de categorie ‘werken in de tuin’. Ook blijkt dat er in de namiddag (16:00-18:00 uur) meer activiteit is bij de categorie ‘ontspannen en overige activiteiten’ dan in de voormiddag (12:00-15:30 uur). De zondag en woensdag vormen daarnaast de dagen waarop gezinnen met kinderen komen terwijl dinsdag een erg rustige dag is met een aantal mensen die werken in de tuin.

Behalve reguliere dagen, is ook een klusdag bezocht. In principe staat het hek dan open en is de tuin toegankelijk voor iedereen, dus ook voor niet-deelnemers uit de directe omgeving. In de praktijk kwamen er (althans op deze onderzochte dag) alleen deelnemers naar de klusdag. De vraag is dan of het tuinproject voldoet aan zijn richtlijn en subsidie-eis om openbaar toegankelijk te zijn op vaste momenten in het jaar. Na de observaties is de constatering dat er over het algemeen beperkte wederzijdse herkenning is tussen deelnemers tijdens observatiemomenten. Deze constatering kan een nuance geven over de rol van stadslandbouw (althans in deze vorm) bij de vorming van sociale cohesie. Een andere constatering is, dat er niet een hoge opkomst van bezoekers is bij de klusdag. Dit kan een aanwijzing zijn dat niet-deelnemende buurtbewoners weinig toegang hebben tot het project op deze klusdagen en niet betrokken worden in de organisatie. In de komende twee hoofdstukken zijn deze constatering en andere kenmerken onderzocht via het beantwoorden van de onderzoeksvragen.

5. Organisatie van de Cremertuin: doelen, motivaties en ervaringen

In dit hoofdstuk is een eerste beschrijving gegeven van de onderzoeksresultaten, waarbij het gaat om de doelen en doelgroepen die initiatiefnemers en projectleiders van ‘de Cremertuin’ willen bereiken, evenals de motivaties van (niet-)deelnemers. Daarnaast komen de ervaringen van deelnemers en aanbevelingen van initiatiefnemers aan de orde. De resultaten zijn verkregen uit interviews met bestuursleden, betrokkenen en initiatiefnemers van het tuinproject, namelijk: voorzitter Lútsen Stellingwerff, initiatiefnemer Serge Calon, bestuurslid Floris Methorst en betrokkene Olav Meijer. De motivaties zijn afgeleid uit de 10 interviews met deelnemers en 10 met niet-deelnemers. In aanvulling hierop, zijn ook voor de kenmerken van de Cremertuin en de ervaringen en aanbevelingen van het project, resultaten uit het zogenaamde *pilot*-onderzoek beschreven. Dit bestond uit 10 verkennende interviews met deelnemers en diende als kennismaking en reflectie over de rol van het tuinproject in het kader van sociale contacten en deelname van buurtbewoners. De codeboom waarin de transcripties voor de interviews zijn verdeeld, is weergegeven in bijlage 9.8, 9.9 en 9.10, waarbij in bijlage 9.8 ook de kenmerken van deelnemers aan het *pilot*-onderzoek zijn weergegeven. In hoofdstuk 6 zijn vervolgens de onderzoeksresultaten van het gemeenschapsgevoel (*sense of community*) van (niet-)deelnemers van het tuinproject uiteengezet.

Dit hoofdstuk geeft mede antwoord op de volgende deelvragen:

- ‘Wat zijn de belangrijkste doelen en doelgroepen van het stadslandbouwproject?’
- ‘Wat zijn de belangrijkste motivaties van deelnemers en buurtbewoners om wel of niet deel te nemen aan dit stadslandbouwproject?’

5.1 Kenmerken Cremertuin: doelen, doelgroepen en deelnemers

De initiatiefnemers van de Cremertuin hebben bij het opzetten van het tuinproject bepaalde doelen voor ogen gehad. Zij wilden een plaats creëren die een ontmoetingsfunctie voor de buurt zou vormen, waarbij het bieden van een rustige en natuurlijke omgeving voor deelnemers en kinderen centraal staat. Deelnemers vinden een vrijetijdsbesteding in het tuinieren en dit kan volgens voorzitter Lútsen indirect zorgen voor contacten tussen buurtbewoners:

Het belangrijkste doel is de saamhorigheid binnen de buurt, en gewoon een leuke bezigheid en ook ontspanning in de vorm van natuurlijke omgeving, in de stad, in een stedelijke omgeving, een beetje natuur. En ook wel voor kinderen om dat te ervaren (Lútsen Stellingwerff).

Naast het tuinieren en het bieden van ontmoetingen en saamhorigheid in de buurt, is volgens betrokkene Floris ook milieubewustzijn één van de doelen:

Van hieruit (Stichting Emma) is het meer dat je milieubewustzijn ontwikkelt, dat is een hoofddoel. En eigenlijk ook om contact te hebben met veel diverse categorieën mensen (Floris Methorst).

Het milieubewustzijn kan ook ontmoetingen stimuleren, aangezien tuinieren en moestuinen een functie hebben in het samenbrengen van verschillende mensen uit de buurt volgens Olav:

...de moestuintjes hebben ook de functie van hereniging van de buurt (Olav Meijer).

De doelen van de initiatiefnemers en betrokkenen kunnen worden beschouwd als overeenstemmend met de waarneming van Drake (2014, pp. 185-186), namelijk dat de doelen en organisatie van de tuin verbonden zijn met de identificatie met de buurt en de behoefte om voedsel te verbouwen. De initiatiefnemers zien namelijk het tuinieren als voornaamste functie van de *community garden*, maar indirect zorgt de tuin ook voor een ontmoetingsplek (*community*) voor buurtbewoners. De doelgroep is echter niet nader gespecificeerd door de initiatiefnemers van de Cremertuin.

Het project is volgens voorzitter Lútsen primair bedoeld voor mensen uit de buurt:

Ik heb niet bepaald een doelgroep. Gewoon mensen uit de buurt... Het is wel bedoeld voor de buurt, dus het is niet zo dat als je uit Lunetten komt, hier een tuintje neemt (Lútsen Stellingwerff).

Initiatiefnemer Serge Calon bevestigt dat de omwonenden de doelgroep vormen, waaronder hij ook aangrenzende instanties, zoals Stichting Emma, beschouwt. Naast de omwonenden vormen gezinnen met jonge kinderen volgens hem ook een belangrijke doelgroep:

...EMMA, de directe omwonenden en de kerk, waren toen ik eraan begon mijn directe speerpunten... Ja, en eigenlijk toch wel mensen zoals ik met kinderen die het leuk vinden om er uiteindelijk bij aan te sluiten (Serge Calon).

In de praktijk zijn er veel ouders met kinderen aanwezig in de Cremertuin, blijkt uit observatieonderzoek (zie hoofdstuk 4) maar er zijn ook deelnemers zonder kinderen:

De doelgroep is gezinnen over all, maar misschien hebben andere mensen een ander idee. Er zijn een aantal stellen die geen kinderen hebben geloof ik, ...(vrouw, 40 jaar).

In de praktijk is er wel sprake van de 'gemiddelde deelnemers'. Die zijn vooral woonachtig in de wijk Nieuw-Engeland en vaak gaat het dus om gezinnen met jonge kinderen:

Ik ben 62 en ik denk dat het gemiddelde veel jonger is, jonge gezinnen. 30'ers/40'ers denk ik. Ik zie veel mensen hier komen na hun werk, even stoppen om die tuinen nat te maken... (vrouw, 62 jaar).

Daarnaast zijn deelnemers voornamelijk van autochtone afkomst en met een hogere opleiding. Er is wat dat betreft geen sprake van diversiteit. Dit vindt initiatiefnemer Floris echter geen bezwaar:

nou kijk, in het merendeel jonge intellectuelen en niet al te veel gemengde... het merendeel is zeg maar blank als je dat een probleem moet gaan vinden. Dat is ook zo. Ik vind het ook niet verkeerd, als men elkaar kent, dan kan het ook alweer. ... (Floris Methorst).

Deelnemers delen in elk geval een gezamenlijke hobby, namelijk tuinieren, en veel van hen zijn geïnteresseerd in dezelfde activiteiten:

Opleidingsniveau durf ik niet helemaal te zeggen, maar ik denk dat er wel een gemeenschappelijke factor is in de zin van dat ze allemaal wel geïnteresseerd zijn in de dingen die je net noemde van gezondheid, gezonde voeding, lekker naar buiten durven te gaan.... (vrouw, 47 jaar).

Milieubewustzijn en het zelf, samen met gelijkgestemden, produceren van voeding zijn daarmee doelen van de Cremertuin, evenals het bieden van een veilige speelgelegenheid voor de kinderen. De doelgroep vormen buurtbewoners. Buurtbewoners kunnen verschillende motivaties hebben om al dan niet deel te nemen aan het tuinproject.

5.2 Motivaties (niet-)deelname aan de buurttuin

De motivaties van de onderzoeksparticipanten om wel of niet deelnemer te worden van de Cremertuin, hangen mede samen met de organisatie en functies van het tuinproject, het initiatief dat vanuit de buurt is genomen en de promotie van het project. De motivaties voor (niet-)deelname zijn op de volgende bladzijde weergegeven (tabel 4). De uitwerkingen van deze motivaties komen in deze paragraaf aan de orde.

Tabel 4: motivaties voor (niet-)deelname volgens onderzoeksparticipanten

Motivatie deelname	Motivatie niet-deelname
Groentetuintjes	Geen kennis over project en niet openbaar: belemmerd door hek en bomen
Moestuin, tuinieren.	Niet van gekomen: wilde op eigen balkon ook moestuin maken.
Zelf groenten te verbouwen	Kwam er te laat achter: toen waren tuintjes al bezet
Vroeger moestuin gehad; voor ontspanning en sociale buurtcontacten	Nooit gevraagd; weinig promotie project
Combinatie volkstuin en speeltuin voor de kinderen	Geen kennis over hoe lang ze blijft wonen in de buurt
Moestuin en gestimuleerd door vriendin om mee te doen	Deur hek staat niet open: niet bereid contributie te betalen
Belangrijk om buurtinitiatief te stimuleren; ook leuk voor tuinieren	Heeft al een tuintje.
Bewonersinitiatief en tuinieren	Woonde bij start project nog niet in de buurt; wennen aan nieuwe tuin.
Tuinieren en buurtinitiatief	Pas laat geïnteresseerd; interesse in picknicken, maar niet bij stil gestaan.
Combinatie moestuin en speeltuin voor de kinderen.	Geen zekerheid dat het voor iedereen toegankelijk is.

5.2.1 Motivaties deelname

Een belangrijke motivatie voor deelnemers om lid te worden van de Cremertuin is tuinieren (tabel 4). Niet iedereen heeft de mogelijkheid dat bij zijn huis te doen:

... ik heb vroeger ook altijd een moestuin gehad, dus dat leek me fijn... ik heb thuis, bij mijn huis, maar een heel klein tuintje meer. En dus dat vind ik leuk, vind ik ontspannend (Vrouw, 36 jaar).

Daarnaast is het voor deelnemers met kinderen belangrijk, dat zij hun tuinactiviteiten kunnen combineren met het veilig spelen van kinderen:

...dat is een perfecte combinatie, ik ben eerst met die kinderen aan het werk op de tuin en die kinderen helpen dus mee, en na twintig minuten zijn ze het zat zullen we maar zeggen en dan gaan ze spelen daar. En dan kan ik nog even doorwerken (Man, 41 jaar).

De combinatie moestuin (voor volwassenen) en speeltuin (voor kinderen) wordt ook voor een andere deelnemer als positief beschouwd:

...de combinatie van een moestuin en met ook een speeltuintje voor de kinderen, want ik heb twee jonge kinderen. .. en ..en nou ja, het concept van de avontuurlijke speeltuin met moestuin, ... beide dingen spraken ons wel aan (Man, 36 jaar).

Sommige deelnemers vinden het ook belangrijk dat de Cremertuin een initiatief is van een aantal buurtbewoners uit Nieuw-Engeland. Zij willen graag een bijdrage leveren aan het slagen ervan:

We vonden het initiatief belangrijk om te stimuleren, voor de wijk. En daar wilden we aan bijdragen (Vrouw, 38 jaar).

Tuinieren, samen met participeren in een buurtproject, kan zo een motivatie vormen voor buurtbewoners om deel te nemen:

... ik ben voor mijn werk adviseur ... en daar ben ik ook heel veel met bewonersinitiatieven bezig, en ik vond het heel leuk dat in mijn eigen wijk nou ook wat kwam. En ik vind toevallig tuinieren ook nog heel leuk, dus dat was een hele goeie combinatie (Vrouw, 33 jaar).

De motivaties van de onderzochte deelnemers om te participeren in het tuinproject, corresponderen gedeeltelijk met onderzoek van Mazereeuw (2005, p. 11), namelijk de positieve motivatie om zelf groenten te verbouwen en zo een betere binding te krijgen met de oorsprong van voedsel. In die zin impliceert het erbij betrekken van hun kinderen onbewust ook een vorm van educatie: deze leren spelenderwijs hoe groente groeit. Daarnaast vormt tuinieren een vorm van ontspanning, een rustpunt in het dagelijks leven, wat de mentale gezondheid ten goede komt (Mazereeuw, 2005, p. 15). Dat door de nieuwe functie van het braakliggende terrein de buurt verbeterd is, is ook belangrijk voor sommige deelnemers. Zij voelen zich medeverantwoordelijk voor hun woonomgeving, aangezien ze iets aan een ongewenste situatie (braakliggend terrein) in de buurt wilden doen (Wijdeven, 2012, p. 135). De hoofdmotivatie was voor deelnemers niet het krijgen van sociale contacten. Zij zien ontmoetingen en gesprekken met buurtbewoners als een neveneffect van het gezamenlijk bezig zijn in de tuin. Sociale interactie vormt hiermee niet een belangrijke motivatie. Het vormt daarmee niet expliciet een vorm van gemeenschapsvorming, hoewel het samen bezig zijn wel saamhorigheid stimuleert (zie paragraaf 2.3.2.3).

5.2.2 Motivaties niet-deelname

Omwonenden van de Cremertuin hebben ook verschillende redenen om niet te participeren in het project (zie tabel 4, vorige bladzijde). Een belangrijke reden vormen bekendheid en toegang. Niet-deelnemers zeggen dat er naar de buurt toe weinig promotie wordt gemaakt voor de tuin. Dit correspondeert met Verba et al's (2002, pp. 15-16) analyse voor niet-deelname in de zin dat buurtbewoners niet duidelijk gestimuleerd of uitgenodigd worden om mee te doen aan een project. De indruk bestaat dan dat er geen behoefte is aan hun deelname:

Nou, het is me eigenlijk nooit gevraagd. Ik heb er niet echt een reden voor. Ik wist eigenlijk... ik was eigenlijk benieuwd hoe dat in zijn werk ging (Vrouw, 40 jaar)

De fysieke grens is voor niet-deelnemers ook een signaal dat de Cremertuin niet openbaar toegankelijk is. Wanneer buurtbewoners namelijk niet weten hoe ze lid kunnen worden en het hek gesloten blijft, vormt dit voor hen een belemmering. Een omwonende stelt, dat het niet-openbare karakter de toegang voor buurtbewoners ontmoedigt:

Ik zou het (deelnemen aan de tuin) willen, maar ja je komt er niet in. Hij is meestal dicht en ja, af en toe komen die mensen, ik zie ze wel .. hij staat niet open, dat vind ik jammer. Sommige mensen hebben een sleutel, dan komen ze, dan gaan ze weer weg, sluiten Soms wil ik met die kleine ook met de burens wel een keer daar naartoe, denk ik even kijken, maar het is gesloten.... (Man, 40 jaar)

Daarnaast speelt ook de wachtlijst een rol: wanneer de veldjes al vol zijn en er weinig verloop zit in de deelnemersgroep, kan dit voor buurtbewoners een belemmering vormen, aangezien ze juist de behoefte hebben om een eigen tuintje te hebben. Als ze te laat waren met inschrijven, hebben ze daarna niet meer de interesse om bij een tuinproject naar binnen te gaan:

ik was er wel in geïnteresseerd, maar ik kwam er eigenlijk te laat achter dat het er was. Dus toen was het al bezet en achteraf gezien denk ik dat het goed is.... (Vrouw, 33 jaar).

Soms is het er ook gewoon niet van gekomen om deelnemer te worden. Sommige mensen hebben namelijk zelf (plannen gehad voor) een tuintje, waardoor ze geen behoefte hadden om in een ander tuintje te werken:

... ..het is er eerlijk gezegd nog niet van gekomen. Omdat...toentertijd wilde ik namelijk op mijn eigen balkon ook een moestuintje maken en daarom had ik daar niet voor ingeschreven. (Man, 26 jaar).

Daarnaast kunnen sommige mensen het plan hebben om binnen niet te lange tijd te verhuizen. Zij voelen zich niet echt verbonden met de buurt. Een vrouw noemt bijvoorbeeld het volgende:

Op het moment dat ik zeker weet dat ik hier blijf wonen, want ik ben een student en ik woon hier niet voor de buurt, maar gewoon omdat het een heel fijn huis is. Dus, stel je voor dat ik langer settel zeg maar ergens.... Ik ben wel geïnteresseerd in moestuinen, zeker, maar omdat ik niet weet voor hoe lang het is, zou ik het nog niet wagen.... (Vrouw, 19 jaar).

Tot slot is niet iedereen natuurlijk geïnteresseerd in tuinieren. Deze reden is dan wel niet expliciet door onderzoeksdeelnemers genoemd, maar impliciet kan dit wel een rol spelen. Een buurtbewoonster vertelt bijvoorbeeld dat ze graag toegang zou willen tot de tuin, om te picknicken, maar geen eigen tuintje hoeft. De functie van de tuin als moestuin vormt dan een belemmering om deel te nemen:

... ja, ik heb er nooit zo bij stil gestaan, langzaam begon die tuin zich te voltrekken en ik werd pas geïnteresseerd toen ik de picknicktafel zag staan. ... ik heb zelf geen tuin en ik denk '.. wat lijkt me dat heerlijk om 's avonds .. met een vriend of vriendin een biertje te gaan drinken in die tuin'. Toen werd ik opeens geïnteresseerd, weet je, meer voor ontspanning dan dat ik zelf als een gek zou... want ik ben niet zo 'n tuinierder. Ik heb geen groene vingers, dus eh het was meer voor mezelf om daar te gaan zitten er zit een slot op. .. ik dacht ... van dat het is ... voor bepaalde mensen... (Vrouw, 46 jaar).

De motivaties om niet deel te nemen kunnen dus zijn, dat buurtbewoners geen toegang denken te hebben door het hek of door de wachtlijst, dat er geen promotie is, dat ze een eigen tuin hebben, niet van tuinieren houden of wellicht niet lang in de wijk blijven wonen.

5.3 Ervaringen en opvattingen van deelnemers en initiatiefnemers

Deelnemers en buurtbewoners hebben dus verschillende motivaties om al dan niet deel te nemen aan het tuinproject. De vraag is dan wel in hoeverre het tuinproject een toegevoegde waarde is voor de sociale contacten en activiteiten in de buurt. Initiatiefnemers en betrokkenen van het tuinproject zijn in elk geval van mening dat deelnemers en buurtbewoners positief zijn over de waarde van het tuinproject voor de buurt. Aan de ene kant is dit volgens voorzitter Lútsen omdat er een verbetering is geweest van een braakliggend terrein:

...mensen (buurtbewoners) die ik spreek zijn over het algemeen positief dat er iets met die grond gebeurt. En dat het er goed uitziet en dat het netjes is en dat ... het verzorgd is (Lútsen Stellingwerff)

Aan de andere kant kan volgens Floris het tuinproject een vorm van ontmoeting bieden tussen buurtbewoners, waardoor de deelnemers meer verbonden zijn geraakt met de buurt:

Ik merk wel dat mensen hier sneller deelnemen en dat ze best 'happy' zijn dat ze hier elkaar kunnen tegenkomen. Dat merk ik wel.... Dat merk je van 'oh, hier woon ik ook' (Floris Methorst).

Deelnemers zijn van mening, dat de Cremertuin een positieve bijdrage levert aan sociale contacten. Enerzijds is dit omdat deze mensen gedeelde interesses hebben en gekozen hebben voor deelname:

Anders zou ik ze niet tegenkomen, want ze komen niet alleen van de straat, maar van de hele buurt zijn er mensen die ook echt heel specifiek, ...bewust gekozen hebben voor een tuintje (vrouw, 62 jaar).

Anderzijds kan deelname aan het tuinproject zowel nieuwe contacten creëren met buurtbewoners als dat het bestaande contacten kan intensiveren. Buurtbewoners ontmoeten dan andere mensen dan in hun dagelijks leven en herkennen deze buurtbewoners ook in een andere context dan de tuin:

Buurtbewoners met wie ik verder geen ander contact heb behalve de Cremertuin. Ik heb ook een aantal buurtbewoners die ik hier heb leren ontmoeten ... voor de eerste keer. Ermee heb kennis gemaakt hier. En nu herken ik ze ergens anders in de buurt. ... (vrouw, 40 jaar)

Het tuinproject wordt niet alleen vanwege de sociale contacten als positief ervaren door deelnemers. Het tuinieren en aanwezig zijn in het project kan bijvoorbeeld ook een rustmoment bieden:

... het ontstrest. Ik vind het heerlijk.Het voegt echt iets ja, aan je leven toe, absoluut.... Je leefgebied wordt positief. Het is gewoon heel positief, heel fijn, de kinderen te zien spelen, de tuin te zien groeien en bloeien, de mensen... Het geeft ook een veiliger gevoel. ..., je ziet mensen om je heen, ..., absoluut is het positief. ... het geeft ...een soort 'ver weg' gevoel (vrouw, 62 jaar).

Ook wordt het tuinieren voor deelnemers als een plek voor kinderen beschouwd:

Dat het voor kinderen leuk is om hier te komen, Het is leuker omdat je hier vrij mag spelen met hout (vrouw, 34 jaar).

De combinatie van tuinieren voor de ouders en de speelgelegenheid voor kinderen geeft ook aan dat bezoek aan de Cremertuin een gezinsactiviteit kan zijn:

Het is ook iets wat we met het hele gezin doen. Dat vind ik ook wel leuk. Dat we met het hele gezin hier iets doen. Een eigen projectje zeg maar (vrouw, 35 jaar).

De initiatiefnemers vinden op basis van deze positieve aspecten dat de Cremertuin nu al een vast onderdeel is van de buurt rond de Cremerstraat en de wijk Nieuw-Engeland. Het project is echter nog in ontwikkeling in de zin dat er dingen uitgeprobeerd moeten worden:

Nou, ik denk dat het nog moet groeien, kijk ik vind het te vroeg om dat oordeel te geven. We hebben alleen het naseizoen gehad. Dus dat is een belangrijk punt. En nu pas gaan we een heel jaar draaien. Met seizoenen, waarbij ook van alles uitgeprobeerd kan worden. Dus ik ben er wel optimistisch over, ik vind het sowieso belangrijk dat het gekomen is Al zou je zeggen van het kan beter of uitgekend worden, maar het heeft een functie..... en ik denk dat pas in de loop van dit jaar bekeken kan worden van voldoet het een beetje aan de verwachtingen (Olav Meijer).

5.4 Aanbevelingen en toekomst

De initiatiefnemers en betrokkenen vinden dat het project in de toekomst nog wel verder verbeterd kan worden. Ze willen de tuin nog mooier maken en meer initiatieven zien vanuit de deelnemersgroep:

...ik denk dat het vooral een ambitie is om dit steeds beter te maken en wat ook van mij en het bestuur een grote ambitie is, is om meer vanuit de deelnemers activiteiten te krijgen. Dus dat ze ook zelf zich vrij voelen om te zeggen van 'weet je, ik wil misschien een boomhut maken' of een kas maken' We willen mensen ...activeren, we willen niet dat wij als bestuur alles beslissen. Ik denk dat dat uiteindelijk ook het beste is als mensen zelf dat gaan doen... (Lútsen Stellingwerff).

Ook zou de tuin volgens een aantal initiatiefnemers meer buurtgericht kunnen worden dan nu het geval is. Dit kan door mondelinge promotie via deelnemers van het tuinproject:

Meer mond-op-mond reclame, leuke dingen organiseren, dan gaat vanzelf het vuurtje wel verder branden. ...op dit moment denk ik niet meer dat het in geld zit dat we meer mogelijkheden moeten hebben. Het zit hem vooral in leuke dingen doen, gezellig, en dat het er mooi uitziet. Dan moeten we het echt verspreiden via kinderen en mensen die actief worden... (Serge Calon).

Daarnaast speelt de organisatie van activiteiten een rol. Het tuinproject moet daarbij niet alleen een plek zijn voor tuinieren, maar ook een plek voor andere activiteiten en meer divers gebruik:

Nou, ik denk dat er meer verschillende buurtbewoners betrokken zouden moeten zijn en vooral ook dat buurtactiviteiten er moeten plaatsvinden. Naast moestuin dat er regelmatig bijvoorbeeld iets georganiseerd wordt, dat kan een feestelijkheid zijn, een activiteit voor de kinderen... dat het meer intensief gebruikt wordt naast het moestuin gebruik zou ik maar zeggen.... (Olav Meijer)

Ondanks de verbetermogelijkheden van initiatiefnemers zijn de meeste deelnemers wel tevreden over de huidige situatie en willen geen grote veranderingen. Wel zijn ideeën welkom om zo het project te ontwikkelen, maar daarvoor moeten wel inspanningen worden verricht:

Weet je, het groeit, we zijn samen begonnen met de tuintjes en ze hebben hier langs het pad boompjes en struiken. En die ideeën komen, want alles wat je aan ideeën hebt, dat moet je ook los daarvan op mankracht doen, je moet er ook tijd in willen stoppen.... (vrouw, 62 jaar).

5.5 Conclusie: doelen, motivaties en ervaringen Cremertuin

In dit hoofdstuk is mede een antwoord gegeven op de volgende deelvragen:

- ‘Wat zijn de belangrijkste doelen en doelgroepen van het stadslandbouwproject?’
- ‘Wat zijn de belangrijkste motivaties van deelnemers en buurtbewoners om wel of niet deel te nemen aan dit stadslandbouwproject?’

Het belangrijkste doel van de Cremertuin is een plek te bieden om te tuinieren en elkaar te ontmoeten. Daarnaast biedt de tuin een rustige plaats aan jonge gezinnen voor familieactiviteiten. In principe behoren alle bewoners uit Nieuw-Engeland tot de doelgroep. In de praktijk is de huidige deelnemersgroep relatief vrij homogeen qua leeftijd, opleiding en afkomst (30--50 jaar, hoger opgeleid en Nederlandse afkomst). Uit interviews (bijlage 9.7a) blijkt, dat er ook mensen van buiten de wijk hier tuinieren. De Cremertuin heeft daarmee een wat bredere functie dan alleen als buurtproject.

Deelnemers en buurtbewoners hebben daarnaast verschillende motivaties om al dan niet deel te nemen. De deelnemers van de Cremertuin noemen vooral het milieuaspect, verbouwen van voedsel en buurtverbetering als de belangrijkste motivaties om deel te nemen. Niet-deelnemers noemen de beperkte toegang tot het project en de geringe bekendheid ermee als belangrijkste motivaties om niet deel te nemen. Vaak is niet-deelname geen duidelijke keuze maar is het er gewoon niet van gekomen.

De Cremertuin wordt door deelnemers als een plek gezien waar sociale contacten, ontspanning en familieactiviteiten centraal staan. Initiatiefnemers zijn positief over de waarde van het tuinproject voor sociale contacten en als nieuwe functie voor een braakliggend terrein. Betere binding met de buurt wordt door hen ook als iets positiefs gezien in de toekomst, via buurtpromotie- en activiteiten, om zo meer deelnemers uit te buurt te bereiken en te stimuleren deel te nemen aan het tuinproject.

De toegang en grenzen van de *community garden* spelen een rol in het bepalen van deelname en niet-deelname van buurtbewoners en deze worden in het volgende hoofdstuk beschreven. Naast de invloed van toegang en grenzen is hier ook gekeken naar de invloed van de verbondenheid tussen buurtbewoners en deelnemers op het gevoel van gemeenschap tussen beide groepen op basis van de aanwezigheid van de *community garden*.

6. Grenzen en verbondenheid: toegankelijkheid en binding van de *community garden*

Gemeenschapsgevoel in een tuinproject kan worden bepaald op basis van de grenzen van een *community garden* en de verbondenheid die (niet-)deelnemers voelen met personen en de ruimte van deze gemeenschap.

De toegang en deelname van buurtbewoners tot het tuinproject hangen nauw samen met fysieke en sociale grenzen. Deze bepalen mede in hoeverre buurtbewoners deel willen nemen in een tuinproject. Grenzen (*boundaries*) zijn daarmee onderdeel van ‘lidmaatschap’ bij ‘*sense of community*’ en komen in dit hoofdstuk aan de orde.

Het gevoel deel uit te maken van een groep, in dit geval een tuingemeenschap, wordt niet alleen bepaald door grenzen van lidmaatschap, maar ook door de sociale verbondenheid en relaties die deelnemers en buurtbewoners ervaren door hun aanwezigheid. De mate waarin deelnemers en buurtbewoners elkaar (her)kennen, elkaar respecteren en eventueel het werken en deelnemen waarderen, bepaalt mede hun gevoel verbonden te zijn met een tuingemeenschap enerzijds en met buurtbewoners anderzijds. Vijf subdimensies van lidmaatschap (*membership*) voor de vorming van gemeenschapsgevoel komen in dit hoofdstuk aan de orde: grenzen (*boundaries*), herkenning en vertrouwen (*emotional safety*), verbondenheid (*sense of belonging and identification*), werken in een gemeenschap (*personal investment*) en kenmerken van een gemeenschap (*common symbol system*).

In bijlagen 9.8, 9.9 en 9.10 is de verdeling van de codeboom weergegeven voor de interviews. Onderzoeksresultaten voor dit hoofdstuk zijn vooral verkregen uit de 20 interviews met deelnemers en niet-deelnemers van de Cremertuin. In paragraaf 6.1 zijn daarnaast ook een aantal resultaten uit interviews met initiatiefnemers en het *pilot* onderzoek gebruikt om zo beter de invloed van grenzen (*boundaries*) op gemeenschapsgevoel te illustreren.

In dit hoofdstuk zijn de volgende onderzoeksvragen beantwoord:

- ‘Wat zijn de opvattingen van deelnemers van stadslandbouw over de rol van het tuinproject in het creëren van een gemeenschapsgevoel tussen deelnemers binnen het project en met buurtbewoners buiten het project?’
- ‘Wat zijn de opvattingen van niet-deelnemers van stadslandbouw over de rol van het tuinproject in het creëren van een gemeenschapsgevoel onder buurtbewoners?’

6.1 *Boundaries*: grenzen aan lidmaatschap

Het gemeenschapsgevoel in een *community garden* kan mede worden bepaald door de grenzen (*boundaries*) van een tuinproject, namelijk de toegankelijkheid van het project voor deelnemers en buurtbewoners. De Cremertuin is begrensd, zodat alleen leden toegang hebben. Deze situatie kan leiden tot groepsvorming.

6.1.1 Fysieke grenzen van het tuinproject

De Cremertuin is afgesloten door een hek, dus een fysieke grens. Die grens kan door buurtbewoners als belemmerend worden ervaren, maar is door de initiatiefnemers niet als zodanig bedoeld. In de subsidieaanvraag aan de Gemeente Utrecht hebben zij bijvoorbeeld aangegeven dat het tuinproject ‘op vaste tijden openbaar toegankelijk zal zijn’ (Cremertuin, 2013, p. 6). In de praktijk werkt dit niet. De Cremertuin is alleen toegankelijk voor deelnemers (Cremertuin, 2015 b, p. 2). De deelnemers en niet-deelnemers van de Cremertuin hebben verschillende opvattingen met betrekking tot de fysieke grens. Beide groepen vinden het hek belangrijk om de veiligheid van het project te waarborgen.

De opvattingen over de invloed van het hek op de contacten en de toegankelijkheid voor buurtbewoners, verschillen echter tussen en binnen beide groepen. Het hek kan worden beschouwd als positieve noodzaak of noodzakelijke belemmering.

6.1.1.1 Fysieke grens als positieve noodzaak

Positieve noodzaak betekent dat de fysieke grens niet als een belemmering wordt ervaren voor de toegang van buurtbewoners. Het hek is er voor de veiligheid van het terrein en het materiaal en om het besloten karakter te beschermen.

Door een hek rondom de tuin te plaatsen, kan een betere veiligheid van het terrein worden gewaarborgd volgens voorzitter Lútsen:

*In principe zijn we altijd open, maar wat we hebben gedaan is we hebben een slot met cijfercode op het hek en ook op de deur van deze hut. Deelnemers hebben de code ervoor....
... Je moet wel binding of verantwoordelijkheid voelen met de tuin. Als we dat niet doen, dan zouden er kinderen komen van ouders die niet deelnemen en die voelen minder verantwoordelijkheid om verantwoord met de spullen om te gaan.... Het zijn dus twee dingen: een beetje controle wie er binnen komt en ook dat de verantwoordelijkheid niet bij ons ligt, maar bij de deelnemers (Lútsen Stellingwerff).*

Ook een medebestuurder, Floris Methorst, noemt het hek een veiligheidsmaatregel om vernielingen en diefstal te voorkomen:

het is een punt van discussie geweest... zeker. Maar kijk, er zijn allerlei mensen die daar hun eigen groente op verbouwen. ... ik had hier een kerstboom staan en op een dag was die helemaal verdwenen. Kijk, ik denk dat enige bescherming wel nodig is ja. Dus het lijkt me goed als je zo 'n tuin..., dat je die bescherming biedt (Floris Methorst).

Veiligheid en sociale controle zijn daarmee belangrijk om het tuinproject in stand te houden. Dit wordt ook door een deelnemer bevestigd:

... op zich vind ik het prima als het wat breder voor buurtbewoners toegankelijk is, maar ..., dat merk je nu ook..., dat kinderen ..komen spelen ..en het is fijn als er een soort van zicht op is en zeker omdat je groente verbouwt... je wilt niet dat iedereen binnenloopt dus dat er toch. sociale controle is... (Deelnemer, vrouw, 36 jaar).

Het belang van veiligheid in relatie tot de fysieke grens wordt ook benadrukt door een andere deelnemer van de tuin uit het *pilot* onderzoek. Bovendien is volgens haar de belangstelling uit de buurt niet groot:

.... ik begrijp het wel dat mensen het misschien raar vinden dat alles op slot is, maar dat moet wel vandaag de dag vanwege de veiligheid... En ja, ik heb geen drommen mensen (kinderen) bij de poortjes zien staan van 'mogen we alsjeblieft spelen?' ... in principe mag iedereen hier komen. Het is voor de veiligheid dat je niet mensen die, zeg maar daklozen, dat ze hier als toevluchtsoord een onveilige situatie scheppen... (Deelnemer, vrouw, 62 jaar).

Het risico van ongewenste situaties bij het ontbreken van een fysieke grens, wordt ook door een niet-deelnemer van de Cremertuin bevestigd:

... ik heb daar wel eens over nagedacht, want het is echt een hek, maar aan de andere kant kan ik het ook snappen, omdat ook die moestuintjes daar zijn en ..ik kan het ook voorstellen dat dit ..snel een leuke plek is voor hangjeugd... en.. als je er wel gebruik van wil maken, is het heel simpel om er .te komen, dus een beetje bescherming is ok..... en ik denk dat ... als dat hek er niet staat, dat je er dan ... meer gezeik er mee hebt dat allemaal jongeren hier gaan zitten ...(Niet-deelnemer, man, 26 jaar).

Wel wordt door een aantal geïnterviewden erkend dat het hek belemmerend kan werken voor buurtbewoners. Zij vinden echter, dat deze niet afgesloten zijn van het project. Als zij interesse hebben, kunnen ze makkelijk bij het bestuur of deelnemers terecht om toegang te krijgen tot de tuin. Deelnemers zien het hek daarom niet als een echte belemmering. Een van de deelnemers (uit het *pilot* onderzoek) stelt bijvoorbeeld:

Het is.. makkelijk om ... binnen te komen als je iemand kent. En ze houden regelmatig activiteiten dus als je beter kennis wilt maken met de Cremertuin ... dan is dat makkelijk te regelen (vrouw, 40 jaar).

Het sociale netwerk speelt dan een rol bij het verkrijgen van toegang: als mensen contact hebben via Facebook of bestuur zouden buurtbewoners makkelijker toegang kunnen krijgen tot de tuin. Een omwonende noemt ook het belang van zo'n sociaal netwerk, zoals contacten met deelnemers en bestuur:

... ik denk .. als je hier woont in deze buurt, dan ken je de mensen goed genoeg dat je weet dat je even naar binnen kan lopen als je er iets meer over wil weten... en dat hek is er natuurlijk voornamelijk ook om gewoon dat het mooi blijft. En dat het niet vernield wordt... Als er veel mensen zijn, staat het altijd open. Dus ja, het is geen belemmering (Niet-deelnemer, vrouw, 33 jaar).

Een andere argument voor de fysieke grens is dat deze een besloten karakter impliceert die ervoor zorgt dat een buurttuin een plaats blijft voor geïnteresseerde mensen, terwijl de toegang voor anderen beperkt wordt. Het besloten karakter van de tuin, in combinatie met sociale controle, geeft voor een deelnemer zo een gevoel van rust en veiligheid:

..ik vind het zelf ook prettig dat ik me hier ..meer op m'n gemak voel dat het gesloten is. Ik ga niet zo gauw bijvoorbeeld in een park op een handdoekje liggen, ... dan heb ik toch gevoel dat ik lastiggevallen kan worden of zo. Hier is het veiliger of rustiger doordat het besloten is... (Deelnemer, vrouw, 36 jaar).

Daarnaast is er begrip voor dat de deelnemers hun tuintjes willen beschermen, wat het volgens een buurtbewoner ook terecht maakt dat zij het zich het meest bewust zijn van het belang van beslotenheid in relatie tot veiligheid:

ik denk dat het (hek) wel ..tegenhoudt, maar ..deelnemers stoppen daar ook kosten en moeite erin en ik snap ook goed dat dat hek er zit, want het houdt ook ..mensen tegen die kwaad willen (Niet-deelnemer, vrouw, 19 jaar).

Volgens deze opvattingen is het hek geen belemmering voor buurtbewoners die gewoon een kijkje willen nemen. Die kunnen dat gewoon vragen. Toch vinden sommige deelnemers en niet-deelnemers, dat de toegankelijkheid verbeterd zou kunnen worden. Immers, als je er om moet vragen, impliceert dit geen openbare toegang, iets dat wel een aspect was bij de subsidieaanvraag voor het project. Dit is een aspect wat de fysieke grens als noodzakelijke belemmering kan beschouwen.

6.1.1.2 Fysieke grens als noodzakelijke belemmering

Het tweede standpunt, noodzakelijke belemmering, betekent dat het hek bescherming biedt maar tevens de toegang van goedwillende buitenstaanders beperkt. Het impliceert een besloten karakter en volgens een omwonende wordt niet echt duidelijk gemaakt om welk project het hier gaat:

.. het moet wel aantrekken .., mensen moeten er ..naartoe kunnen gaan en denken .. 'oh, daar is vast wel een tuintje'. Dat idee moet je wel krijgen. Want hier kijk eens, nou eerlijk, wat zou je dan zeggen? Je krijgt niet het idee krijgen van 'oh ja, daar wil ik wel...'. Het is een goed doel ..., de Cremertuin, maar ... het moet mensen ook aantrekken, mensen moeten er naartoe kunnen gaan en willen gaan ...heel veel dingen belemmeren hier... en dat is een beetje jammer (Niet-deelnemer, vrouw, 27 jaar).

Het belang van herkenbaarheid voor een betere relatie tussen tuin en buurtbewoners wordt ook erkend. Die herkenbaarheid is er nu nauwelijks. Een deelnemer noemt een aantal zaken om de herkenbaarheid van de tuin voor de buurt te vergroten:

ik ben er eigenlijk min of meer toevallig achter gekomen... dat heeft ook met herkenbaarheid hier te maken. ... als je zegt van '.. ik wil gewoon echt herkenbaarheid in de buurt'... zou ik wel een soort.. boog en met...allerlei dingen inrichten... En misschien ook ... activiteiten, dat je een of twee keer per jaar een kraam hebt waar je ..allerlei groentes op kunt verkopen ... (Deelnemer, vrouw, 50 jaar)

Die beperkte herkenbaarheid zorgt ervoor dat veel buurtbewoners het project als een afgeschermd ruimte beschouwen die niet toegankelijk is. Zo mist het project volgens een omwonende juist de relatie met buurtbewoners:

...Nee, ik vind het hek geen probleem, het is voor veiligheid..., maar het geeft wel een gevoel voor mij, omdat ik niet zoveel ken van de organisatie, dat ik er niet makkelijk binnen kan.... het geeft een gevoel niet zo openlijk toegankelijk te ...zijn (Niet-deelnemer, vrouw, 36 jaar).

Het merendeel van de deelnemers heeft een dubbel gevoel wat betreft de fysieke begrenzing van het project. Zij erkennen dat de Cremertuin hierdoor (te) gesloten overkomt bij niet-deelnemende buurtbewoners. Aan de andere kant benadrukken ze juist nog meer dan de niet-deelnemers dat veiligheid centraal moet blijven staan. Bij openbare toegankelijkheid voelt men zich wellicht ook minder verantwoordelijk voor de tuin. Het consolideren van onderhoud van de tuin kan volgens een deelnemer uit het *pilot*-onderzoek mede bereikt worden door alleen mensen toegang te laten hebben die ook daadwerkelijk aan het project meewerken:

... er zit wel een barrière met een hek.... Het is wat dat betreft wel een gesloten gemeenschap. Alleen er hangt ook een bord bij het hek over hoe je deelnemer kunt worden. Maar het is wel een hobbelte hoor.... Het is wel belangrijk dat het een gesloten identiteit is....Dat je mensen hebt die ervoor gaan, die verantwoordelijkheid hebben voor het ... project. Door samen te werken... (man, 25 jaar).

De Cremertuin kan zo als een afgesloten terrein worden gezien voor deelnemers, waarbij buurtbewoners niet welkom zijn of in ieder geval dat gevoel krijgen. Op die manier wordt de tuin wellicht niet meer als een buurtproject beschouwd. Volgens een omwonende zou de Cremertuin een opener karakter moeten krijgen:

...het (hek) moet wel afgesloten zijn, maar het kan ook te veel afgesloten zijn...het oogt als een afgesloten park voor een aantal mensen, het is niet een buurtpark....dat mag het wat meer zijn. Hoe, dat weet ik niet, maar dat zou het wat meer mogen zijn (Niet-deelnemer, man, 60 jaar).

Niet alle deelnemers willen dat de tuin afgesloten wordt. Juist omdat ze de Cremertuin als onderdeel van de buurt zien, willen zij meer openheid. Als zij tuinieren, laten ze het hek ook openstaan:

...ik dacht bij mezelf, ..toen dit net open ging, als er iemand is, dan gooit die het hek open en dan mag de buurt gewoon komen. Ik heb wel eens jongens binnen gelaten hoor... En ik denk, nou ja, zodra de laatste weggaat, dan vraag ik wel of iedereen weg wil gaan en dan doe ik het hek op slot. Maar nee, er waren echt mensen die zeiden van 'nee, ik hou het hek wel op slot, want ja anders komt iedereen maar binnen' ... het mag van mij open staan.. Ik zou dat wel leuk vinden.. (Deelnemer, man, 41 jaar).

Op deze manier kun je twee groepen deelnemers krijgen: zij die het project wel willen openstellen voor buurtbewoners omdat zij dit een functie vinden van de Cremertuin en zij die het besloten karakter koesteren en zich focussen op deelnemersactiviteiten. Dit kan zich, zoals Veen (2015, p. 182) opvat, bijvoorbeeld uiten in verschillende gemeenschapsgroepen in een buurttuin.

Uit het feit dat sommige deelnemers het hek openzetten voor andere buurtbewoners maar andere het juist sluiten, blijkt de onduidelijkheid over de toegankelijkheid van het project. Als dit al voor de deelnemers geldt, is dit gevoel nog sterker bij de niet-deelnemers. Een omwonende noemt dit als reden om niet naar de tuin te gaan:

... kijk, respect voor dat hek, maar ik vind wel dat dat het een aantrekkingskracht moet hebben. Ook voor mensen die onbekenden (ervan zijn)... Ik denk dat het besloten is, voor gesloten mensen. Met alle respect, ik ga niet verder. Ik zie ze wel met dingen, met mensen, kinderen, spelen zo en zo, maar ik ga niet meer erop in (Niet-deelnemer, man, 39 jaar).

Samenvattend kan gesteld worden dat de Cremertuin niet openbaar toegankelijk is. De meningen hierover zijn verdeeld, maar algemeen wordt veiligheid als argument gebruikt. De mate van openstelling is ook onder deelnemers aanleiding tot discussie. Het hek als fysieke grens wordt dus positief en negatief ervaren door deelnemers en buurtbewoners. Het beveiligd en schermt af maar belemmert ook herkenbaarheid en toetreding van buurtbewoners.

6.1.2 Sociale grenzen van het tuinproject

Bij het tuinproject bestaan er ook sociale grenzen die de toegang bepalen, namelijk promotie en bekendheid, contacten, invloed en de regels van het project.

6.1.2.1 Promotie en bekendheid van project

De promotie en bekendheid van het tuinproject kunnen mede bepalen in hoeverre geïnteresseerde niet-deelnemers er kennis mee kunnen maken. Promotie was er aanvankelijk via flyers en Facebookberichten. Tegenwoordig vindt promotie volgens een aantal deelnemers vooral plaats via sociale netwerken. Deelnemers stimuleren daarbij mensen uit hun vrienden- of kennissenkring om mee te doen. Dit zijn vaak mensen met wie zij kenmerken delen. De bestaande deelnemersgroep kan dan onbedoeld de toegankelijkheid van het project voor buurtbewoners beïnvloeden. Voorzitter Lútsen stelt dat hij deelnemers wil die enthousiast zijn over het project en graag tuinieren. In het begin is er promotie geweest onder omwonden om een dwarsdoorsnede van de buurt te krijgen. Uiteindelijk is het volgens hem echter toch een vrij homogene groep geworden die inderdaad participeert:

De Cremerstraat is redelijk divers qua bevolking in ieder geval qua leeftijd en opleidingsniveau. ... Dus daar hebben we allemaal geflyerd. .. Maar dan zie je wel: een bepaalde groep komt er op af. En dat zijn dan deze mensen. En als het eenmaal zo is, dan versterkt dat zich weer. Die kennen weer mensen, die kennen weer mensen die bijna dezelfde kenmerken hebben als zij. Dus dat is best wel lastig...het is een bepaalde groep mensen die hier komt en als je niet bij die groep hoort, dan voelt het waarschijnlijk minder toegankelijk... iedereen is gebaat bij de Cremertuin dat het enthousiaste mensen zijn. En mensen die zich niet aanmelden..die zijn niet enthousiast ervoor(Lútsen Stellingwerff).

Hiermee geeft de voorzitter aan dat de deelnemersgroep mede gevormd wordt door mensen die elkaar via een sociaal netwerk kennen en die kenmerken met elkaar delen en elkaar stimuleren mee te doen. Het gevolg is, volgens geïnterviewden, dat de Cremertuin geen brede bekendheid geniet in de buurt. Gedeeltelijk speelt hier het motto 'soort zoekt soort': als de groep die met het project startte, veel (demografische) kenmerken met elkaar deelde, is de kans groot dat deze homogeniteit ook in een latere fase zichtbaar is. Anderen participeren dan niet omdat ze geen verbondenheid hebben of voelen met de bestaande groep. Dit wordt door een deelnemer als volgt beschreven:

wij hebben in de straat .. een aantal jonge gezinnen en dan zeggen we ook van '..is leuk vrienden, moet je maar even kijken' en zo en die ken ik dan wel al, maar sommige ken ik dan niet, dus het is niet dat iedereen daar vanaf weet of zo... wij horen het ook via de buurvrouw die dan weer gehoord had en... als wij een keertje wat geogost hebben of zo... en je komt je buurvrouw tegen, dan sta je daar bij wijze van spreken over ... (Deelnemer, man 36 jaar).

De bekendheid met de tuin is ook niet gebonden aan de buurt Nieuw-Engeland. De eerdere promotie heeft een bepaalde groep deelnemers opgeleverd, die weliswaar in merendeel uit Nieuw-Engeland komt, maar ook breder uit omringende wijken afkomstig is. Dit komt mogelijk doordat sommige mensen interesse hebben in tuinieren en/of buurtinitiatieven, zoals een deelnemer uit Lombok vertelt:

... in onze buurt is het bekend, ja, vooral voor de mensen echt al heel lang bijvoorbeeld in Lombok wonen, originele bewoners noem ik het maar eventjes, die al 40/50 jaar in Lombok wonen, en die kennen dit stuk al vanaf de tijd dat het echt braakliggend was. Zij vinden dit echt heel erg leuk, dus je merkt ook wel dat het in dat opzicht wel leeft bij ons in de buurt (Deelnemer, vrouw 38 jaar).

Het gegeven dat ook mensen van buiten de buurt Nieuw-Engeland deelnemen en/of bekend zijn met de Cremertuin, wordt ook bevestigd door initiatiefnemer Serge Calon::

Ik zie ook wel dat dit project ook weer een bepaald mensen aantrekt, breder dan alleen maar de buurt. Maar dit is wel de buurtfunctie voor de kinderen en ouders met kinderen, maar je hebt ook de 'groentjes' die zeg maar meer het moestuinaffiche wil. En die komt denk ik nog iets breder vandaan, iets wat verder uit de wijk (Serge Calon).

Als buurtbewoners destijds de promotie hebben gemist en geen deelnemers kennen, dan zijn ze nauwelijks bekend geworden met de Cremertuin. Een omwonende is bijvoorbeeld wel bekend met het project omdat ze deelnemers kent die erin deelnemen:

ik had er iets over gelezen op Facebook via een familielid van mij die woont een paar huizen verder.... Ik zie mijn bovenbuurvrouw die soms terug komt met sla...die ze toevallig uit de tuin heeft geplukt (Niet-deelnemer, vrouw, 49 jaar).

Een andere niet-deelnemer werd bekend met de tuin door te informeren over de toegang:

ja, nou ja, ik heb het een keer aan iemand gevraagd toen ik daar bij het hek stond en die zei van 'ja, je kan je gewoon inschrijven bij cremertuin.nl' (Niet-deelnemer, man, 26 jaar).

De meeste geïnterviewde omwonenden kennen echter geen deelnemers. Ze kennen het project omdat ze er lopend of fietsend langskomen, of omdat ze er tegenover wonen, maar weten niet precies wat er allemaal in de tuin plaatsvindt. Een omwonende meldt bijvoorbeeld:

... ik ken het project niet, maar ik heb wel begrepen dat hier wel van alles wordt gedaan ... Maar wat het voor de rest precies inhoudt, dat weet ik niet.... maar ik denk dat er wel veel meerdere mensen zijn die zich afvragen wat daar eigenlijk precies is. Er was ook een meisje hier ook die zich afvroeg van 'wat is daar eigenlijk?' dus je weet het gewoon niet (Niet-deelnemer, vrouw, 27 jaar).

Op basis van de onbekendheid met het tuinproject bij de meeste omwonenden kan gesteld worden dat het project voor een bepaalde groep mensen is die interesse heeft voor tuinieren, maar dat andere buurtbewoners daar niet bij betrokken worden.

Uit de deelnemersgroep kan worden afgeleid of er sprake is van bepaalde gemeenschappelijke kenmerken. Als er gekeken wordt naar de geïnterviewden (bijlage 9.7a) is er inderdaad sprake van gedeelde kenmerken, namelijk in merendeel autochtoon, hoger opgeleid, tussen de 30 en 50 jaar en veelal met schoolgaande kinderen. Een van de verklaringen voor de aanwezigheid van hoogopgeleiden en jonge gezinnen met kinderen is volgens betrokkene Serge Calon betrokkenheid met de buurt:

ze (mensen met hogere opleiding) zijn meer betrokken bij de buurt. En ze hebben ook het besef dat ze zelf ook echt de buurt kunnen maken. Maar ik denk ook dat ook de groep van ouders met kinderen daar ook wel meer betrokken is, waartoe ik zelf ook behoor.... (Serge Calon).

Het feit dat degenen die bereid zijn deel te nemen bepaalde kenmerken delen, kan impliciet ervoor zorgen dat mensen met andere kenmerken (lagere opleiding, niet-Nederlandse afkomst, geen kinderen), daardoor minder bereid zijn tot deelname.

De aanwas en participatie van nieuwe leden hangt samen met bekendheid van het tuinproject. De bekendheid van de Cremertuin, ook onder andere buurtbewoners, zou kunnen toenemen als er meer promotie voor werd gemaakt. Dat gebeurt momenteel nog maar weinig. De informatie gaat meestal via de Facebook-groep en de nieuwsbrief, die beide alleen toegankelijk zijn voor leden. Een betrokkene van het project, Olav Meijer, is van mening dat er wél promotie van activiteiten moet plaatsvinden, zoals huis-aan-huis, zodat buurtbewoners weten wanneer de tuin open is voor iedereen:

... informatie geven aan alle bewoners..., dus gewoon huis-aan-huis... Gewoon om je bestaan kenbaar te maken, want hier komen ook vaak mensen uit de buurt die hier langs zijn gekomen jarenlang, en wel eens gedacht hebben van 'wat is dat daar?' en toch niet weten wat we zijn. En wat we hier doen. En hetzelfde kan daar weer gebeuren dat mensen het wel zien, maar denken 'oh, het ziet er wel aardig uit, maar wie zou het zijn?' Wat voor mensen? ... het is van belang dat die bekendheid er is. Dus een soort communicatieproject (Olav Meijer)

Ook een deelnemster uit het *pilot*-onderzoek vindt dat er meer promotie moet worden gemaakt naar de buurt toe. Zij stelt dat het vermelden van activiteiten bij het hek een middel is om ook andere geïnteresseerde buurtbewoners bekend te maken met de tuin:

... ze kunnen dan het eerstvolgende evenement posten op het hek, het staat ook geloof ik op de website. Dus dat betekent dat als er iemand geïnteresseerd is, dan moeten ze dan op die website gaan. Misschien is het een idee om een bordje te zetten waar ze de eerstvolgende afgesproken datum zetten. Dat betrokken buurtbewoners die niet per se op het web zitten er ook bij kunnen ... (vrouw, 40 jaar).

Door middel van promotie zouden diverse groepen in de buurt ook bereikt kunnen worden. Anderzijds is het wel zo, dat mensen die echt geïnteresseerd zijn in de Cremertuin, makkelijk informatie kunnen krijgen, zoals een omwonende opvat:

... ja, als je niet aangeeft dat je er iets van wil weten, ja waarom zouden ze (bestuursleden) dan mensen bestoken met informatie daarover (Niet-deelnemer, man 26 jaar)?

Promotie alleen is daarmee niet het middel om buurtbewoners te betrekken bij het tuinproject. Er zouden bijvoorbeeld ook activiteiten kunnen worden georganiseerd, zodat buurtbewoners geïnteresseerd raken in de tuin. Zo kan er een verbinding gelegd worden tussen niet-deelnemers en deelnemers. Oorspronkelijk is de tuin immers voor en door de buurt bedacht. Betrokkene Olav Meijer geeft het belang aan van activiteiten en de meerdere functies van het project:

... dan moet je toch kijken van wie wil aan zijn trekken komen. Ja, dan kan je ook kijken naar andersoortige activiteiten, gemeenschappelijke activiteiten voor de buurt. Want het (tuinproject) vormt ook een ontmoetingsplaats (Olav Meijer).

De (beperkte) bekendheid van het tuinproject kan daarmee verklaard worden door enerzijds de promotie, via flyers, nieuwsbrieven, Facebook en het sociale netwerk van deelnemers, en anderzijds de interesse of juist desinteresse van buurtbewoners. Betere promotie aan buurtbewoners en omwonenden en meer activiteiten voor deze groepen zouden kunnen helpen bij het verhogen van die bekendheid.

6.1.2.2 Contacten deelnemers en buurtbewoners

Als er contacten worden gelegd binnen en buiten het tuinproject, kunnen sociale grenzen doorbroken worden. Contacten tussen deelnemende en niet-deelnemende buurtbewoners stimuleren intensiever buurtcontact, idealiter ook tussen mensen met heel verschillende persoonskenmerken.

De meeste niet-deelnemers hebben echter, naar eigen zeggen, weinig contact met deelnemers omdat ze hen en het project Cremertuin niet of nauwelijks kennen. Twee geïnterviewde buurtbewoners refereerden wel aan contacten met deelnemers, maar die bleven beperkt tot gesprekjes over de tuin. Er was volgens een omwonende geen sprake van diepgaand, persoonlijk contact:

... nou niet gelijk over hele persoonlijke dingen hoor. Maar wel over de tuin en ook toevallig over wat natuurachtige dingen zeg maar, omdat er ook wat bloemetjes langs de weg waren geplant, over de moestuintjes en... dat soort dingen eigenlijk (Niet-deelnemer, man, 26 jaar).

De vijf deelnemers die in Nieuw-Engeland wonen, zeiden dat ze buiten de tuin geregeld contact hebben met buurtbewoners, maar dan met de directe burens. Een deelnemer stelt dat contact binnen de tuin verschilt van dat erbuiten, omdat deelnemers iets gemeenschappelijks delen:

...je hebt hier (in de tuin) iets gezamenlijks en dat is denk ik gewoon.. als jij een willekeurige buurtbewoner op straat tegenkomt, dan weet je niet of je iets gemeenschappelijks hebt. En dat heb je hier wel en dat is ook eigenlijk altijd het begin van het gesprek van 'goh, nou, wil het wat groeien'... dat soort dingen, dus dat is gewoon wel iets ... wat voor heel veel zaken opgaat. Als je een soort gemeenschappelijke basis hebt, dan gaat dat contact makkelijker (Deelnemer, vrouw, 50 jaar).

Deelnemers hebben daarmee ook makkelijker contact met andere deelnemers, omdat ze een extra gespreksonderwerp hebben vanwege hun gezamenlijke interesse in tuinieren. Zij zijn meer geneigd om met elkaar in contact te komen dan in andere openbare ruimten. Mensen delen dan namelijk een interesse en niet alleen maar persoonskenmerken, zoals een deelnemer aangeeft:

als je het vergelijkt met andere openbare plekken, dan is het (contact in de tuin) ietsje makkelijker, omdat je merkt dat je een gezamenlijke hobby deelt... dus, je hebt gewoon een extra gespreksonderwerp ... En daar kun je ook heel veel over praten, over die tuin... Dus dat helpt. ... ik kom heel veel op de speeltuin met .. kinderen en daar heb je ook heel makkelijk gesprekken.. Alleen, dan gaat het altijd over de kinderen, dus hier heb je net ..iets meer makkelijk contact, omdat je weet dat die andere de tuin ook leuk vindt... Dus je hebt meer onderwerpen.... (Deelnemer, man, 41 jaar).

Aan de andere kant moeten contacten in de tuin niet als heel langdurig en regelmatig worden opgevat. Deelnemers stellen namelijk dat contacten binnen de tuin veelal beperkt zijn tot groeten en 'small talk'. Er is volgens een deelnemer niet per se sprake van het creëren van veel langdurige sociale relaties binnen de tuin:

ja, nou, ja, het heeft toch iets gezelligs dat je gewoon elkaar ziet en groet en misschien ook herkent, maar niet dat je nou echt, ja ik in ieder geval niet, dat ik dan heel veel praat ook met ze (Deelnemer, vrouw, 36 jaar).

Er is wel verschil tussen deelnemers die elkaar al langer kennen en mensen die elkaar minder goed kennen. Bij bekenden heb je immers een beter idee van elkaars interesses en kenmerken. Vandaar dat, volgens een deelnemer, de gesprekken dan meer diepgang hebben:

..het ligt aan hoe goed ik ze ken...toen jij hier van de week was, was mijn vriendin hier ook. En dan gaat het ook over andere dingen.... En .. met andere deelnemers praat je vooral even over de tuin, van hoe gaat het en wat heb jij er allemaal instaan...Een beetje uitwisselen zeg maar. En als je kinderen hebt, dan gaat het over de kinderen, maar vooral over de tuin..(Deelnemer, vrouw, 33 jaar).

Een andere reden dat deelnemers niet altijd veel contact met elkaar hebben, is de wisselvallige aanwezigheid. Mensen werken namelijk vaak onregelmatig en slechts korte tijd in de tuin.

Doordat deelnemers elkaar op verschillende momenten tegenkomen, hebben ze volgens een geïnterviewde ook veelal beperkter contact dan met hun directe buurtgenoten:

...dit (contact in de tuin) is oppervlakkiger... mijn buurvrouw die ken ik .. best wel goed of zo, ik woon er al 10 jaar, dus ja, dan weet je ook ze hier bij de garage nog een dag in de week werkt, en, ... dat zij geheugen/gezondheidsproblemen heeft.... je ziet elkaar (in de tuin) heel sporadischiedereen werkt af en toe een uurtje...(Deelnemer, man, 35 jaar).

Samengevat vinden de deelnemers uit de buurt Nieuw-Engeland dat buurtcontacten, vooral met naaste burens, vaak dieper gaan dan met andere leden van de Cremertuin. Daarnaast blijkt uit het feit dat geïnterviewde niet-deelnemers nauwelijks contact hebben met deelnemers, dat de tuin voor hen geen buurtfunctie heeft in de zin van een ontmoetingsplaats. Binnen de tuin ontwikkelen leden wel sociale banden vanwege hun gezamenlijke interesse.

6.1.2.3 Invloed, regels, wachtlijst en betrokkenheid in het project

De deelnemers en niet-deelnemers van het tuinproject ervaren hun invloed hierop verschillend. De meeste geïnterviewde deelnemers zeggen dat zij goed geïnformeerd worden over de tuinactiviteiten en dat ze de mogelijkheid hebben om zelf ideeën aan te dragen. Je kunt volgens een deelnemer eigen initiatieven aandragen en betrokkenheid tonen via Facebook:

..via Facebook word je betrokken, maar je krijgt altijd e-mailtjes, en je kunt deelnemen wanneer je wilt... en je kunt eigen initiatief nemen. Dat heb ik nog niet gedaan, want ik sluit wel aan wanneer er iets gebeurt, maar je kunt het doen...(Deelnemer, man 41 jaar).

Invloed uitoefenen kan volgens een deelnemer ook via commissies en het bestuur:

ik heb wel het idee dat je gewoon dingen kunt aandragen ook... en je hebt een moestuincommissie, je hebt een speelcommissie, ja als je ideeën hebt, ... dan heb ik het idee dat je dat makkelijk kunt neerleggen bij het bestuur (Deelnemer, vrouw 39 jaar).

Betrokkenheid van het bestuur staat wel vaak centraal bij het organiseren van activiteiten en aandragen van ideeën. Activiteiten worden echter weliswaar geïnitieerd door het bestuur, maar volgens een deelnemer is organisatorische leiding juist nodig om één en ander in goede banen te leiden:

Ik krijg af en toe een mailtje en op Facebook, ja. ... er zijn wel een aantal die het meeste organisatorische werk doen en dat is ook heel fijn, maar die betrekken ons er wel bij, ja. die doen ook wel eens een voorstel op Facebook ... en zo word je er wel bij betrokken (Deelnemer, vrouw, 36 jaar).

De activiteiten en de organisatie van de tuin worden zo voornamelijk vastgesteld door het bestuur, terwijl deelnemers vooral invloed kunnen hebben via het aandragen van ideeën. Deze werkwijze wordt door geïnterviewde deelnemers echter geaccepteerd.

Naast de invloed op het project, spelen ook de regels van het project een rol in het bestaan van sociale grenzen in de Cremertuin. Het bestuur van de Cremertuin heeft bijvoorbeeld een Handboek opgesteld waarin deelnemers wordt gewezen op zaken die het project in stand houden. De geïnterviewde deelnemers geven wel aan deze gemeenschappelijke normen niet uit hun hoofd te kennen, maar volgens hen zijn het logische regels. Een deelnemer stelt bijvoorbeeld:

Ik moet zeggen dat ik dat Handboek niet van buiten heb gelezen, maar ik neem aan dat het gewoon ook wel gaat over respect voor mekaar, respect voor de spullen en respect voor wat groeit en bloeit en dat je ook niet met allerlei chemicaliën moet gaan gooien (Deelnemer, vrouw, 50 jaar).

Een andere regel van het tuinproject relateert aan de deelname. Er is namelijk de regel dat deelnemers van de Cremertuin een contributieheffing van minimaal 30 euro per jaar moeten betalen voor het onderhoud van de tuin. Dit zou een barrière kunnen zijn voor sommige buurtbewoners om deel te nemen aan het project. Voorzitter Lútsen bevestigt dat dit een reden kan zijn dat mensen niet deelnemen:

we hebben het geprobeerd om het niet al te duur te maken, maar toch kan het een probleem zijn, .. we vragen 30 euro per jaar als deelnemer en dan betaal je per meter tuin die je hebt nog 15 euro volgens mij extra.... Dan heb je misschien 60 euro voor een jaar met 2 meter grond. ... ik heb er wel eens mensen over gehoord die dat duur vonden. ... Maar als je over een heel jaar kijkt is dat niet duur. Dus dat zou kunnen dat het een barrière is (Lútsen Stellingwerff).

Betrokkene Olav Meijer vindt het een idee om mensen die het financieel moeilijk hebben, minder te laten betalen:

En het bedrag kan een drempel vormen, hoewel het geen hoge bedragen zijn, maar ja, sommige mensen verkeren toch in een situatie dat alles tegenzit, dus dat weet je niet, dat kan.... Je kan er ook aan denken bij mensen wanneer het moeilijk is een financiële bijdrage te leveren, dat ze minder hoeven te betalen of zelfs helemaal niks hoeven te betalen, ik noem maar wat (Olav Meijer).

Een andere sociale grens die relateert aan deelname is de wachtlijst die er is voor een eigen tuintje. De grote belangstelling die er rond de oprichting was voor het project, had tot gevolg dat de individuele tuintjes voor deelnemers al binnen zeer korte tijd vergeven waren. Dat is nog vrij kort geleden en de meeste deelnemers hebben hun tuintje nog. Tegenwoordig is er volgens voorzitter Lútsen daarom een wachtlijst voor het individueel tuinieren:

Er zijn maar 2 nieuwe deelnemers bijgekomen. Omdat er bijna geen verloop in zit, zeker niet wanneer mensen eenmaal een tuintje hebben, dan willen mensen dat graag houden.... We waren meer dan 1 jaar in voorbereiding en toen hebben we wel mensen geprobeerd erbij te betrekken en mensen in te schrijven voor de 'mailing list' ... Nou volgens mij hadden we het in twee weken wel een beetje vol. In augustus was het meteen vol zeg maar (Lútsen Stellingwerff).

Niet-deelnemende buurtbewoners worden ook niet gestimuleerd tot deelname vanwege de contributieheffing en wachtlijst. Zij hebben daarmee, in tegenstelling tot deelnemers, geen invloed op het project. Volgens een deelneemster kunnen buurtbewoners echter wel interesse kenbaar maken en met ideeën komen:

Volgens mij is het (bestuur) heel toegankelijk en, gewoon mensen zoals jij en ik. En als jij hier iets wil en je vraagt dat gewoon, dan kan dat denk ik wel (Deelnemer, Vrouw, 33 jaar).

De Cremertuin is volgens twee niet-deelnemers echter geen project waar andere buurtbewoners invloed op hebben. Het gaat namelijk om een initiatief van een kleine groep. Als je niet mee wilt doen, kun je ook niet verwachten dat je invloed hebt op de organisatie van de tuin, volgens een omwonende:

...als je er voor de rest niks mee te maken wil hebben of er geen moeite in wil stoppen, ja, dan vind ik het logisch dat je dan niet in die zin inspraak hebt (Niet-deelnemer, man, 26 jaar).

Een andere niet-deelnemer vindt dat de tuin echt voor hobbyisten is en geen wijkfunctie heeft:

.. je bent geen sociaal projectteam. Daar heb je dan weer het wijkteam voor. Ik zie dit meer als een tuin gewoon voor mensen die hier wonen en een bovenwoning hebben, of kinderen, en gewoon daar iets maken van een... leeg stuk grond (Niet-deelnemer, vrouw, 49 jaar).

Een deelnemer stelt, in reactie op de betrokkenheid van niet-deelnemers, wel dat 'open dagen' een optie zijn om omwonenden meer te betrekken bij de tuin:

... misschien moeten we eens een keer zeggen van 'joh, we hebben een keer in de zoveel tijd, ...een soort 'open dag'.. en dan is iedereen welkom' ... dat zou super leuk zijn (Deelnemer, man, 41 jaar).

Hoewel er de mogelijkheid is om te informeren naar tuinactiviteiten, vinden drie omwonenden het jammer dat deze informatie niet spontaan verstrekt wordt. Betere relaties met omwonenden zien ze als een goede manier om invloed te krijgen in het project. Zij zien het project niet louter als een initiatief voor een kleine groep maar vinden dat het een buurtfunctie heeft. Een niet-deelnemer stelt het volgende:

Als onbekende denk ik van 'wat gebeurt er dan? Het is .. voor bepaalde mensen, niet dat je zegt van 'hé jongens, kom erbij'. Je krijgt dat gevoel geheel niet eerlijk gezegd (Niet-deelnemer, man, 40 jaar).

Een andere omwonende stelt wel dat het aan de interesse en behoefte van buurtbewoners kan liggen dat ze wel of niet betrokken worden in het project:

...het is wel jammer natuurlijk, want het is wel belangrijk om eigenlijk betrokken te zijn met elkaar. Ook gewoon qua vele sociale contacten. soms is het ook de fout van de mensen .. Als iets je interesseert, moet je er naartoe gaan ..(Niet-deelnemer, vrouw, 27 jaar).

Deelnemers vinden dus dat het bestuur de activiteiten aandraagt maar dat ze zelf voldoende invloed hebben. Niet-deelnemers vinden dat zij geen invloed hebben, maar zijn in merendeel van mening dat het logisch is dat invloed op het project bij de deelnemers ligt. Het niet betrokken zijn kan liggen aan interesse, maar ook aan het gemis aan activiteiten of communicatie met omwonenden. Toch menen deelnemers en buurtbewoners dat de relatie tussen de tuin en omwonenden verbeterd kan worden.

6.1.3 Groepsvorming

Er is een verschil in opvatting of er sprake is van twee aparte groepen: deelnemers en niet-deelnemers. Zowel fysieke als sociale grenzen hebben invloed op groepsvorming. In deze subparagraaf is de focus gelegd op sociale verschillen tussen beide groepen, namelijk verschillen tussen de groepen deelnemers en niet-deelnemers in kenmerken, betrokkenheid en contacten.

Volgens de eerste opvatting is er inderdaad sprake van groepsvorming. Enkele geïnterviewde omwonenden zijn deze mening toegedaan. Zij vinden dat de samenstelling en contacten binnen de deelnemersgroep dermate verschillen van die van buurtbewoners, dat er sprake is van verschillende groepen. Zij hebben nauwelijks contact met de deelnemers vanwege de geslotenheid van het project, vinden ze. Een omwonende stelt bijvoorbeeld:

ik heb het gevoel dat...de groep (deelnemers) zo gehecht is aan elkaar dat, misschien denk ik, het niet makkelijk is dat je binnen kan komen.... als ik het hek gesloten zie dan ga ik niet makkelijk ..vragen of ik erbij mag zitten of ..mag meedoen.. samen met mijn kind (Niet-deelnemer, vrouw, 36 jaar).

Anderzijds worden er door geïnterviewde omwonenden ook geen pogingen tot contact gedaan. Een niet-deelnemer meldt bijvoorbeeld dat hij de deelnemers niet kent, wat een barrière vormt om met hen in contact te komen:

als je mensen gewoon kent, dan houd je contact met hen. Maar sommige mensen , je kent ze niet, ze durven eerste stap van contact niet te ondernemen (Niet-deelnemer, man, 40 jaar).

De fysieke grens heeft ook invloed op de mate waarin buurtbewoners contact kunnen en willen krijgen met deelnemers, zoals in paragraaf 6.1.1 aan bod is gekomen.

De onbekendheid over de toegang kan een reden zijn dat omwonenden niet gestimuleerd worden om mee te doen aan het project, wat tot twee verschillende groepen (deelnemers en niet-deelnemers) kan leiden. Een omwonende meldt bijvoorbeeld:

..., ja, een tuin die ik niet zo goed ken en ik weet niet of ik ja, zo mag binnenlopen. Het is gewoon afgesloten. Maar, ja, zo zie ik het, een tuin die ik niet binnen mag, want ik heb er weinig kennis van, ik weet niet hoe de organisatie in elkaar zit (Niet-deelnemer, vrouw, 36 jaar).

De fysieke grens kan hiermee een barrière zijn om toegang te krijgen tot de tuin en contact te zoeken met deelnemers. Doordat de tuin niet iets voor alle buurtbewoners is, kan dit volgens een omwonende een barrière zijn om eraan deel te nemen:

...het is bijna een soort onbekendheid gewoon eigenlijk ook weet je, het is zo, ja, ik heb niet het gevoel van 'oh, daar heb je een groep, dat is een groepsvormingsgevoel' helemaal niet. Dat heb ik niet gehad. Dat gevoel, maar wel van, daar kan je niet zomaar bij. Dat gevoel had ik wel. dus dan kan je eigenlijk als je daar niet echt verbinding mee voelt, dan kan je daar niet echt goed bij aansluiten misschien.... vanaf het begin, had ik zoiets van, daar had je vanaf het begin bij moeten zijn...En dat is nu te laat. Dat was meer het idee. en dat heeft wel iets, dat vind ik wel jammer, ,,het is wel elke keer een soort 'verlangen' naar die tuin, want dat is van hun... (Niet-deelnemer, vrouw, 46 jaar).

Een ander argument dat er sprake is van groepsvorming is de interesse voor het project. Mogelijk speelt mee dat het merendeel van de omwonenden niet geïnteresseerd is in de activiteiten en kenmerken van de deelnemers. Hiermee voelen omwonenden ook geen behoefte om contact met deelnemers te hebben. Het initiatief om destijds iets met het braakliggende terrein te doen, kwam namelijk van een vrij beperkte groep buurtbewoners. Interesse in tuinieren kan dan losstaan van interesse in de buurt. Het is een persoonlijke belangstelling, waarbij de buurtgebondenheid wel of niet een rol kan spelen. Interesse in buurtprojecten en tuinieren vormt hiermee een indicatie van groepsvorming. Een omwonende meldt het volgende hierover:

je leert elkaar beter kennen, omdat je samen zo 'n tuin hebt natuurlijk, dus ja, binnen de wijk vormen ze wel een groep natuurlijk, maar dat heeft verder geen negatieve connotaties.... het hele idee is natuurlijk wel voortgekomen uit mensen die daar die iets leuks wilden doen voor de buurt, die mensen die het ontwikkeld hebben, hebben natuurlijk .. heel veel aandacht voor de buurt. En ik zal niet zeggen dat iedereen die daar aan meedoet dat dan ook heeft, want ja, je doet het ook een beetje voor jezelf ... het geeft wel een extra, .. leuk gevoel aan je wijk dat het er is (Niet-deelnemer, vrouw, 33 jaar).

Twee deelnemers van de Cremertuin, die buiten de buurt Nieuw-Engeland wonen, bevestigen dat deelname gerelateerd is geweest aan interesse in tuinieren en het buurtproject. Ze zijn van mening dat de deelnemersgroep bestaat uit een groep die interesse heeft in tuinieren en waarvan de leden zoeken naar gelijkgestemden om hun interesse te delen. Een deelnemer stelt daarin het volgende:

ik denk dat het zeker een aparte groep is, want het zijn toch de mensen die dit soort dingen leuk vinden, wat denk ik wel een bepaalde groep van de samenleving is die dat vinden... dus ik denk dat het een select gezelschap is en niet een afspiegeling precies van deze buurt... dat vind ik voor mezelf eigenlijk ook wel prettig, het is ook fijn om gelijkgestemden te ontmoeten bij activiteiten die je onderneemt..... dus de kans dat ik hier mensen ontmoet met wie ik bevriend zou kunnen raken is ook groter, omdat het mensen zijn... uit mijn eigen referentiekader.... die al gemeenschappelijke interesses hebben (Deelnemer, vrouw, 36 jaar).

Een andere deelnemer stelt dat deze interesse zich ook uit in bepaalde kenmerken van deelnemers. Zij zoeken verbinding met mensen met wie zij interesses delen waardoor er een aparte groep ontstaat:

ik denk dat dit ..een soort 'niche' is... Een kleine groep van gelijkgezinden ... mijn beeld, is dat het hoogopgeleide, links georiënteerde mensen zijn die ..graag in de tuin werken en een beetje 'no-nonsense'.. makkelijke mensen in de omgang, maar ook op zoek naar gelijkgezinden. Ik denk dat dit een manier is om .. met gelijkgezinden in de buurt ... contact te hebben.. maar ik denk niet dat .. sociale verbanden tussen verschillende typen mensen ontstaan. Ik denk dat dit een manier is om.. de band tussen gelijkgezinden die verspreid in de wijk wonen, te versterken (Deelnemer, man, 41 jaar).

Dit citaat illustreert dat kenmerken van de deelnemersgroep gedeeltelijk overeenstemmen. De kenmerken van niet-deelnemers kunnen hier juist van verschillen. Dit kan groepsvorming in de hand werken. Er blijkt bijvoorbeeld uit de interviews dat hoogopgeleiden een belangrijke deelnemersgroep vormt. Een deelnemer erkent dit, maar stelt ook dat tuinieren het hoofddoel vormt:

...ik denk dat het toch een beetje de hoogopgeleide mensen zijn die daar dan wel toegang hebben...en de andere mensen dan niet, en dan denk ik ja, we kunnen het toch een klein beetje... aan de andere kant, heb ik wel zoiets, ja, het zijn ook moestuinen, he, dus voor die speeltuin zou ik zeggen mag het bij wijze van spreken van mij wel open geven....maar de moestuinen ja, dan wil je niet dat de kinderen daar doorheen gaan lopen rennen... (Deelnemer, man, 36 jaar).

Een omwonende bevestigt dat de kenmerken van deelnemers een reden kunnen zijn dat sommige mensen gestimuleerd worden om deel te nemen, terwijl andere buurtbewoners ontmoedigd worden:

...als ik erbij wil zijn, dan klop ik wel aan de deur. Maar ja, ik denk dat ik er dan wel tussen zou passen... Want het zijn natuurlijk hoogopgeleide mensen die dan lopen te tuinieren.... dus daar zou ik zo ook tussen kunnen... En ik kan me voorstellen dat mensen die dat niet zijn, dat die zich daar niet zo op hun gemak voelen, maar die nemen ook niet het initiatief om van dat stuk grond iets te maken. Omdat ze die ... inspanning niet kunnen leveren... Ik heb hier mijn tuin en ja, dat is voor mij eigenlijk genoeg... Dus als je dan alleen maar buiten wil eten...ik heb een parasol en ik zit hier buiten...Maar als je een bovenwoning hebt, dan ga je lekker naar die Cremertuin (Niet-deelnemer, vrouw, 49 jaar).

Ook een aantal omwonenden noemt het verschil in persoonskenmerken een reden om zich weinig verbonden te voelen met de Cremertuin. Ze hebben bijvoorbeeld geen kinderen. Op deze manier kan het tuinproject geen sociale relaties voortbrengen tussen verschillende groepen buurtbewoners. Een omwonende stelt bijvoorbeeld:

...het komt ook omdat ik geen kinderen heb. En... omdat ik ook veel kinderen zie rondlopen die daar dingen bouwen, ik zie veel ouders en kinderen en dat is niet ..mijn doelgroep... dus daar heeft het ...ook mee te maken, dat ik me er niet zo snel geroepen door voelde (Niet-deelnemer, vrouw, 46 jaar).

De nadruk van de doelgroep op ouders met kinderen wordt ook genoemd door een andere buurtbewoner. Dit geeft volgens hem aan dat interesses en activiteiten van de deelnemers verschillen van die van hem, hoewel dit volgens hem niet leidt tot het bewust buiten sluiten van mensen:

Ik denk het enige wat het is, ... is dat over het algemeen zijn het ietsje meer... ouders met kinderen, ...en ja, ...toen ik het voor het eerst zag dacht ik echt van 'wauw', wat 'supervet' dat zeg maar naast dat kinderen alleen maar achter hun iPad zitten, dat ze hier buiten lekker aan het ravotten zijn, maar ik merk wel dat dat het grootste deel van de groep mensen die er komt zijn wel ...ouders met kinderen, en dus in die zin, heb ik daar ook niet zo... val ik daar een soort net tussen of zo. Ik ben niet buitengesloten, maar... ik kan me ook voorstellen dat die groep gewoon meer behoefte zou hebben aan zo 'n plek ook dan ik.. En ik vind het heel mooi dat het er is, maar ik hoef niet elke dag in de bouwhut iets te gaan timmeren of in een moestuin te gaan werken of op die manier contact te zoeken, omdat ik dat op een andere manier doe zeg maar (Niet-deelnemer, man, 26 jaar).

Vier deelnemers denken dat mensen in de Cremertuin meer betrokken zijn met de buurt dan niet-deelnemers. Eén van hen zegt:

..gemiddeld denk ik dat dat wel een beetje zo is ja. Dat (de deelnemers)... toch mensen zijn die in hun eigen buurt kijken voor ..contacten en betrokken zijn bij de organisatie van de school en bij de ..Cremertuin... Ja, ik denk dat die wel wat hebben met de buurt ja (Deelnemer, man, 36 jaar).

Het merendeel van de omwonenden en deelnemers ziet echter geen verschil in betrokkenheid. Sommigen vinden dat betrokkenheid bij de tuin losstaat van betrokkenheid bij andere activiteiten. Het argument is namelijk dat buurtbewoners verschillende interesses hebben, die allemaal een bijdrage kunnen leveren aan de buurtbetrokkenheid. Niet-deelnemers kunnen namelijk regelmatig contact met de burens hebben of deelnemen aan andere buurtactiviteiten. De betrokkenheid kan dan op verschillende manieren worden geuit. Een buurtbewoner bevestigt dit:

Mensen laten hun betrokkenheid op verschillende manieren zien. Dit is één vorm, maar dat wil niet zeggen dat alle andere niet betrokken bij de buurt worden (Niet-deelnemer, man, 60 jaar).

Betrokkenheid is gerelateerd aan activiteiten. Een deelnemer is van mening, dat je vaker wordt gevraagd voor andere activiteiten als je al ergens bij betrokken bent en een soort netwerk hebt:

...bijvoorbeeld zo 'n Schimmelpleinfeest. Daar hoor je via dit netwerkje (deelnemers) ook weer van,.. en er zijn ook mensen binnen het netwerk waar wordt gevraagd 'wie willen daar ..even helpen?' ... Dus je wordt wel makkelijker weer betrokken bij andere dingen die ook in de buurt plaatsvinden .., dus, je hebt ...netwerkjes en die betrekken mekaar en dit is weer een nieuw netwerkje, zitten ook weer nieuwe mensen in.... er zijn (echter) misschien wel tien dingen waar je aan kan deelnemen in de wijk, dit is er toevallig eentje van, en dan zou je die andere negen dingen ... tekort doen door te zeggen 'nee, nee, de mensen hier zijn echt...' , maar dit is weer een manier .. om in dat netwerk te komen. Dus ...elke buurt heeft ..meerdere dingen nodig om mensen bij zo 'n wijk te betrekken (Deelnemer, man, 41 jaar).

Doordat mensen verschillende interesses kunnen hebben en betrokkenheid op verschillende manieren uiten, hoeft er volgens een omwonende voor wat betreft buurtcontacten en -betrokkenheid geen verschil te zijn tussen deelnemers en niet-deelnemers.:

ik denk dat het heel gevaarlijk is om ...mensen te gaan scheiden, van deelnemers en niet-deelnemers, ik zou het eerder zien als mensen die er ...wel bij betrokken zijn, maar dat zijn dezelfde mensen als die er niet bij betrokken zijn.... Ik heb niet het idee dat je daar...een scheidingslijn in moet trekken.... ik denk dat mensen die ..zoiets hebben van '..zij zitten daar wel en ik niet' dat dat ..wat passieve mensen zijn, want er hangt daar ..een bordje dus dan kun je er ..zelf bij komen (Niet-deelnemer, man 26 jaar).

Ook de ontmoetingskansen tussen bewoners kunnen een verklaring geven voor betrokkenheid. Niet iedereen is geïnteresseerd in tuinieren, maar mensen kunnen elkaar ook bij andere activiteiten of dagelijkse bezigheden tegenkomen. Een deelnemer stelt:

Je hebt natuurlijk verschillende leeftijdsgroepen, mensen die wel of niet affiniteit hebben met tuinieren. ...we laten de hond ook een paar keer uit en dan zijn er weer andere mensen die contact met elkaar hebben...die hebben geen tuintje, maar die komen elkaar wel tegen....met andere dingen, dus iedereen heeft zijn eigen ding, waarmee je contacten hebt (Deelnemer, vrouw, 38 jaar).

Een andere opvatting is dan dat buurtbewoners en deelnemers natuurlijk hun eigen interesses hebben, maar dat dit niet leidt tot groepsvorming. Dit omdat mensen met elkaar contact kunnen hebben in de buurt, los van het feit of ze nu wel of niet bij de tuin horen.

De interesses van buurtbewoners hoeven dan niet in strijd te zijn met buurtcontacten, volgens een omwonende:

..deze buurt is zo van, ieder doet ..zijn ding. Van wat hij of zij graag wil. Het is...best een gemêleerde buurt met verschillende soorten mensen. En je hoeft niet per se iets te doen omdat andere mensen dat doen... volgens mij leeft iedereen hier in goede harmonie met elkaar.... En... het is niet zo dat het een buurt is ,waar iets moet gebeuren, omdat er geen samenhang is (Niet-deelnemer, vrouw, 49 jaar).

Een ander argument voor de opvatting dat er géén aparte groepen zijn, vormt de intensiteit van contact en de activiteit zelf. Volgens een aantal geïnterviewde deelnemers is het tuincontact niet heel intensief, omdat mensen maar af en toe naar de tuin komen waardoor ze geen sociale band ontwikkelen die anders is dan ‘gewone’ buurtcontacten. Een deelnemer vertelt hierover het volgende:

Nou, het (contact) verschilt met name doordat het in de tuin met name over die tuin gaat en niet met iedereen en als je bij iemand in de straat woont, en je woont ernaast, of je woont drie huizen verder, dan ken je die tot nu toe een stuk beter dan de mensen die je heel misschien, heel af en toe in de tuin tegenkomt.. dus dan gaan de gesprekken in de tuin.., minder diepgaand dan in de buurt.... het contact met mensen in de Cremertuin is niet.. heel intensief. Ik denk dat iedereen meer contact met zijn burens heeft dan met mensen in de Cremertuin... Kijk, je gaat er twee keer in de week, ga je daar misschien naartoe....het is heel vaak zo zelfs dat je niemand tegenkomt daar... (Deelnemer, man, 36 jaar).

Daarnaast kennen sommige deelnemers elkaar al als buurtgenoten, voordat ze in de tuin deelnamen. Dit stemt overeen met wat in paragraaf 6.1.2.1 naar voren kwam, namelijk dat er via een sociaal netwerk mensen mede gestimuleerd worden om mee te doen aan het tuinproject. Dit betekent dat deelnemers van de Cremertuin niet samen één groep vormen, maar dat er subgroepjes bestaan die elkaar kennen en zodoende contact met elkaar hebben. Een deelnemer stelt bijvoorbeeld:

... dit is gewoon een soort subgroepje en daar is inderdaad de gemeenschappelijkheid is daar de tuin... je hebt soms volgens mij hier ook wel mensen die elkaar al vanuit de buurt kennen en dan hebben besloten van ‘oh ja, dat is leuk, dan doen we gezamenlijk mee’...maar het is denk ik niet iets van ‘nou, dit zijn dan mensen die een heel ander contact hebben’, ...(Deelnemer, vrouw, 50 jaar).

Ook geven sommige deelnemers aan, dat ze het tuinieren allereerst als een individuele activiteit zien en niet als een sociaal groepsgebeuren. Natuurlijk zijn er wel interacties met andere deelnemers mogelijk, maar mensen hebben niet het gevoel dat dat noodzakelijk is, zoals een deelnemer opvat:

ik merk dat wij gewoon hier kunnen zijn en ons ding kunnen doen en niet het gevoel hebben dat van ‘oh, dit is iets aparts of we moeten hier...’ ja, dat gevoel heb ik niet en als er mensen zijn, heb ik ook niet het idee dat ik daar iets mee moet... dat ik het idee heb dat ik iets met die mensen moet waar ik mee ben (Deelnemer, man, 46 jaar (partner van vrouw, 36 jaar)).

Doordat er niet sprake is van veel regelmatige sociale contacten tussen de deelnemers, lijkt er geen sprake van groepsvorming. Mensen zijn individueel in hun tuin bezig en hebben wel contact met elkaar, maar dit creëert geen samenzijn van een groep volgens een andere deelnemer:

ik denk dat er helemaal geen groep is joh. Iedereen is toch een beetje individueel met zijn tuintje bezig, ik denk dat de ‘Cremertuin-mensen’ eigenlijk ook geen groep vormen (Deelnemer, man, 47 jaar).

De wijze waarop zowel deelnemers als niet-deelnemers naar het project kijken, geeft ook geen aanwijzingen voor aparte groepen. De meeste niet-deelnemers zijn positief over het project, omdat er activiteiten erop plaatsvinden en het een buurtinitiatief is. Een omwonende meldt bijvoorbeeld:

...het een heel mooi initiatief, ik hou sowieso wel een beetje ..van burgerinitiatieven en ik vind het gewoon ..leuk dat het zeg maar vanuit de plek die het eerst was weer dit is geworden. En er zullen altijd wel mensen die voor of tegen zijn, maar ik heb daar gewoon zoiets van los van de ontwikkeling dat ik er geen gebruik van maak, vind ik dat gewoon leuk dat dat soort initiatieven er nog zijn en toegelaten worden (Niet-deelnemer, man, 26 jaar).

Samengevat zijn er aanwijzingen dat er sprake is van groepsvorming tussen deelnemers en niet-deelnemers. Aanwijzingen zijn allereerst de fysieke grenzen en sociale contacten. Er is bij veel niet-deelnemers het gevoel dat de toegang beperkt is voor buurtbewoners en er weinig contact en bekendheid is met de deelnemers. Dat komt deels door de fysieke grens. Als tweede is er sprake van groepen op basis van interesse: degenen die van tuinieren houden en degenen die dat niet doen.

Als derde spelen de kenmerken tussen deelnemers en niet-deelnemers een rol bij groepsvorming. Een aantal omwonenden geeft aan dat de kenmerken van deelnemers, zoals het hebben van kinderen en het opleidingsniveau, redenen zijn dat sommige buurtbewoners wel en andere zich niet aangetrokken voelen tot de tuin. Er moet vermeld worden dat buurtbetrokkenheid volgens de meeste geïnterviewden niet verschilt tussen deelnemers en niet-deelnemers. Groepsvorming is hiermee aanwezig, maar alleen bij de kenmerken toegang, interesses en kenmerken van (niet-)deelnemers.

6.2 Emotional safety: herkenning en vertrouwen

De tweede subdimensie van lidmaatschap (*membership*) gaat over de wederzijdse herkenning en het onderlinge vertrouwen tussen deelnemers en niet-deelnemers. Het gaat bij *emotional safety* om het gevoel dat lidmaatschap veiligheid en zekerheid biedt, omdat mensen elkaar kunnen vertrouwen, kunnen steunen en aan kunnen spreken op problemen wanneer ze gevoelens willen uiten aan een ander (McMillan, 1996, p. 316). *Emotional safety* is gerelateerd aan de eerste subdimensie, *boundaries*, in de zin dat die grenzen zorgen voor een gevoel van veiligheid waardoor er de mogelijkheid is met elkaar in contact te komen. *Emotional safety* beschrijft daarmee of deelnemers elkaar inderdaad kennen en of niet-deelnemers zich verbonden voelen met de leden van de Cremertuin.

Het eerste kenmerk van *emotional safety* is wederzijdse herkenning, waardoor een 'groepsgevoel' kan ontstaan. Herkenning kan deelnemers en buurtbewoners het gevoel geven dat ze terecht kunnen bij (andere) deelnemers als ze hulp nodig hebben in de tuin of in het dagelijks leven (Prezza et al, 2001, p. 31). Het blijkt dat onderzochte deelnemers wel een aantal, maar niet alle participanten kennen. Dat maakt echte onderlinge bekendheid lastig bij een vrij nieuw project, al kent men elkaar vaak wel van gezicht. Het gaat meestal om vluchtig contact dat meestal niet in echte vriendschap uitmondt. Een deelnemer zegt bijvoorbeeld:

Ik ken er wel een aantal (deelnemers), dus dat is dan ook leuk..., dat je hier mensen tegenkomt, maar met name in het begin was iedereen natuurlijk zo enthousiast dat ze mekaar allemaal een handje gingen geven en 'oh, wie ben jij, wie ben jij?'. En nu merk je ook als je hier bent en er zijn andere mensen dat je heel snel even een praatje maakt. En ik ken er een flink aantal, maar de meeste ken je niet bij naam, maar praat je wel mee. En als je ze in de stad tegenkomt zeg je van 'hé, hoi'. Dus dat is het meer, het is meer vage praat, meer herkenning dan dat je mensen echt super goed leert kennen of zo....ik denk dat weinig nieuwe mensen mij echt.... een paar wel, want we hebben die klusdagen. En dan spreek je met vier mensen af of zo. En dan ga je samen wat doen, dus die vier mensen ken je dan ook echt van naam, dat weet ik gewoon nu. Maar de meeste mensen ken je alleen maar van 'hallo' 'Ja, hoe is het met de tuin?' 'Ja', dus het zijn leuke contactjes, maar niet heel bijzonder of zo hoor het is niet dat je vrienden bent ... (Deelnemer, man, 41 jaar).

Een reden dat de ongeveer 60 deelnemers elkaar maar kort en/of onregelmatig spreken is omdat ze op verschillende tijdstippen en met verschillende frequentie aanwezig zijn. Ze kunnen individueel in hun tuintje werken op een moment dat het hun het beste uitkomt. Mensen die elkaar (her)kennen in de tuin, kenden elkaar soms ook al voor het project. Een deelnemer zegt hierover:

...we merken ook wel dat we niet altijd mensen tegenkomen...., zoals nu ook, zijn we alleen hier. Dus misschien komen we ook net op tijdstippen dat andere mensen er niet zijn. Net als vorige keer toen we elkaar tegen kwamen was het eigenlijk voor het eerst dat een aantal mensen tegelijk waren....en dat was toevallig iemand die ik al kende voordat we de tuin hadden (Deelnemer, vrouw, 36 jaar).

Veruit de meeste geïnterviewde omwonenden herkennen geen buurtbewoners van naam of gezicht in het project. Drie niet-deelnemers herkennen wel deelnemers maar als buurtgenoten en niet vanwege de Cremertuin. Er zijn hierbij weinig sociale relaties tussen onderzochte deelnemers en niet-deelnemers van de tuin, omdat beide groepen niet vaak in contact komen met elkaar. Een omwonende zegt:

ja, ik ken deelnemende buurtbewoners wel van gezicht, maar niet echt van naam. Ik bedoel, ik woon hier wel, maar het is niet zo dat ik hier elke dag voor de deur zit om te kijken hoe of wat, maar ik heb wel het idee dat het een gezellige boel is (Niet-deelnemer, man, 26 jaar).

Het tweede kenmerk is vertrouwen. Vertrouwen gaat hier om het gevoel dat de bijdrage van een individu en groep in een buurtproject (hier: een tuingemeenschap) positief is voor de rest van die gemeenschap. De meeste geïnterviewde deelnemers zijn positief hierover, drie zijn wat kritischer. Deze vinden dat enkele participanten het onderhoud van de tuin niet serieus genoeg nemen waardoor er verwaarloosde kaveltjes ontstaan. Een deelnemer meldt bijvoorbeeld:

ik vind dat (onderhoud van de tuin) soms wel ook een beetje .tegenvallen... er zijn mensen die er best veel aan doen, maar er zitten ook zeg maar bij... .. dat je ook ziet van, ja, er wordt niet gesproken, er wordt niet naar om gekeken...ik heb wel zoiets van als je er gewoon niks aan doet, vind ik wel dat je daar door het bestuur of door de andere tuingenoten erop kan worden aangesproken. Ik weet het eigenlijk niet precies, maar ik heb wel begrepen dat er de mensen op de wachtlijst staan,ja, dus dan denk ik van: ja, als jij daar gewoon geen ruk aan doet, nou dan zijn er wel mensen die dat misschien wel doen (Deelnemer, vrouw, 50 jaar).

Deze kritiek stemt overeen met wat een andere deelnemer vertelt:

..het kan wel wat beter. Kijk, de ene is er wat fanatieker in dan een ander. En het is natuurlijk nu ook vakantie, dus er zullen wel veel mensen op vakantie zijn. ...maar, er zitten natuurlijk wel stukken bij waarvan ik denk.. als je er niks aan doet, dan kan je beter helemaal geen tuin hebben, maar ja, mensen betalen ervoor... volgens mij is er ook .. een wachtlijst. Dan zou je eigenlijk liever die tuin, als je er toch niks aan doet, aan iemand geven die dat wel heel graag wil doen (Deelnemer, man, 47 jaar).

Er lijkt sprake te zijn van twee groepen deelnemers: de tuiniers die serieus met hun moestuintje bezig zijn en zij die het wel leuk vinden, maar enerzijds de kennis nog missen en weinig tijd hebben en anderzijds niet meer zo enthousiast zijn. Er is aan de ene kant begrip voor minder fanatieke deelnemers, omdat niet alle mensen tijd en kennis hebben over tuinieren. Zoals een deelnemer opvat:

..kijk het zijn natuurlijk niet echt serieuze moestuinen.. het zijn allemaal kleine tuintjes en het zijn mensen die het vooral heel leuk vinden en die het een beetje als hobby doen. En de meeste hebben ook kinderen, dus dan heb je gewoon niet altijd tijd ook, dus ja, de ene is er fanatieker mee bezig dan een ander, en de een weet er ook veel meer van, en ik denk dat heel veel mensen ook nog helemaal niet zoveel ervan weten, dus dat ze dat allemaal aan het leren zijn (Deelnemer, vrouw, 33 jaar).

Aan de andere kant is volgens een andere deelnemer een deel van de optimistische sfeer bij de start van het tuinproject bij een aantal deelnemers verdwenen:

Er zijn natuurlijk veel mensen die aan het begin meededen, maar die weten eigenlijk niet zo goed hoe ze het moeten doen. Of die zijn een week niet geweest en dan zijn hun plantjes dood. .. het klinkt ..harstikke leuk, maar er mislukt. ook veel. ...stel dat die kinderen (van deelnemers) zeggen van 'ik ga liever naar de speeltuin dan hiernaartoe' en een deel van de kinderen heeft dat ongetwijfeld. ...of ze komen hier toch minder vaak dan ze dachten... Dus dat hele enthousiasme van het begin... ik denk een groot aantal mensen houdt dat vast, die vinden het nog steeds leuk, en een deel van de mensen zal zeggen 'nou, ..als ik nu na een jaar kijk, dan denk ik ja, hoe vaak ben ik er eigenlijk geweest?...Dus ik denk dat een deel van de mensen het enthousiasme zeker kwijt zou raken (Deelnemer, man, 41 jaar).

De geïnterviewde deelnemers zijn in merendeel positief over de bijdrage van deelnemers aan de tuin, maar er is ook milde kritiek. Er wordt echter erkend dat niet iedereen dezelfde inspanning kan leveren.

Niet-deelnemers van de Cremertuin zijn gevraagd in hoeverre zij vinden dat deelnemers ook het beste met de buurt voor hebben. De meeste niet-deelnemers zijn hier positief over. Dat ze het verwaarloosde stuk grond weer een functie hebben gegeven, vinden zij positief voor de buurt en een teken van betrokkenheid. Een omwonende meldt bijvoorbeeld:

...zij hebben het initiatief genomen om iets van dat braakliggend stukje grond te maken heb ik eens gehoord. Daarvoor kwamen de mensen die nu zeggen van we kunnen niet deelnemen, ook niet daar. Nu is het tenminste een schoon stukje grond (Niet-deelnemer, vrouw, 49 jaar).

Drie geïnterviewde buurtbewoners merken echter op, dat ze die betrokkenheid niet zo opmerken. Zij hebben het idee dat de deelnemers daar voor zichzelf bezig zijn, los van de buurt waarin het project zich bevindt. Eén van hen zegt:

Mijn idee, eerlijk gezegd... denk ik niet echt dat het mensen wat zou kunnen schelen... Iedereen doet zijn ding, en iedereen die een tuintje heeft, die oogst zijn dingen, en verder... iedereen let wel op elkaar en kijkt wel naar elkaar, maar dat is uit nieuwsgierigheid (Niet-deelnemer, vrouw, 27 jaar).

De meeste niet-deelnemende buurtbewoners constateren dus een verbondenheid van deelnemers met de buurt, een aantal merkt daar weinig van.

Er kan worden geconcludeerd dat er enerzijds sprake is van onderlinge herkenning in de zin dat veel geïnterviewde deelnemers in ieder geval een aantal deelnemers herkennen van naam of gezicht, terwijl anderzijds de meeste niet-deelnemende buurtbewoners het vertrouwen hebben dat deelnemers graag een bijdrage willen leveren aan een betere buurt, al zijn er ook kritische geluiden te horen.

6.3 Sense of belonging and identification: gevoel van verbondenheid

De verbondenheid van deelnemers en buurtbewoners kan ook een verklaring geven voor lidmaatschap rond een tuinproject. Dit vormt het begrip *Sense of belonging and identification*. Sociale relaties kunnen verschillen tussen deelnemers en niet-deelnemers, mede op basis van grenzen. Daarnaast kan er alleen een gevoel van samenhang tussen mensen zijn wanneer ze zich veilig voelen en elkaar vertrouwen, zodat het begrip ook samenhangt met *emotional safety*.

De focus van *sense of belonging and identification* ligt op het gevoel deel uit te maken van een gemeenschap en de sociale verbondenheid die deelnemers ermee hebben. De keuze van mensen om deel te nemen in een gemeenschap en de fysieke en sociale verbondenheid spelen hierbij een rol.

In het geval van de Cremertuin zijn alle deelnemers gemotiveerd om te tuinieren, dus ze delen een gemeenschappelijke interesse waardoor een groepsgevoel kan ontstaan.

Deelnemers kunnen daarbij het gevoel hebben dat ze deel uitmaken van een groter geheel, omdat ze gezamenlijk zorgdragen voor de tuin. Een deelnemer meldt bijvoorbeeld:

... ik heb wel eens een festival georganiseerd, met een grote tent en allemaal dj's... En..., dan kun je zeggen 'feest, feest, waar?' Maar het is meer dan dat, omdat je namelijk zelf middenin zit. Dus je hebt zelf, alle in's en out's ken je dan en ...dan krijg je een gezamenlijk gevoel van trots met alle mensen die eraan bij hebben gedragen van 'wauw, cool dat we dit gedaan hebben'. Als we dit nou niet hadden gedaan, was het er niet geweest. ...en dat gevoel heb je hier (in de Cremertuin) in misschien in iets mindere mate, maar dat heb je ook wel, van 'tja, het had ook zomaar nog braakliggend kunnen zijn...'. En nu, kijk ons nou eens, hier midden in die stad, dit coole project te hebben.. En dat maakt het wat meer dan alleen maar een groentetuintje....Zonder dat je de hele dag mekaar op de schouders slaat van 'kijk nou eens, wat cool' of zo, maar goed, misschien zit dat ook in mij en helemaal niet in andere mensen... Maar ik vind het gewoon cool dat dit gebeurd is... (Deelnemer, man, 41 jaar).

De keuze om een braakliggend terrein in te richten voor tuinieren kan als vorm van buurtverbetering worden gezien waarbij deelnemers het gevoel kunnen hebben dat ze gezamenlijk aan een doel werken. De keuze en interesse voor het project werken verbindend voor de deelnemers. Verbondenheid heeft echter niet alleen een groepsgevoel nodig, maar ook een fysieke verbondenheid (met het project) en sociale verbondenheid (met de deelnemers) om zodoende een gemeenschapsgevoel te kunnen creëren tussen deelnemers onderling en buurtbewoners.

Fysieke verbondenheid betekent dat deelnemers tijd, energie en aandacht besteden aan het tuinproject en zodoende een binding krijgen met de tuin. In deze thesis is gekeken naar welke betekenis de tuin voor mensen heeft. Is de Cremertuin louter een hobby of heeft hij voor sommige mensen een andere betekenis? Er is hier alleen gekeken naar deelnemers, omdat alleen zij fysieke binding met de tuin hebben. De meeste geïnterviewde leden zien de tuin vooral als een plek om hun hobby uit te oefenen en als aanvulling op de dagelijkse werk- en gezinsactiviteiten, een plek die rust geeft. Een deelnemer meldt:

... het is een hobby, maar het is ook wel wat ik zei, ...de stad is zo krap, dus ik zit daar natuurlijk ook over te denken van '..wil ik eens een keer op een andere plek wonen waar je wel die ruimte hebt en een grote tuin en dit soort dingen'. Dus dit is voor mij een manier om de drukte van de stad, in die stad, soms even uit te komen. Ja, dat geeft net even meer lucht. Dus het is wel iets meer dan een hobby, het is ook een manier om wat meer lucht te krijgen....(Deelnemer, man, 41 jaar).

Dit wordt beaamd door een andere deelnemer:

...meer dan een hobby weet ik niet, want een hobby vind ik ook al best belangrijk. Het (de Cremertuin) is wel een plek waar ik soms na een drukke werkdag even tot rust kan komen... je zit hier echt ..midden in de stad, even het gevoel van natuur te hebben (Deelnemer, vrouw, 36 jaar)

Naast fysieke verbondenheid speelt ook sociale verbondenheid een rol bij de relatie tussen het tuinproject en deelnemers en buurtbewoners. Hierbij gaat het om de contacten die deelnemers en buurtbewoners hebben met (andere) deelnemers van de tuin.

Dit is onderzocht op basis van vragen naar de waardering en het respect tussen deelnemers onderling en richting buurtbewoners en naar de rol van kinderen bij het leggen van contacten. Alle geïnterviewde deelnemers zijn van mening dat er binnen de tuin sprake is van onderlinge waardering en respect, aangezien men goed met elkaar omgaat en elkaar accepteert. Ook ontstaan er korte gesprekken en er wordt informatie en gereedschap gedeeld.

Een deelnemer stelt bijvoorbeeld:

... als ik hier kom, groeten we elkaar toch vaak en glimlachen of geven elkaar de gieter. En je ziet kinderen samen spelen. Dat vind ik ook altijd leuk om te zien... Dus ja, ik heb hier wel een redelijk positief gevoel bij.... en ook dat we elkaars tuintje soms water geven, dat we op Facebook zetten, ik ga op vakantie, ja, dat is ook ..een fijn gevoel dat je dat voor elkaar doet (Deelnemer, vrouw, 36 jaar).

Er worden geen problemen genoemd: men respecteert elkaars eigendommen. Zoals een deelnemer stelt:

...er is nooit gedoe ..,ik heb niet gehoord van dat tuintjes kapot werden gemaakt of dat het gras niet gemaaid werd... en er gebeurt van alles en dan kom je en dan staan er. twee picknicktafels...het wordt allemaal opgebouwd en ...nooit afgebroken, het is nooit een zootje ... (Deelnemer, man, 35 jaar).

De onderlinge waardering door de interesse in tuinieren is niet het enige kenmerk waarmee deelnemers sociale verbondenheid verkrijgen. Verbondenheid relateert namelijk ook aan persoonskenmerken (zie paragraaf 2.5.3). Het hebben van kinderen is zo'n kenmerk. Vier deelnemers zijn van mening, dat kinderen een brug kunnen vormen tussen volwassenen als het gaat om contact leggen. Een deelnemer meldt bijvoorbeeld:

.. ja, die kinderen die spelen met elkaar en..., als ouders spreek je dan ook met elkaar, dus ik denk wel dat het makkelijker is, ja, dan ben je hier denk ik ook langer, als je geen kinderen hebt, dan kijk je naar je tuin, pluk je wat, en doe je het onderhoud en dan ga je weer weg (Deelnemer, vrouw, 39 jaar).

Vijf andere geven echter aan, dat juist ouders elkaar vaak al kennen uit een andere context, via bijvoorbeeld de school:

... ik denk dat (ouders met kinderen die contact met elkaar hebben) elkaar al eerder kennen. Dat het niet door deze tuin komtdat ze elkaar alvast gewoon kennen of van het kinderdagverblijf of...omdat ze naast elkaar wonen, ik denk niet dat dat door de tuin komt... ik denk juist dat iedereen elkaar al een beetje kende en daarom in die tuin kwam.... (Deelnemer, vrouw, 33 jaar).

Als dit niet het geval is, kunnen kinderen dus een middel zijn voor de vorming van contacten in de tuin.

De niet-deelnemers hebben ook een opvatting over waardering van deelnemers. Omdat er sprake is van weinig contact tussen onderzochte niet-deelnemers met deelnemers, kunnen er echter weinig conclusies worden getrokken over de waardering tussen beide groepen. Er is onderlinge acceptatie, maar weinig binding.

Verschillen tussen deelnemers en niet-deelnemers kunnen ervoor zorgen dat mensen langs elkaar heen leven. Dit ligt volgens een niet-deelnemer ook aan de buurtbewoners zelf:

ik denk dat dat .. wat betreft met groeten, met beleefdheid, van 'hallo' en zo ontstaat dan een gesprek. En door middel van het gesprek... kan het altijd. Kijk, als een iemand praat en die ander geeft het door, en dan zo verder gaat,.. dan ben je betrokken met elkaar (Niet-deelnemer, vrouw, 27 jaar).

Er kan geconcludeerd worden dat de deelnemers binding hebben met het project Cremertuin, zowel fysiek (als een plek voor hobby en rust) als sociaal (door de relatie met andere leden). De meeste niet-deelnemende buurtbewoners vinden wel dat de deelnemers goed bezig zijn met het project. Er is respect en waardering maar niet veel interesse. Hier geldt dus, dat er weinig sociale binding tussen niet-deelnemende omwonenden en deelnemers bestaat.

6.4 *Personal investment*: werken in een tuingemeenschap

De deelnemers van het tuinproject werken dan wel individueel aan hun veldje, maar het project heeft ook algemene onderhoud nodig. Dit vormt het kenmerk *personal investment*.

Dit kenmerk relateert aan toegang (kenmerk: *boundaries*) in de zin dat deelnemers toegang moeten hebben tot een tuinproject wanneer ze er in willen deelnemen. Werken in een tuinproject kan ook herkenning bieden onder deelnemers, wat relateert aan het kenmerk *emotional safety*. Daarnaast moeten ze samenwerken en verbondenheid met elkaar hebben om zodoende het project tot succes te maken, wat relateert aan het kenmerk *sense of belonging and identification*.

Bij *personal investment* is alleen gekeken naar deelnemers, omdat zij actief zijn in de tuin. Het merendeel van de geïnterviewde deelnemers vindt het eigen tuintje belangrijk, maar ziet ook het belang van collectieve taken. Een deelnemer meldt bijvoorbeeld:

...ik vind het wel leuk dat het juist zo 'n gezamenlijke tuin is, dus ik zou niet een eigen tuintje met een hekje erom willen hebben Dus ik vind het juist wel leuk dat je ook kans hebt om anderen tegen te komen en eens een praatje te maken en ook dat het juist een soort gezamenlijk initiatief is....ik vind het wel leuk om een eigen stukje te hebben.... Maar .., zoals nu ook.. ik bedoel als je er bent en je kan een keer iets doen, of... zoals die vrienden die dus ook een tuintje hebben dat als je op vakantie bent en je geeft elkaars tuin water en zo, nou dat is ook prima... (Deelnemer, man, 36 jaar).

De deelnemers vatten het tuinieren zelf op als individuele activiteit maar zien ook de hulp aan en contact met andere deelnemers als belangrijke kenmerken van lidmaatschap. Individuele activiteiten worden zo gecombineerd met collectieve doelen, zoals wederzijds contact en hulp. Een deelnemer meldt:

...we zijn wel begonnen dat we een tuintje eerst samen met onze burens deden.... Nu doen we het gewoon met ons eigen gezin en, ja, kijk, je leent elkaar wat of je hebt even een vraag... En er was hier laatst een vrouw die was eigenlijk heel ziek,.. toen heb ik haar tuin water gegeven. En toen heb ik daarna even met haar zitten praten, dat was ook erg leuk (Deelnemer, vrouw, 33 jaar).

De deelnemers hebben niet allemaal dezelfde houding ten opzichte van de tuin. Sommige deelnemers nemen namelijk meer initiatief en houden zich meer bezig met nieuwe ideeën die de tuin tot succes maken dan andere. Een deelnemer beschrijft zichzelf bijvoorbeeld als een initiatiefnemer van activiteiten:

Ik heb bijvoorbeeld dat insectenhotel wat daar staat...dat heb ik helemaal opgeknapt en een dak op gemaakt en nog wat dingetjes bij gezet. Ik heb het wel gemeld, maar vervolgens dat gewoon uit eigen initiatief gedaan en dat vinden ze (bestuur tuin) prima (Deelnemer, man, 46 jaar (Partner van vrouw, 36 jaar)).

De meeste andere deelnemers zijn minder initiatiefrijk: ze willen meewerken aan het uitvoeren van ideeën maar dragen ze niet zelf aan. Een deelnemer meldt:

... als me dat gevraagd zou worden, er stond laatst zo'n mededeling van wie wil er in onze vakantie onze tuin besproeien, geen enkel probleem, maar ik zou het niet zo zeer zelf zeg maar snel doen. En ik zie dat ook niet bij anderen gebeuren....(Deelnemer, vrouw, 50 jaar).

Naast activiteiten die op individuele basis worden gedaan, bieden de klusdagen bij uitstek gelegenheid om 'groot' collectief onderhoud uit te voeren in de tuin en andere deelnemers te leren kennen.

Van de tien geïnterviewde deelnemers, gaven er echter zeven te kennen, dat ze nog niet vaak naar zo'n klusdag zijn geweest, door gebrek aan tijd en/of persoonlijke omstandigheden. Hierdoor is er weinig sprake van echt gemeenschappelijke activiteiten waarbij iedereen betrokken is. Sommige deelnemers melden bijvoorbeeld dat ze graag aan collectief onderhoud willen doen, maar dat ze daar door andere interesses geen tijd voor hebben. Zoals een deelnemer meldt:

ik moet je eerlijk zeggen dat we... ja, dat is eigenlijk gewoon door persoonlijke omstandigheden nog niet zo heel veel op die klusdagen zijn geweest. En dat voelt wel af en toe dat ik denk: oh, dat zouden we eigenlijk wel moeten doen, ook al omdat ik dat gewoon leuk vind en mensen te ontmoeten. Maar dat is dan nog niet zo heel veel van gekomen (Deelnemer, man, 36 jaar).

De klusdagen bevestigen daarmee gedeeltelijk het beeld bij de observatie van de 'stekjesmiddag' (paragraaf 4.3.4) namelijk dat op dit soort dagen niet altijd veel deelnemers aanwezig zijn.

Veel activiteiten zijn individueel, waardoor er weinig sprake is van collectieve activiteiten in de tuin. Het gevolg is dat maar relatief weinig deelnemers naar de klusdagen komen. En dat zijn dan nog steeds dezelfde, volgens een geïnterviewde:

*... om eerlijk te zijn, we zijn op de klusdagen niet geweest.....
nou ja op Facebook zie je wel eens berichtjes, dus dan zie je wel dat er mensen komen, maar ik heb het gevoel dat het een klein clubje is, dat wel komt. Dat ze even wat foto's laten zien op Facebook. Dus het zijn volgens mij wel dezelfde mensen die komen (Deelnemer, man (Partner van Vrouw, 38 jaar)).*

Het werken in de tuingemeenschap impliceert daarmee dat deelnemers het positief vinden dat ze individueel kunnen tuinieren, terwijl de meeste beschikbaar zijn voor hulp aan andere deelnemers en sommige ook eigen initiatieven uitvoeren en meedoen bij het algemene onderhoud. Op basis van de uitspraken van de geïnterviewde deelnemers, doet slechts een minderheid mee met de klusdagen. Klusdagen zijn er voor het onderhoud, maar zijn blijkbaar (nog) niet de kenmerkende activiteiten waar alle deelnemers naartoe gaan om elkaar te ontmoeten.

6.5 Common symbol system: gedeelde kenmerken van een tuinproject

De klusdagen zijn vooraf vastgestelde dagen, waarop deelnemers naar de tuin kunnen komen om onderhoud te plegen en contact te maken met andere deelnemers. In de praktijk blijken deze klusdagen echter matig bezocht. Zij zouden als gemeenschappelijke symbool en kenmerk kunnen fungeren, in de zin dat omwonenden deze activiteiten associëren met de tuin op zich en er een betekenis aan geven, waarmee ze een gevoel krijgen er deel van uit te maken. Gezamenlijke activiteiten zouden, meer nog dan een logo, de Cremertuin bekendheid geven. In de praktijk kennen de geïnterviewde omwonenden de klusdagen echter niet. Het kenmerk *boundaries* speelt hierbij een rol, aangezien er geen promotie voor wordt gedaan, alleen onder het eigen ledenbestand. De klusdagen kunnen een middel zijn om onderlinge herkenning tussen bewoners te bewerkstelligen, om een gevoel van onderlinge band te realiseren en als gelegenheid om aan de tuin te werken.

Het tuinproject heeft echter geen identificerende symbolen voor niet-deelnemende buurtbewoners, behalve de aanwezigheid van het project zelf. De meeste geïnterviewden, zes buurtbewoners, vinden wel dat de combinatie tuinproject en de buurt Nieuw-Engeland stimulerend kan werken voor de buurtcontacten. Dit is meer doordat het initiatief de mogelijkheid biedt om buurtbewoners te ontmoeten.

Volgens drie omwonenden vormt het tuinproject een middel om samen met andere buurtinitiatieven en activiteiten, zoals op het nabijgelegen Schimmelplein, de contacten tussen buurtbewoners te verhogen.

Een niet-deelnemer merkt het volgende op:

ik vind het zeg maar misschien persoonlijk .. niet heel erg belangrijk voor de contacten, maar het idee, en dat gebeurt gelukkig wel wat meer in Nieuw-Engeland, ook op Schimmelplein en zo, ...dat mensen kunnen leren met elkaar iets doen en bij elkaar samen komen, ...wat mij betreft kan het hier op een betere manier lekker buiten met elkaar, ja, dan vind ik dat op dus op die manier wel bevordert, ook al is dat niet direct voor mezelf (Niet-deelnemer, man, 26 jaar).

Een andere omwonende meent dat het organiseren van projecten en activiteiten zoals de Cremertuin, allemaal een bijdrage kunnen leveren aan sociale relaties tussen buurtbewoners:

Nou ik denk dat alles wat er georganiseerd wordt vanuit een 'buurtspirit' goed is voor de contacten. En hierachter is ook het Schimmelplein waar ook veel feesten worden georganiseerd en zo... Alles is beter dan niets natuurlijk. Dus het verhoogt zeker de contacten in de buurt, of je nou meedoet of niet (Niet-deelnemer, vrouw, 33 jaar).

Herkenbaarheid naar buiten toe, zou wellicht de Cremertuin dichter naar de buurt kunnen brengen. Die herkenbaarheid wordt nu nauwelijks gezocht. De meeste deelnemers vinden dit geen probleem. Sommige buurtbewoners zouden wel graag meer herkenbaarheid en openheid van de tuin willen zien:

ja, het (de combinatie tussen tuin en de buurt voor buurtcontacten) past wel, je moet het maar net begrijpen. Kijk, ik begrijp die mensen die binnen zijn. Zeg maar, het hek is veiligheid. Dat begrijp ik, geen hangjongeren of bepaalde mensen die daar niet horen.... Kijk, ik vind dat wel best, maar het moet meer, ja, een soort ballonnetje, eentje daar welkom heten en je weet, vandaag deze activiteit, morgen dat... Het moet meer .. hoorbaar en zichtbaar zijn (Niet-deelnemer, man, 40 jaar).

Behalve grotere toegankelijkheid van de tuin, zouden ook activiteiten voor de hele buurt, de bekendheid van de tuin en de verbinding met buurtbewoners kunnen vergroten. De vraag is wel in hoeverre omwonenden hier behoefte aan hebben.

Vier buurtbewoners geven wel aan dat het mooi zou zijn als het tuinproject op bepaalde dagen open wordt gesteld voor anderen of dat er via een bordje aangegeven wordt welke activiteiten er plaatsvinden. Activiteiten zouden echter niet per se hét middel kunnen zijn om buurtcontacten te realiseren, zoals een omwonende verwoordt:

nou ja, ik denk dat het wel.. ik vind/denk dat het (tuinproject) wel kan helpen (in het vormen van buurtcontacten), absoluut, maar ik weet niet of mensen er zo'n behoefte aan hebben...Ik heb niet de indruk dat er zoveel behoefte aan is (Niet-deelnemer, vrouw, 46 jaar).

Een andere omwonende illustreert dat de persoonskenmerken invloed hebben op de keuze om wel of niet deel te nemen aan activiteiten:

Vraag: als er meer buurtprojecten of buurtactiviteiten georganiseerd zouden worden, zou u dan wel denken van 'ik zal meedoen'?

Vrouw: ja, ik denk het niet en dat het vooral komt door mijn leeftijd en doordat ik gewoon student ben. En kijk, als ik nou hier een gezinnetje had gehad, dat het dan anders was geweest. Want dan ga je om niet heel moeilijk te doen, je buurt echt leren kennen, en hier ben ik vooral met mijn aandacht op de universiteit (Niet-deelnemer, vrouw, 19 jaar).

Gemeenschappelijke activiteiten zijn daarnaast ook selectief. Dit omdat een bepaalde groep mensen erop afkomt en een grote groep niet.

Een eerder genoemde omwonende vermeldt bijvoorbeeld dat buurtactiviteiten bedoeld zijn voor buurtbewoners, waardoor zij het gevoel heeft dat haar vrienden/kennissen er niet welkom zijn. Zij voelt dan een barrière om naar buurtactiviteiten te gaan:

als het gewoon open is, en ik zou gewoon met iemand gaan, met een vriend of vriendin kunnen gaan zitten, en 'no problem' ... en dan komt het vanzelf wel goed dan, maar als er echt iets wordt georganiseerd met een borrel en dan ga je er naartoe en dan mag je eigenlijk alleen maar als je hier in de buurt woont, en dan moet ik dan in mijn eentje naartoe, dan zou ik dat minder snel doen (Niet-deelnemer, vrouw, 46 jaar).

Ook de kenmerken van de Cremertuin en de aanwezigheid van andere buurtactiviteiten kunnen de mindere behoefte aan tuinactiviteiten verklaren. Een geïnterviewde geeft bijvoorbeeld aan dat er bij het Schimmelplein al vaak dingen worden georganiseerd. De Cremertuin is daar volgens haar niet direct de aangewezen plek voor, mogelijk omdat het een te specifiek project is om een groter (buurtbewoners)publiek te trekken:

...niet iedereen heeft daar behoefte aan (een buurtproject), ook op het Schimmelplein worden dingen georganiseerd, maar daar doe ik ook niet aan mee. ... ik denk ook dat het heel belangrijk is dat mensen in de buurt iets doen. Zodat de buurt gebruikt wordt en dat er een samenhang is. En als je daar niet aan deelneemt,.. dat maakt niet uit. Het wil niet zeggen dat er geen samenhang is (Niet-deelnemer, vrouw, 49 jaar).

De stelling dat de Cremertuin een specifiek project is voor deelnemers wordt bevestigd in de interviews met niet-deelnemers, die bijvoorbeeld niet bekend zijn met de (openbaar toegankelijke) klusdagen. Wel vinden enkele omwonenden dat de tuin wellicht iets gezamenlijks zou kunnen organiseren. Een omwonende meldt bijvoorbeeld:

...misschien zou er wel eens een keer gewoon, al is het maar één keer in de zomer, dat ze gewoon zeggen van 'hé jongens, we doen bij de hele Cremerstraat een briefje door de brievenbus en ... dan is iedereen welkom in de avond bij het kampvuur om even te komen kijken ' weet je wel, zoiets misschien, maar dus zoals ik zei misschien is dat ook wel geweest, maar heb ik dat helemaal gemist (Niet-deelnemer, man, 26 jaar).

De Cremertuin heeft echter nu nog geen activiteiten die ook bedoeld zijn voor niet-deelnemers uit de buurt. Dit wordt ook bevestigd in de interviews met deelnemers van de Cremertuin. De ondervraagde deelnemers geven in meerderheid aan, dat ze de klusdagen niet zien als een kans om ook niet-deelnemende buurtbewoners naar de tuin aan te trekken. Een deelnemer meldt bijvoorbeeld:

...ik vond de opkomst (bij de klusdagen) eerlijk gezegd lag vrij laag wel hoor, dus het is niet dat andere buurtbewoners die geen deelnemers zijn denken van 'goh, daar zou ik ook wel eens naartoe willen, want dat is zo'n grote happening' (Deelnemer, man, 36 jaar).

Het merendeel van de deelnemers ziet echter wel het belang van de relatie tussen tuin en buurt. Zeven van hen zien wel iets in openstelling op bepaalde dagen in het jaar. Verder koesteren ze het min of meer gesloten karakter, ook vanwege de mogelijkheid van sociale controle. Een deelnemer merkt op:

... kijk, op zich vind ik het prima als het gewoon... wat breder voor buurtbewoners toegankelijk is, maar tegelijkertijd, dat merk je nu ook al, dat bijvoorbeeld kinderen ook vaak komen spelen en zo en het is toch wel fijn als er een soort van zicht op is en zeker omdat je hier groente verbouwt en zo, ja, je wilt niet dat iedereen binnenloopt of dus dat er toch een soort van, ik noem maar, sociale controle is. Dat is wel prettig, maar ik zou het best prima vinden als er gewoon bepaalde.. dingen waren, momenten, waarop gewoon meer mensen welkom zijn (Deelnemer, vrouw, 36 jaar).

De meerderheid van de deelnemers ziet dus de waarde van activiteiten of openstelling voor buurtbewoners. Tegelijkertijd geeft een deelnemer wel aan, dat de Cremertuin een vrij recent project is. Zelfs de deelnemers kennen elkaar niet allemaal even goed. In deze fase is het volgens hem niet goed om met het project naar buiten te treden en veel aan buurtpromotie te doen:

...misschien moeten we ook nog onderling wennen...iedereen moet elkaar nog een beetje leren kennen en stel nou... dat het op een gegeven moment hechter wordt, dan wordt het ook wat makkelijker om mensen van buitenaf binnen te laten komen, want dan heb je het ook veel sneller door en dan kun je ze er ook een beetje op aanspreken als ze iets kapot zouden maken of wat dan ook of asociaal gedrag zouden vertonen.... Terwijl als je je eigen deelnemers al bijna niet kent, ..., nou we kennen zo langzamerhand wel de meeste, maar ja... Nee het zou... misschien moet het nog wat hechter worden. En dan is het misschien nog weer mogelijk om wat meer mensen binnen te laten (Deelnemer, man, 41 jaar).

Er kan geconcludeerd worden dat de Cremertuin geen identificerende symbolen, ook niet in de vorm van gezamenlijke activiteiten, heeft die herkenbaar zijn voor omwonenden. Deze situatie wordt gemengd beoordeeld door deelnemers en niet-deelnemers van de tuin. Sommige vinden het prima zo, andere willen toch iets van gezamenlijke activiteit zien. De meeste geïnterviewde deelnemers geven aan dat ze bereid zijn om de tuin beter te verbinden met de buurt, onder bepaalde voorwaarden. De klusdagen zien zij niet als 'publiektrekker', aangezien zij die zelf niet eens altijd bezoeken.

Al met al is er in de huidige situatie geen sprake van dat deelnemers en niet-deelnemers bepaalde kenmerken van de tuin delen.

6.6 Conclusie: vorming van gemeenschapsgevoel

Dit hoofdstuk heeft een antwoord gegeven op de volgende deelvragen van het thesisonderzoek:

- 'Wat zijn de opvattingen van deelnemers van stadslandbouw over de rol van het tuinproject in het creëren van een gemeenschapsgevoel tussen deelnemers binnen het project en met buurtbewoners buiten het project?'
- 'Wat zijn de opvattingen van niet-deelnemers van stadslandbouw over de rol van het tuinproject in het creëren van een gemeenschapsgevoel onder buurtbewoners?'

Dit hoofdstuk heeft beschreven dat deelnemers en niet-deelnemende buurtbewoners bij een aantal kenmerken een gemeenschapsgevoel met elkaar kunnen ervaren. Er zijn vijf kenmerken, ofwel subdimensies, waarin het gemeenschapsgevoel onder beide groepen is onderzocht.

Het eerste kenmerk is *boundaries*. Er blijkt uit de interviews dat deelnemers van de Cremertuin hier wel een gevoel van gemeenschap ervaren, terwijl niet-deelnemers dit niet hebben. Fysieke grenzen hebben in de Cremertuin namelijk de functie van afscheiding om zo de veiligheid te waarborgen. De meeste deelnemers vinden dat zij zo beter kunnen tuinieren en ook makkelijker contact kunnen zoeken met elkaar omdat ze iets gemeenschappelijks delen. Er blijkt echter ook dat de meeste deelnemers onderling geen sterke sociale banden ontwikkelen, tenzij ze elkaar al langer kennen als vrienden of buurtgenoten, aangezien het contact in de tuin beperkt is. Deelnemers zijn van mening dat niet-deelnemers vooral zelf hun interesse kenbaar moeten maken als ze toegang willen krijgen tot de Cremertuin. Niet-deelnemers hebben door het gebrek aan promotie, invloed en toegang weinig mogelijkheden om gezamenlijk in de tuin te komen. Ze hebben in merendeel ook weinig binding met deelnemers, omdat ze de interesse in tuinieren niet delen en/of niet dezelfde persoonskenmerken hebben als deelnemers. Ze zijn echter in merendeel ook van mening dat het initiatief van henzelf uit moet gaan als ze serieus geïnteresseerd zijn in de tuin. Er is hierin geen sprake van gemeenschapsgevoel onder niet-deelnemende buurtbewoners, maar alleen tussen deelnemers.

Groepsvorming speelt daarbij een rol: de fysieke en sociale grenzen en de interesses en kenmerken van (niet-)deelnemers hebben als gevolg dat er weinig sociale relaties en verbindingen zijn waar te nemen tussen beide groepen.

Het tweede kenmerk is *emotional safety*. Er blijkt dat er een beperkte wederzijdse herkenning is tussen deelnemers, terwijl niet-deelnemers vrijwel geen deelnemers kunnen herkennen. Dit geeft aan dat de Cremertuin in dit opzicht niet verbindend werkt. De deelnemers hebben vertrouwen in elkaar al zijn er kritische opmerkingen over de instelling van sommigen. De meerderheid van de niet-deelnemers is wel positief over het project, omdat er een goede functie is gegeven aan een verwaarloosd en braakliggend terrein. Sommige van hen zijn echter kritisch over de bijdrage van de Cremertuin aan buurtcontacten, omdat deelnemers vooral individueel aan de tuin werken en de tuin niet per se een buurtproject is. *Emotional safety* geeft samengevat geen aanwijzingen voor gemeenschapsgevoel onder deelnemers en niet-deelnemers.

Het derde kenmerk is *sense of belonging and identification*. Deelnemers waarderen en respecteren hierin andere deelnemers en voelen zich verbonden met de Cremertuin, omdat dit hun een gevoel van rust in hun dagelijks leven geeft. Omdat er bij deze groep sprake is van fysieke en sociale verbondenheid met de tuin, is er sprake van gemeenschapsgevoel onder deelnemers. Bij niet-deelnemers is er sprake van weinig sociale verbondenheid met deelnemers. De omwonenden accepteren de deelnemers in hun activiteiten, maar hebben weinig contacten met hen. Hierdoor voelen ze zich niet verbonden met deelnemers en voelen ze geen gemeenschapsgevoel.

Het vierde kenmerk is *personal investment* wat alleen gemeten is voor deelnemers. Deelnemers waarderen de combinatie van individueel tuinieren en een collectief project en helpen elkaar. Er is geen sterke verbondenheid tussen deelnemers doordat tuinieren een individuele activiteit is en ze op verschillende tijden naar de tuin kunnen komen. Ook vormen de gezamenlijke activiteiten, de klusdagen, geen middel om de deelnemersgroep meer met elkaar in contact te laten komen aangezien er een lage opkomst is. Er ontstaat dan geen gemeenschapsgevoel onder deelnemers.

Het vijfde en laatste kenmerk is *common symbol system*. Dit is onderzocht op basis van gemeenschappelijke tuinactiviteiten. De niet-deelnemers vinden dat er nu nog geen sprake is van activiteiten die ook voor buurtbewoners toegankelijk zijn in de Cremertuin. Sommige van hen bevestigen de waarde van de Cremertuin voor de buurtcontacten. De Cremertuin biedt echter geen activiteiten voor de hele buurt. De behoefte eraan is bij een aantal niet-deelnemers ook beperkt. De Cremertuin biedt hierin geen gemeenschapsgevoel onder buurtbewoners.

De deelnemers erkennen in merendeel wel dat de verbinding tussen tuin en buurt verbeterd kan worden. Doordat de meeste van hen weinig participeren op de klusdagen, voelen ze bij dit kenmerk ook geen gemeenschapsgevoel.

Er kan hier geconcludeerd worden dat deelnemers zich verbonden voelen met elkaar bij twee kenmerken, namelijk *boundaries* en *sense of belonging and identification*. Doordat de tuin afgesloten is, hebben deelnemers een hoger groepsgevoel dan wanneer de tuin openbaar was, omdat ze weten dat alleen zijzelf toegang tot de tuin hebben, terwijl ze elkaar onderling waarderen en respecteren. Niet-deelnemers, omwonenden, voelen echter weinig gemeenschapsgevoel. Dit komt omdat de toegang tot de tuin voor hen (zeer) beperkt is, ze weinig verbondenheid voelen met de kenmerken en interesses van deelnemers en er geen buurtgerichte activiteiten zijn. Er blijkt daarmee dat gemeenschapsgevoel en sociale relaties alleen tussen deelnemers bestaan en dan maar bij twee kenmerken van lidmaatschap van *sense of community*.

7. Conclusie

7.1 Reflectie theorie en onderzoeksresultaten

In recente jaren zijn er, door de verminderde vraag naar bouwgrond, tal van stadsgroenten braak blijven liggen. Om die terreinen niet onbenut te laten, zijn er vanuit particulieren en overheden initiatieven opgezet, zodat deze terreinen een nieuwe economische of sociale functie krijgen. Stadslandbouw is een voorbeeld van zo'n nieuwe functie, waarbij voedsel kan worden verbouwd. Tuinprojecten zijn een voorbeeld van stadslandbouw. Zo'n tuinproject kan een economisch aspect hebben (de verkoop van groente), maar ook een sociaal aspect, namelijk het bieden van een ontmoetingsplaats. Het is interessant te onderzoeken of zo'n project met een sociale inslag ook bijdraagt aan ontmoetingen tussen deelnemers en niet-deelnemende buurtbewoners. Dit omdat er in bestaand onderzoek vooral de nadruk wordt gelegd op deelnemers van stadslandbouw.

Stadslandbouw is één van de creatieve initiatieven om ongebruikte grond opnieuw in te richten. Het is meestal een kleine groep gemotiveerde personen die het initiatief neemt om zo'n verwaarloosd terrein een nieuwe stedelijke functie te geven. Dit terwijl andere buurtbewoners er niet in participeren, omdat zij niet dezelfde motivatie ervoor hebben. Een vorm van stadslandbouw zijn de *community gardens* of buurttuinen, die worden opgezet door *food movements* en/of buurtbewoners. *Community gardens* kunnen de basis zijn voor gemeenschapsvorming: degenen die toegang hebben tot zo'n project kunnen contacten leggen en elkaar leren vertrouwen en waarderen. Dit is echter geen vanzelfsprekendheid: initiatiefnemers hebben bij de promotie van projecten al een doelgroep voor ogen en (niet-)deelnemers hebben verschillende motivaties om betrokken te worden bij het initiatief. Er kunnen conflicten zijn tussen enerzijds deelnemers en initiatiefnemers en anderzijds niet-deelnemers. Dit komt doordat de toegang tot een tuin veelal beperkt is tot deelnemers, waardoor geen activiteit en contact mogelijk is van niet-deelnemers (Glover, 2004, p. 155; Hardman & Larkham, 2014, pp. 173-174). De vraag komt hierbij op wat initiatiefnemers van *community gardens* beschouwen als de gemeenschap: zijn dat alleen de mensen die interesse hebben in tuinieren en lid worden of worden andere buurtbewoners ook betrokken bij het project (Drake, 2014, p. 193)? Ook luidt de vraag, in hoeverre deze gemeenschap van ofwel geïnteresseerde hobby-tuinders dan wel buurtbewoners ook tot gemeenschapsgevoel heeft geleid. Dit in de zin dat personen van beide groepen elkaar ontmoeten, vertrouwen en waarderen om zodoende een vorm van binding tussen deelnemers en buurtbewoners te vormen.

In deze thesis is onderzoek gedaan naar het gemeenschapsgevoel in en rond een tuinproject in Utrecht, namelijk de Cremertuin in de buurt Nieuw-Engeland. Een aantal buurtbewoners nam een paar jaar geleden het initiatief voor dit project, omdat ze een braakliggend terrein met veel afval een nieuwe functie wilden geven. Zij kozen voor een buurtmoestuin annex (natuur)speeltuin, mede vanwege de subsidie vanuit de Gemeente Utrecht voor stadslandbouw. De tuin is afgesloten om zo de veiligheid te waarborgen en te voorkomen dat ongewenste personen schade aanrichten (Schmelzkopf, 1995, p. 376).

De doelen en doelgroepen van de tuin vormden onderdeel van de eerste deelvraag in deze thesis, om zo te onderzoeken of de tuin een buurtfunctie heeft en in hoeverre buurtbewoners de doelgroep zijn. Het doel en het initiatief voor de tuin vormen samen *sense of community*. Door het initiatief te nemen voor het tuinproject, is er al *sense of community* gevormd. Dit omdat initiatiefnemers en deelnemers bij elkaar kwamen en welwillend waren om doelen te realiseren. Tegenwoordig is één van de doelen een ontmoetingsplaats te bieden voor buurtbewoners die van tuinieren houden (Cremertuin, 2015 b). Dit doel van het project beschrijft gemeenschapsgevoel: het gaat om het realiseren van samen zijn met mensen die interesses delen en collectieve doelen realiseren. De doelgroep zijn bewoners van de wijk Nieuw-Engeland. De deelnemers wonen in de nabijheid van de tuin.

Een aantal deelnemers en niet-deelnemers is geïnterviewd. Op basis daarvan blijkt de deelnemersgroep niet erg divers. De meeste deelnemers zijn van Nederlandse afkomst en hebben een universitaire opleiding afgerond. De geïnterviewde niet-deelnemers hebben een meer diverse samenstelling: de meeste zijn niet universitair geschoold en sommige zijn van niet-Nederlandse afkomst. Er kan hier sprake zijn van een *stick together* (Slocum, 2007, pp. 526-528), waarbij er een vertegenwoordiging is van een (blanke, hoogopgeleide) groepering, waarbij buurtbewoners van een andere nationaliteit of opleiding niet tot participatie bereid zijn. Het netwerk van personen heeft een rol gespeeld bij de ledenwerving. De (hoogopgeleide) deelnemers van het eerste uur stimuleerden mensen uit hun sociale netwerk om mee te doen. Dit bleken vaak mensen met dezelfde persoonskenmerken.

De motivaties voor (niet-)deelname spelen ook een rol als het gaat om de keuze om al of niet te participeren. Dit vormde onderdeel van de tweede deelvraag. De motivaties van de deelnemers zijn vooral het tuinieren en het bijdragen aan buurtverbetering. Het gaat niet primair om het hebben of leggen van sociale contacten, maar in de tuin heeft men onderling natuurlijk informeel contact. De motivaties van niet-deelnemers zijn onder andere gebrek aan interesse en tijd, onbekendheid van het project en het gesloten karakter ervan. Het resultaat is dat er verschillende opvattingen over gemeenschapsgevoel blijken te bestaan bij (niet-)deelnemers. Deze kwestie maakte deel uit van de derde en vierde deelvraag in dit onderzoek, waarbij 10 deelnemers en 10 niet-deelnemers van het tuinproject zijn geïnterviewd.

Er blijkt dat kenmerken van gemeenschapsgevoel onder deelnemers wel aanwezig zijn, terwijl dit onder niet-deelnemers niet het geval is. Deelnemers delen een gemeenschapsgevoel omdat ze samenwerken en contact hebben binnen een afgeschermd ruimte (kenmerk: *boundaries*), waarbij ze elkaar waarderen en respecteren (kenmerk: *sense of belonging and identification*). Deelnemers zijn niet per se vrienden, maar voelen verbondenheid op basis van een gemeenschappelijke interesse (Baumeister & Leary, 1995, pp. 499-500 & 522). Er is ook sprake van waardering en onderlinge steun. Daarnaast voelen deelnemers verbondenheid met de Cremertuin: de tuin vormt een *Third Place* (Oldenburg, 1989), een rustpunt in iemands leven. Deelnemers hebben ook invloed op de gang van zaken, maar het bestuur bepaalt de organisatie. In die zin is er sprake van *garden politics* (Schmelzkopf, 1995, pp. 376-377). De invloed van leden bestaat vooral uit het aandragen van ideeën. Er is weinig sprake van directe invloed of *efficacy* (Long & Perkins, 2007, p. 566).

Sommige deelnemers zijn kritisch over (het gebrek aan) inzet van anderen bij het onderhoud van de tuin. Andere aspecten die negatief werken op het gemeenschapsgevoel zijn de wisselvallige frequentie van aanwezigheid en de beperkte animo voor de klusdagen. Er worden wel contacten gelegd tussen deelnemers in de tuin, maar soms borduren deze voort op reeds bestaande contacten, aangezien sommige mensen elkaar al uit een andere context kenden.

De niet-deelnemers zijn van mening dat de Cremertuin geen gemeenschapsgevoel creëert. Bij alle kenmerken van *sense of community* voelen niet-deelnemers geen verbondenheid met de deelnemers. Dit is enerzijds omdat ze niet dezelfde interesses hebben en anderzijds omdat ze geen kenmerken delen met deelnemers. Het gemis aan gemeenschapsgevoel heeft ook te maken met de fysieke grens, het hek, dat meestal gesloten blijft. Na de aanloopfase is er ook weinig aan promotie gedaan en de herkenbaarheid van het project is daardoor klein. De toegankelijkheid en mogelijk ook het bestaan van een wachtlijst en de prijs van lidmaatschap, hebben daarbij invloed op gemeenschapsgevoel rond een buurttuin (Kurtz, 2001, pp. 660-661). De tuin vormt hiermee ook geen ontmoetingsplaats of 'plaats gebaseerde' buurttuin waarin sociale contacten tussen buurtbewoners centraal staan (Veen, 2015, pp. 168-169). Je kunt spreken van groepsvorming tussen deelnemers en niet-deelnemers, aangezien er sprake is van grenzen en verschillen in interesses en kenmerken van beide groepen.

De meeste niet-deelnemers zijn wel positief over het project Cremertuin en hebben niet het gevoel dat die is afgescheiden van de buurt. Daarom is het opvallend dat de meeste van hen geen contact met of herkenning van deelnemers hebben. De organisatie van het project zelf (de fysieke grenzen, samenstelling deelnemersgroep, promotie en wachtlijsten) kunnen als redenen worden gezien.

Geïnteresseerde omwonenden zouden echter vrij eenvoudig meer te weten kunnen komen over de tuin. Alhoewel niet iedereen hier behoefte aan heeft, valt het volgens sommigen te overwegen om de tuin vaker open te stellen en activiteiten bekend te maken.

7.2 Antwoord op de hoofdvraag

De hoofdvraag van dit onderzoek, zoals naar voren is gekomen in hoofdstuk 1, luidde als volgt:
In hoeverre is er volgens deelnemers en niet-deelnemers van stadslandbouw sprake van een 'sense of community' binnen en rond een tuinproject en wat zijn de verklaringen hiervoor?

De deelnemers en niet-deelnemers van de Cremertuin zijn, op basis van de kenmerken van lidmaatschap bij *sense of community*, van mening dat er geen sprake is van een sociale binding tussen enerzijds deelnemers en anderzijds niet-deelnemende buurtbewoners.

Deelnemers ervaren onderling wel een aantal kenmerken van gemeenschapsgevoel, zoals de gezamenlijke interesse en motivatie, onderling contact en waardering. Echter, contacten zijn meestal beperkt, kortstondig en oppervlakkig. Omdat het niet om een vereniging gaat die op vaste tijden bij elkaar komt, leren de leden elkaar slechts geleidelijk kennen. Niet iedereen neemt de tuin even serieus, vanwege tijdgebrek of andere interesses, wat ook gemeenschapsgevoel tegengaat. Zelfs de gezamenlijke activiteiten als klusdagen worden niet druk bezocht. Er zijn dus wel kenmerken van gemeenschapsgevoel, maar andere ontbreken. Een verklaring hiervoor is gedeeltelijk te vinden in de organisatie van het project zelf, in de zin dat het creëren van een tuingemeenschap ook niet echt wordt gestimuleerd. Zo zijn er geen vaste tijden of activiteiten, waardoor contacten sporadisch plaatsvinden. Een ander deel van de verklaring is, dat deelnemers zelf nauwelijks de mogelijkheid aangrijpen om collectief bezig te zijn.

Het vrijblijvende karakter van de Cremertuin is gunstig voor de vaak individueel ingestelde hobby-tuinders, die altijd naar binnen kunnen op het voor hen geschikte moment. Kinderen spelen een bindende rol, aangezien veel jonge gezinnen lid zijn van de Cremertuin. Maar ook contacten die hieruit voortkomen, blijven vaak oppervlakkig. Vaak kent men elkaar ook van buiten de tuin en is het contact daarbinnen een voortzetting, zij het in een andere context. Op dit moment kan de conclusie worden getrokken dat het project op een voormalig braakliggend terrein door deelnemers in het algemeen als positief wordt ervaren als plek om tot rust te komen. Een gemeenschapsgevoel is gedeeltelijk tot stand gekomen, in de zin dat deelnemers elkaar waarderen, respecteren en door gezamenlijke interesses in een besloten ruimte verbonden met elkaar zijn. Aan de andere kant ervaren zij bij andere kenmerken geen gemeenschapsgevoel. De Cremertuin bestaat echter nog geen twee jaar, dus wellicht zal de deelnemersgroep in de loop van de tijd hechter worden.

De niet-deelnemers, omwonenden van de Cremertuin, zijn van mening dat het tuinproject geen gevoel van gemeenschap heeft gevormd tussen buurtbewoners. Dit komt enerzijds door de organisatie van het project zelf, waardoor de tuin door de beperkte toegang en promotie een vrij gesloten karakter heeft. Anderzijds hebben deze buurtbewoners niet dezelfde interesse en motivatie om mee te doen. De kenmerken van de vrij homogene deelnemersgroep (hoogopgeleid, van Nederlandse afkomst, vaak met jonge kinderen) werpen ook een barrière op, aangezien bijvoorbeeld door de aanwezigheid van kinderen sommige omwonenden minder gestimuleerd worden om deel te nemen. Zelf nemen omwonenden ook geen initiatief om meer betrokken te raken. Dat betekent overigens niet, dat er echt twee aparte groepen zijn. Sommige niet-deelnemers voelen zich buitengesloten door de geringe toegankelijkheid van de tuin. Aan de andere kant melden deelnemers dat buurtbewoners makkelijk toegang kunnen krijgen tot de tuin, zolang ze het maar vragen aan het bestuur.

Er kan geconcludeerd worden dat er door het project Cremertuin een nieuwe functie is gegeven aan een braakliggend terrein. Dit initiatief wordt algemeen als positief gezien. De initiatiefnemers waren afkomstig uit Nieuw-Engeland en ook de huidige deelnemersgroep komt daar grotendeels vandaan. Dit heeft echter niet gezorgd voor een gemeenschapsgevoel in die zin dat alle kenmerken daarvan aanwezig zijn. Bij de deelnemers is dit gevoel beperkt aanwezig, bij de niet-deelnemers niet.

Dit komt enerzijds door de organisatie van de tuin, promotie en gezamenlijke activiteiten. Anderzijds komt dit door persoonlijke kenmerken, interesse en motivatie. Niet-deelnemers hebben niet altijd dezelfde kenmerken als deelnemers, wat een mogelijke belemmering is voor deelname. Daarnaast hebben niet-deelnemers niet de interesse in tuinieren en/of vinden de toegang van de tuin te beperkt.

7.3 Discussie en onderzoeksaanbevelingen

Er zijn een aantal beperkingen die van invloed zijn geweest op de onderzoeksresultaten.

De eerste mogelijke beperking is dat de helft van de geïnterviewde deelnemers van de Cremertuin niet woonachtig is in Nieuw-Engeland. Dit houdt een onderzoeksbeperking in, omdat het dan minder duidelijk is om welke buurt het in de thesis gaat. Het onderzoek richt zich dan namelijk niet alleen op een arbitraire grens van een buurt, de wijk Nieuw-Engeland, maar ook op buurten in de omgeving waar deelnemers vandaan komen. Het thesisonderzoek heeft nabijheid als leidraad gebruikt voor het begrip 'buurt'. Voor bewoners uit Nieuw-Engeland kan de Cremertuin een middel zijn om buurtcontacten te versterken, terwijl voor deelnemers buiten deze wijk het project van belang is om mensen met dezelfde interesses te ontmoeten. Deelnemers hebben ook anderen gestimuleerd om mee te doen aan het project. De netwerkfunctie speelt hier een rol. Een onderzoeksaanbeveling is om dieper te kijken naar de sociale netwerkfunctie van stadslandbouw: worden mensen gemotiveerd om zich aan te sluiten bij zo'n project doordat ze gestimuleerd worden door deelnemers of spelen andere factoren een rol? Onder niet-deelnemers is een aanbeveling om te kijken naar de invloed van de netwerkfunctie op de motivatie om niet deel te nemen. Deze aanbevelingen geven inzicht in gemeenschapsgevoel tussen (niet-)deelnemers en kunnen de deelname van mensen van buiten Nieuw-Engeland verklaren.

De tweede beperking is dat slechts een selectie van niet-deelnemers is geïnterviewd, namelijk omwonenden van de Cremertuin, waardoor er geen inzicht is in wat andere buurtbewoners denken. Deze keuze is gemaakt omdat omwonenden op en over de tuin uitkijken en hierdoor mogelijk een beter beeld hebben van de tuin en zijn activiteiten dan andere buurtbewoners. Een aanbeveling voor vervolgonderzoek is om bij niet-deelnemers te kijken naar twee groepen: buurtbewoners die wel en niet geïnteresseerd zijn in stadslandbouw, om verschil in motivatie te onderscheiden. Dit betekent dat naast omwonenden ook mensen uit andere delen van de buurt worden geïnterviewd. Op deze manier wordt er bewuster gekeken naar de interesses van buurtbewoners in stadslandbouw.

Als derde kan de keuze van dit specifieke project als beperking worden opgevat. De keuze viel op de Cremertuin omdat het hier gaat om een braakliggend terrein dat door buurtinitiatief nieuw leven is ingeblazen. Die buurtbetrokkenheid blijkt echter nauwelijks uit de huidige opzet van het project, met uitzondering van de initiatiefnemers die het project startten. Echter, doordat toegang beperkt is en er geen buurtactiviteiten worden georganiseerd, is er weinig sprake van buurtbetrokkenheid van mensen buiten de tuin. Omdat de tuin in principe niet openbaar toegankelijk is, zullen de onderzoeksresultaten wellicht verschillen met die van andere, meer openbare, tuinprojecten. Dit kan ook de resultaten voor gemeenschapsgevoel beïnvloeden. Een aanbeveling voor vervolgonderzoek is om twee soorten tuinprojecten te onderzoeken, namelijk één dat wel en één dat niet op bepaalde tijden openbaar toegankelijk is. Op deze manier kan er beter inzicht worden verkregen in de rol van toegang op contacten en betrokkenheid van buurtbewoners.

7.4 Beleidsaanbevelingen voor tuinprojecten en gemeenten

De onderzoeksresultaten geven aan dat ook bij een tuinproject dat is gestart vanuit buurtbewoners, er niet per se verbondenheid ontstaat tussen verschillende typen mensen. Dit omdat de kenmerken van de meest geïnteresseerde mensen grotendeels overeenkomen, wat groepsvorming en 'wij-zij'-gevoelens kan creëren. De onderzoeksresultaten geven aanleiding om de rol van tuinprojecten op de vorming van sociale buurtcontacten in ogenschouw te nemen, evenals als functie voor braakliggende stadsterreinen.

Community gardens, zoals de Cremertuin, zijn goede initiatieven om braakliggende grond een nieuwe functie te geven, namelijk het produceren van voedsel. De buurtfunctie kan echter wel versterkt worden. Tuinprojecten, kunnen wel meer in de vorm van buurtprojecten komen, maar dan moeten initiatiefnemers bekijken wat de toegevoegde waarde van een project is voor de buurt.

Er is als eerste de aanbeveling om te kijken naar de buurtsamenstelling: welke bewoners met bepaalde kenmerken wonen in de buurt. Vervolgens is het zaak te kijken of er specifieke behoeftes zijn in de buurt waaraan het project zou kunnen voldoen, bijvoorbeeld een picknickplaats of een speelruimte. Bij de planvorming en -uitvoering is het van belang deze kenmerken mee te nemen.

Een tweede aanbeveling zijn openbaar toegankelijke activiteiten. Deze activiteiten, bijvoorbeeld een soort marktdag, kunnen een middel zijn om ook buurtbewoners te betrekken bij de tuin. Zo'n marktdag zou kunnen bestaan uit groente en fruit uit de tuintjes, die verkocht worden door deelnemers. Buiten het oogstseizoen zouden andere voedsel gerelateerde activiteiten kunnen plaatsvinden. Dit soort activiteiten zouden gecombineerd kunnen worden met klusdagen, zodat de binding tussen deelnemende en niet-deelnemende buurtbewoners versterkt wordt. Het informeren van buurtbewoners over activiteiten en openstelling maakt deel uit van een mogelijke strategie. Ook is het nuttig om een tuin van buitenaf herkenbaar te maken, wellicht via een bord met toelichting. Om de buurtfunctie te versterken, zou de tuin daarnaast op bepaalde tijden geopend kunnen worden voor belangstellenden, buurtbewoners en kinderen onder begeleiding, wanneer er buurtbewoners interesse in de tuin hebben.

Een andere aanbeveling is voor gemeenten. Braakliggende terreinen zijn bij uitstek geschikt om een ontmoetingsruimte te creëren voor de buurt. Stadslandbouw is daar een voorbeeld van. Sommige steden, zoals Utrecht, geven hier ook subsidie voor. Het is echter zaak om, indien het initiatief vanuit de buurt komt, voorwaarden vast te stellen over de openbare toegankelijkheid. Bij het initiatief voor de Cremertuin, bij de aanvraag voor subsidie, was er wel de voorwaarde van openbare toegankelijkheid op vaste dagen. Hier is in de praktijk weinig van terechtgekomen. Bij andere projecten zou deze openbare toegankelijkheid meer gespecificeerd moeten worden vastgelegd bij de subsidieaanvraag. Immers, (beperkte) openbare toegankelijkheid kan een betere buurtfunctie geven aan tuinprojecten.

7.5 Nawoord

Mijn visie op stadslandbouw op voormalig braakliggend terrein is er één waarbij tuinieren door hobby-tuinders gecombineerd kan worden met toegankelijkheid voor andere geïnteresseerden. De Cremertuin is een goed initiatief om een wat verwaarloosd terrein een nieuwe functie te geven. Een buurtfunctie heeft de tuin echter niet, omdat daarvoor de interesses tussen deelnemers en niet-deelnemers te veel uiteenlopen. De tuin is meer iets voor mensen die een aantal kenmerken delen qua opleidingsniveau, leeftijd en huishoudenssamenstelling, wat zo groepsvorming impliceert van een selecte groep deelnemende buurtbewoners. Stadslandbouw trekt in het algemeen de mensen aan die graag tuinieren maar hier bij hun huis geen gelegenheid voor hebben of die liever in een collectief bezig zijn. Het is logisch dat mensen die niet geïnteresseerd zijn in tuinieren, niet betrokken raken in een tuinproject. In het geval van de Cremertuin gaat het echter niet zozeer om het tuinieren zelf, maar om de openbare toegankelijkheid op bepaalde momenten. Die toegankelijkheid is er hier niet. Op basis van observaties kan gesteld worden, dat het project slechts op enkele dagen druk wordt bezocht, waardoor de ruimte niet voortdurend benut wordt. Het tuinproject is mede een initiatief van buurtbewoners maar staat niet open voor omwonenden. Dit is iets wat nagestreefd kan worden, omdat een project dat gestart is vanuit de buurt, verbinding met de buurt nodig heeft om een blijvende bijdrage te leveren aan buurtsamenzijn en -verbetering. De Cremertuin heeft de potentie om ook voor niet-deelnemers een buurtfunctie te hebben. Af en toe openstelling, met of zonder activiteiten, en het bijvoorbeeld onder begeleiding toelaten in de speeltuin van jonge kinderen op de woensdagen, zouden mogelijkheden bieden om buurtbewoners te verbinden met de tuin. Op dit moment wordt dit vanuit de veelal individualistisch ingestelde deelnemers en initiatiefnemers niet echt gestimuleerd. Maar op deze manier kan stadslandbouw voor meer buurtbewoners interessant worden. Het gaat te ver om te stellen, dat dit zorgt voor gemeenschapsgevoel. Daarvoor zijn buurtbewoners toch te verschillend. Wel kan dit zorgen voor meer integratie van een project bij de buurt en meer interesse bij de buurtbewoners.

8. Literatuurlijst

- Abma, R., U. Kirchholtes, J.E. Jansma en M. Vijn (2013), *Maatschappelijke kosten-batenanalyse Stadslandbouw. De cases Voedseltuin Rotterdam, De Nieuwe Warande en Hazennest Tilburg*. Wageningen: Universiteit Wageningen.
- AD Rotterdams Dagblad (2012), *Stadslandbouw in crisistijd erg populair*. 24 januari 2012.
- AD Utrechts Nieuwsblad (2013), *Drugsveld wordt wijktuin*. 25 april 2013.
- Baker, Sarah Elsie en Rosalind Edwards (2012), *How many qualitative interviews is enough?* Southampton (UK): National Centre for Research Methods (NCRM).
- Baumeister, Roy F. en Mark R. Leary (1995), *The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation*. *Psychological Bulletin* 117(3), pp. 497-529.
- Blokland, Talja (2008), *Ontmoeten doet ertoe*. Rotterdam: Vestia.
- Blokland, Talja (2009), *Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Boeije, Hennie (2009), *Kwalitatief onderzoek*. In: Harm 't Hart, Hennie Boeije en Joop Hox, red., *Onderzoeksmethoden*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers, pp. 246-281. Achtste druk.
- Boekamp, Kathleen Ann (2014), *Personality and Personological Predictors of Psychological Sense of Community*. Ph. D. Perth, Australië: Curtin University, School of Psychology and Speech Pathology.
- Bolt, Gideon en Renee ter Maat (2005). *Participatie in de buurt*. *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting* 11(6), pp. 56-62.
- Brown, Katherine H. en Anne Carter (2003), *Urban Agriculture and Community Food Security in the United States: Farming from the City Center to the Urban Fringe*. Portland, OR, VS: Urban Agriculture Committee of the Community Food Security Coalition (CFSC).
- Bruhn, John. G. (2011), *The Sociology of Community Connections*. Dordrecht/Heidelberg/London/New York: Springer. Tweede druk.
- Bryman, Alan (2012), *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press. Vierde druk.
- Buckner, John C. (1988), *The development of an instrument to Measure Neighborhood Cohesion*. *American Journal of Community Psychology* 16(6), pp. 771-791.
- Cantillon, Dan, William S. Davidson en John H. Schweitzer (2003), *Measuring community social organization: Sense of community as a mediator in social disorganization theory*. *Journal of Criminal Justice* 31(4), pp. 321-339.
- CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek (2011), *Gemeenten leden in 2009 verlies op bouwgrond*. Centraal Bureau voor de Statistiek, webmagazine. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/overheid-politiek/publicaties/artikelen/archief/2011/2011-3402-wm.htm> . Geraadpleegd: 23 februari 2015.
- Chavis, David M., James H. Hogge, David W. McMillan, and Abraham Wandersman (1986), *Sense of community through Brunswik's lens: A first look*. *Journal of community psychology* 14(1), pp. 24-40.
- Chavis, David M., K.S. Lee en J.D. Acosta (2008), *The Sense of Community (SCI) Revised: The Reliability and Validity of the SCI-2*. Paper presented at the 2nd International Community Psychology Conference, Lisbon, Portugal.
- Chavis, David M. en Abraham Wandersman (1990), *Sense of Community in the Urban Environment: A Catalyst for Participation and Community Development*. *American Journal of Community Psychology* 18(1), pp. 55-81.
- Chipuer, Heather M. en Grace M.H. Pretty (1999), *A review of the sense of community index: current uses, factor structure, reliability, and further development*. *Journal of Community Psychology* 27(6), pp. 643-658.
- Cools, André (2009), *Potentie & Weerbarstigheid*. Afstudeerwerk TU Eindhoven. Eindhoven: TU Eindhoven.

- Cremertuin (2013), Projectplan De Cremertuin.
https://www.dropbox.com/s/fb5hc7i8uw4d57a/2013_04_29%20Projectplan%20De%20Cremertuin.pdf . Geraadpleegd: 7 september 2015.
- Cremertuin (2015 a), <http://cremertuin.nl/> . Geraadpleegd: 2 maart 2015.
- Cremertuin (2015 b), Handboek Cremertuin.
https://cremertuin.files.wordpress.com/2014/07/microsoft_word_-_handboek_cremertuin-versie_13juli.pdf . Geraadpleegd: 7 september 2015.
- Cremertuin (2015 c), Het openingsfeest was super! <http://cremertuin.nl/2014/08/31/het-openingsfeest-was-super/> . Geraadpleegd: 26 november 2015.
- Cremertuin files (2014), <https://cremertuin.files.wordpress.com/2014/06/foto-3.jpg> .
 Geraadpleegd: 7 september 2015.
- Derrett, Ros (2003), Making sense of how festivals demonstrate a community's sense of place. *Event Management* 8(1), pp. 49-58.
- Doron, Gil M. (2000), The Dead Zone and the Architecture of Transgression. *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action* 4(2), pp. 247-263.
- Doron, Gil M. (2007), Dead Zones, Outdoor Rooms and the Architecture of Transgression. In: Karen A. Franck en Quentin Stevens, red., *Loose Space. Possibility and Diversity in Urban Life*. Abingdon (UK): Routledge, pp. 210-229.
- Drake, Luke (2014), Governmentality in urban food production? Following "community" from intentions to outcomes. *Urban Geography* 35(2), pp. 177-196.
- Drake, Luke en Laura J. Lawson (2014), Validating verdancy or vacancy? The relationship of community gardens and vacant lands in the U.S. *Cities* 40(Part B), pp. 133-142.
- Eizenberg, Efrat (2012), Actually Existing Commons: Three Moments of Space of Community Gardens in New York City. *Antipode* 44(3), pp. 764-782.
- Facebook (2015), <https://www.facebook.com/groups/cremertuin/> . Geraadpleegd: 7 september 2015.
- Ferris, John, Carol Norman en Joe Sempik (2001), People, Land and Sustainability: Community Gardens and the Social Dimension of Sustainable Development. *Social Policy & Administration* 35(5), pp. 559-568.
- Firth, Chris, Damian Maye en David Pearson (2011), Developing "community" in community gardens. *Local Environment* 16(6), pp. 555-568.
- Gardendigest (2015), <http://www.gardendigest.com/comm.htm> . Geraadpleegd: 15 september 2015.
- Gemeente Utrecht (2010), Stratenregister van de gemeente Utrecht. Utrecht: Gemeente Utrecht.
- Gemeente Utrecht (2015), <http://www.utrecht.nl/groenbeleid/stadslandbouw/veelgestelde-vragen/> .
 Geraadpleegd: 24 november 2015.
- Glover, Troy D. (2004), Social Capital in the Lived Experiences of Community Gardeners. *Leisure Sciences* 26(2), pp. 143-162.
- Glover, Troy D., Kimberly J. Shinew en Diana C. Parry (2005), Association, Sociability, and Civic Culture: The Democratic Effect of Community Gardening. *Leisure Sciences* 27(1), pp. 75-92.
- Goede, Martijn de, Hennie Boeije en Harm 't Hart (2009), Het onderzoeksplan. In: Harm 't Hart, Hennie Boeije en Joop Hox, red., *Onderzoeksmethoden*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers, pp. 37-63. Achtste druk.
- Google Maps (2015), <https://www.google.com/maps/@52.0960339,5.0969577,17z> .
 Geraadpleegd: 7 september 2015.
- Groth, Jacqueline en Eric Corijn (2005), Reclaiming Urbanity: Indeterminate Spaces, Informal Actors and Urban Agenda Setting. *Urban Studies* 42(3), pp. 503-526.
- Guitart, Daniela, Catherine Pickering en Jason Byrne (2012), Past results and future directions in urban community gardens research. *Urban Forestry & Urban Greening* 11(4), pp. 364-373.
- Hancock, Trevor (2001), People, partnerships and human progress: building community capital. *Health Promotion International* 16(3), pp. 275-280.
- Hancock, Trevor, Ron Labonte en Rick Edwards (1999), Indicators that count! Measuring Population Health at the Community Level. *Canadian Journal of Public Health* 90(1), pp. S22-S26.
- Hardman, Michael en Peter J. Larkham (2014), *Informal Urban Agriculture. The Secret Lives of Guerrilla Gardeners*. Cham/Heidelberg/New York/Dordrecht/Londen: Springer.

- Hill, Jean L. (1996), Psychological Sense of Community: Suggestions for Future Research. *Journal of Community Psychology* 24(4), pp. 431-438.
- Jason, Leonard A. (1997), *Community Building: Values for a Sustainable Future*. Westport, VS: Praeger Publishers.
- Jorgensen, Anna en Marian Tylecote (2007), Ambivalent Landscapes—Wilderness in the Urban Interstices. *Landscape Research* 32(4), pp. 443-462.
- Kettle, Patricia (2014), Motivations for investment in allotment gardening in Dublin: a sociological analysis. *Irish Journal of Sociology* 22(2), pp. 30-63.
- Kim, Joongsub en Rachel Kaplan (2004), Physical and psychological factors in sense of community: New Urbanist Kentlands and Nearby Orchard Village. *Environment and Behavior* 36(3), pp. 313-340.
- Kingsley, Jonathan 'Yotti' en Mardie Townsend (2006), 'Dig In' to Social Capital: Community Gardens as Mechanisms for Growing Urban Social Connectedness. *Urban Policy and Research* 24(4), pp. 525-537.
- Kingsley, Jonathan 'Yotti', Mardie Townsend en Claire Henderson-Wilson (2009), Cultivating health and wellbeing: members' perceptions of the health benefits of a Port Melbourne community garden. *Leisure Studies* 28(2), pp. 207-219.
- Kruit, Jeroen en Peter Veer (2011), Bewonersparticipatie in het openbaar groenbeheer. 'State of the art' na vijf jaar zelfbeheer in de wijk EVA-Lanxmeer (Culemborg). Wageningen: Wageningen UR (University & Research centre), Wetenschapswinkel.
- Kurtz, Hilda (2001), Differentiating multiple meanings of garden and community. *Urban Geography* 22(7), pp. 656-670.
- Lombox (2014), Feestelijke opening Cremertuin. <http://www.lombox.nl/nieuws/feestelijke-opening-cremertuin> . Geraadpleegd: 23 september 2015.
- Long, D. Adam en Douglas D. Perkins (2003), Confirmatory factor analysis of the sense of community index and development of a brief SCI. *Journal of Community Psychology* 31(3), pp. 279-296.
- Long, D. Adam en Douglas D. Perkins (2007), Community social and place predictors of sense of community: a multilevel and longitudinal analysis. *Journal of Community Psychology* 35(5), pp. 563-581.
- Low, Setha M. (2000), Cultura in the Modern City: the microgeographies of gender, class, and generation in the Costa Rica Plaza. *Horizontes Antropológicos* 6(13), pp. 31- 64.
- Lyons, Kristin, Carol Richards, Lotus Desfours en Marco Amati (2013), Food in the city: urban food movements and the (re)- imagining of urban spaces. *Australian Planner* 50(2), pp. 157-163.
- Major, Brenda en Collette P. Eccleston (2005), Stigma and Social Exclusion. In: Dominic Abrams, Michael A. Hogg en José M. Marques, red., *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*. Hove, UK/New York, VS: Psychology Press, pp. 63-88.
- Mannarini, Terri en Angela Fedi (2009), Multiple senses of community: the experience and meaning of community. *Journal of Community Psychology* 37(2), pp. 211-227.
- Matos, Rute Sousa en Desidério Sales Batista (2013), Urban Agriculture: The Allotment Gardens as Structures of Urban Sustainability. In: Murat Özyavuz, red., *Advances in Landscape Architecture*, Rijeka (Kroatië): Intech, pp. 457-512.
- Mazereeuw, Bethany (2005), *Urban Agriculture Report*. Waterloo, Canada: Region of Waterloo Growth Management Strategy.
- McClintock, Nathan (2010), Why farm the city? Theorizing urban agriculture through a lens of metabolic rift. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 3(2), pp. 191–207.
- McClintock, Nathan (2014), Radical, reformist, and garden-variety neoliberal: coming to terms with urban agriculture's contradictions. *Local Environment* 19(2), pp. 147-171.
- McMillan, David W. (1996), Sense of Community. *Journal of Community Psychology* 24(4), pp. 315-325.
- McMillan, David W. en David M. Chavis (1986), Sense of Community: A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology* 14(1), pp. 6-23.

- Milbourne, Paul (2012), Everyday (in)justices and ordinary environmentalisms: community gardening in disadvantaged urban neighbourhoods. *Local Environment* 17(9), pp. 943-957.
- National Geographic (2015), Stadslandbouw in opkomst. <http://www.nationalgeographic.nl/artikel/stadslandbouw-in-opkomst> . Geraadpleegd: 19 februari 2015.
- Nefs, Merten (2006), Unused urban space: conservation or transformation? Polemics about the future of urban wastelands and abandoned buildings. *City & Time* 2(1), pp. 47-58.
- Németh, Jeremy en Joern Langhorst (2014), Rethinking urban transformation: Temporary uses for vacant land. *Cities* 40(Part B), pp. 143-150.
- NOS (2012), Stadslandbouw' groeit door crisis. <http://www.baasopeigenbord.nl/stadslandbouw-groeit-door-economische-crisis> . Geraadpleegd: 12 januari 2015.
- NOS (2015), Gemeenten verliezen opnieuw fors op grond. <http://nos.nl/artikel/2021620-gemeenten-verliezen-opnieuw-fors-op-grond.html> . Geraadpleegd: 15 september 2015.
- Obst, Patricia, Sandy G. Smith en Lucy Zinkiewicz (2002), An exploration of sense of community, part 3: dimensions and predictors of psychological sense of community in geographical communities. *Journal of Community Psychology* 30(1), pp. 119-133.
- Obst, Patricia L. en Katherine M. White (2004), Revisiting the sense of community index: a confirmatory factor analysis. *Journal of Community Psychology* 32(6), pp. 691-705.
- Obst, Patricia L. en Katherine M. White (2007), Choosing to belong: The influence of choice on social identification and psychological sense of community. *Journal of Community Psychology* 35(1), pp. 77-90.
- Ohmer, Mary L. (2007), Citizen Participation in Neighborhood Organizations and Its Relationship to Volunteers' Self- and Collective Efficacy and Sense of Community. *Social Work Research* 31(2), pp. 109-120.
- Oldenburg, Ray (1989), *The Great Good Place*. New York, VS: Paragon House.
- Pattie, Charles, Patrick Seyd en Paul Whiteley (2004). *Citizenship in Britain. Values, participation and democracy*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- PBL, Planbureau voor de Leefomgeving (2011), Stadslandbouw. Maatschappelijke ontwikkelingen en initiatieven met mogelijk impact op (het beleid van) natuur, landschap en landelijk gebied. Planbureau voor de Leefomgeving. <http://themasites.pbl.nl/natuurverkenning/wp-content/uploads/Stadslandbouw.pdf> . Geraadpleegd: 19 februari 2015.
- Peterson, N. Andrew, Paul W. Speer en Joseph Hughley (2006), Measuring sense of community: a methodological interpretation of the factor structure debate. *Journal of Community Psychology* 34(4), pp. 453-469.
- Peterson, N. Andrew, Paul W. Speer en David W. McMillan (2008), Validation of A Brief Sense of Community Scale: Confirmation of the Principal theory of Sense of Community. *Journal of Community Psychology* 36(1), pp. 61-73.
- Pickett, Cynthia L. en Marilynn B. Brewer (2005), The Role of Exclusion in Maintaining Ingroup Inclusion. In: Dominic Abrams, Michael A. Hogg en José M. Marques, red., *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*. Hove, UK/New York, VS: Psychology Press, pp. 89-112.
- Prezza, Miretta, Matilde Amici, Tiziana Roberti en Gloria Tedeschi (2001), Sense of Community Referred to the Whole Town: its relations with neighboring, loneliness, life satisfaction, and area of residence. *Journal of Community Psychology* 29(1), pp. 29-52.
- Pudup, Mary Beth (2008), It takes a garden: Cultivating citizen-subjects in organized garden projects. *Geoforum* 39(3), pp. 1228-1240.
- QSR International (2015), <http://www.qsrinternational.com/product> . Geraadpleegd: 25 november 2015.
- Reynolds, Kristin (2015), Disparity Despite Diversity: Social Injustice in New York City's Urban Agriculture System. *Antipode* 47(1), pp. 240-259.
- Riger, Stephanie en Paul J. Lavrakas (1981), Community Ties: Patterns of Attachment and Social Interaction in Urban Neighborhoods. *American Journal of Community Psychology* 9(1), pp. 55-66.

- Rijksoverheid (2015), Gemeenten nemen opnieuw verlies op grond.
<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2015/02/26/gemeenten-nemen-opnieuw-verlies-op-grond> . Geraadpleegd: 15 september 2015.
- RTV Utrecht (2014), Van Graszaad tot Zonnecel - za 4 okt 2014, 07:15 uur.
<http://www.rtvutrecht.nl/gemist/uitzending/rtvutrecht/van-graszaad-tot-zonnecel/20141004-0715/> . Geraadpleegd: 12 november 2015.
- Sampson, Robert J., Stephen W. Raudenbush en Felton Earls (1997), Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy. *Science* 277(5328), pp. 918-924.
- Sarason, Seymour B. (1976), The psychological sense of community: Prospects for a community psychology. San Francisco/Washington/London: Jossey-Bass Publishers. Tweede druk.
- Schans, Jan Willem van der en Johannes S.C. Wiskerke (2012), Urban agriculture in developed countries. In: André Viljoen en Johannes S.C. Wiskerke, red., Sustainable food planning: evolving theory and practice. Wageningen: Wageningen Academic Publishers, pp. 245-258.
- Schmelzkopf, Karen (1995), Urban Community Gardens as Contested Space.
Geographical Review 85(3), pp. 364-381.
- Slocum, Rachel (2007), Whiteness, space and alternative food practice. *Geoforum* 38(3), pp. 520-533.
- Sonn, Christopher C. (2002), Immigrant Adaptation: Understanding the Process Through Sense of Community. In: A. Fisher, C. Sonn & B. Bishop, red., Psychological sense of community: Research applications, and implications. New York, VS: Plenum, pp. 205-222.
- Sonn, Christopher C., Brian J. Bishop en Neil M. Drew (1999), Sense of community: Issues and considerations from a cross-cultural perspective. *Community, Work & Family* 2(2), pp. 205-218.
- Southworth, Michael (2001), Wastelands in the Evolving Metropolis. Berkeley, Californië, VS: Department of City & Regional Planning and Department of Landscape Architecture & Environmental Planning, University of California, Berkeley.
- Stadslandbouwblog (2009), Eerste stadslandbouwproject gestart in Rotterdam.
<http://stadslandbouw.blogspot.nl/2009/01/eerste-stadslandbouwproject-gestart-in.html> . Geraadpleegd: 18 februari 2015.
- Stedennetwerk Stadslandbouw (2015), <http://www.stedennetwerkstadslandbouw.nl/> . Geraadpleegd: 18 februari 2015.
- Steel, Carolyn (2009), *Hungry City: How Food Shapes Our Lives*. London (UK): Vintage Books.
- Tartaglia, Stefano (2006), A preliminary study for a new model of sense of community.
Journal of Community Psychology 34(1), pp. 25-36.
- Teig, Ellen, Joy Amulya, Lisa Bardwell, Michael Buchenau, Julie A. Marshall en Jill S. Litt (2009), Collective efficacy in Denver, Colorado: Strengthening neighborhoods and health through community gardens. *Health & Place* 15(4), pp. 1115-1122.
- Thebo, A.L., P. Drechsel en E.F. Lambin (2014), Global assessment of urban and peri-urban agriculture: irrigated and rainfed croplands. *Environmental Research Letters* 9(11), pp. 1-9.
- Tornaghi, Chiara (2014 a), Critical geography of urban agriculture. *Progress in Human Geography* 38(4), pp. 551-567.
- Tornaghi, Chiara (2014 b), How to set up your own urban agricultural project with a socio-environmental justice perspective. A guide for citizens, community groups and third sector organisations. Leeds: The University of Leeds.
- Trouw (2012), Voedsel van onverkoopbare bouwgrond. 6 februari 2012.
- Tuin aan de Maas (2015), <http://www.tuinaandemaas.nl/> . Geraadpleegd: 20 september 2015.
- Turner, Bethaney (2011), Embodied connections: sustainability, food systems and community gardens. *Local Environment* 16(6), pp. 509-522.
- Unt, Anna-Liisa en Simon Bell (2014), The impact of small-scale design interventions on the behaviour patterns of the users of an urban wasteland. *Urban Forestry & Urban Greening* 13(1), pp. 121-135.
- Urbanfarming035 (2015), <http://www.urbanfarming035.nl/waar-in-035/skip-valley-community-garden/> . Geraadpleegd: 20 september 2015.
- Utrecht buurtmonitor (2015), <http://utrecht.buurtmonitor.nl/> . Geraadpleegd: 7 september 2015.

- Veen, Esther J. (2015), Community gardens in urban areas: a critical reflection on the extent to which they strengthen social cohesion and provide alternative food.
Wageningen: Wageningen University.
- Verba, Sidney, Kay Lehman Schlozmann en Henry Brady (2002), Voice and equality: civic voluntarism in American politics. Harvard: Harvard University Press. Vierde druk.
- Vergroening van Utrecht (2015), <http://www.devergroeningvanutrecht.nl/Welkom.html> .
Geraadpleegd: 2 maart 2015.
- Voedseltuin IJplein (2015), <http://voedseltuinijplein.nl/>. Geraadpleegd: 20 september 2015.
- Wakefield, Sarah, Fiona Yeudall, Carolin Taron, Jennifer Reynolds en Ana Skinner (2007), Growing urban health: Community gardening in South-East Toronto. *Health Promotion International* 22(2), pp. 92-101.
- Wijdeven, Ted M.F. van de (2012). Doe democratie: Over actief burgerschap in stadswijken.
Delft: Eburon.
- Wijkontwikkeling (2015), Sociale betrokkenheid. http://www.wijkontwikkeling.nl/?page_id=66 .
Geraadpleegd: 25 november 2015.
- Winchester, Hilary P.M. en Matthew W. Rofo (2010), Qualitative Research and Its Place in Human Geography. In: Ian Hay, red., *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Oxford: Oxford University Press, pp. 3-25. Derde editie.
- Youtube (2013), De Cremertuin. <http://youtu.be/KJMIxn45CTg> . Geraadpleegd: 22 september 2015.
- Zeeuw, Henk de, Sabine Gundel en Herman Waebel (2000), The Integration of Agriculture in Urban Policies. In: Nico Bakker, Marielle Dubbeling, Sabine Guendel, Ulrich Sabel-Koschella en Henk de Zeeuw, red., *Growing Cities, Growing Food : Urban Agriculture on the Policy Agenda: A Reader on Urban Agriculture*. Feldafing: Deutsche Stiftung für internationale Entwicklung (DSE), pp. 161-180.

9. Bijlagen

9.1 observatieprotocol 'Deelnemers Cremertuin' Totaal observaties alle dagen en tijdstippen

Leeftijd	0-12	13-19	20-29	30-59	60+	Totalen
Geslacht	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V
Afkomst	N /N-N	N /N-N	N/N-N	N /N-N	N/N-N	N/ N-N
11:00-11:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
12:00-12:30 uur						
- Geslacht	4/2	-	1/0	2/5	-	7/7
- Afkomst	6/0	-	1/0	7/0	-	14/0
13:00-13:30 uur						
- Geslacht	4/2	-	-	2/7	-	6/9
- Afkomst	6/0	-	-	9/0	-	15/0
14:00-14:30						
- Geslacht	2/2	-	0/1	2/3	-	4/6
- Afkomst	4/0	-	1/0	5/0	-	10/0
15:00-15:30 uur						
- Geslacht	3/3	-	1/2	8/5	-	12/10
- Afkomst	4/2	-	2/1	8/5	-	14/8
16:00-16:30 uur						
- Geslacht	19/9	-	1/1	5/6	1/1	26/17
- Afkomst	26/2	-	2/0	9/2	2/0	39/4
17:00-17:30 uur						
- Geslacht	12/4	-	-	3/1	1/1	16/6
- Afkomst	14/2	-	-	2/2	2/0	18/4
18:00-18:30 uur						
- Geslacht	12/3	-	-	1/1	-	13/4
- Afkomst	13/2	-	-	0/2	-	13/4
Totalen	81	-	7	51	4	143

Classificatie: **geslacht**: man (m) en vrouw (v), en gekeken naar aantal; **afkomst**: Nederlands (N) en Niet-Nederlandse (N-N) afkomst en gekeken naar aantal

Zondag 24 mei

Leeftijd	0-12	13-19	20-29	30-59	60+	Totalen
Geslacht	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V
Afkomst	N /N-N	N /N-N	N/N-N	N /N-N	N/N-N	N/ N-N
11:00-11:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
12:00-12:30 uur						
- Geslacht	4 / 2	-	-	1 / 5	-	5 / 7
- Afkomst	6 / 0	-	-	6 / 0	-	12 / 0
13:00-13:30 uur						
- Geslacht	4 / 2	-	-	2 / 6	-	6 / 8
- Afkomst	6 / 0	-	-	8 / 0	-	14 / 0
14:00-14:30						
- Geslacht	2 / 2	-	-	1 / 3	-	3 / 5
- Afkomst	4 / 0	-	-	4 / 0	-	8 / 0
15:00-15:30 uur						
- Geslacht	2 / 0	-	-	1 / 1	-	3 / 1
- Afkomst	2 / 0	-	-	2 / 0	-	4 / 0
16:00-16:30 uur						
- Geslacht		-	-	-	-	-
- Afkomst		-		-	-	-
17:00-17:30 uur						
- Geslacht	0 / 1	-	-	2 / 0	-	2 / 1
- Afkomst	1 / 0	-	-	2 / 0	-	3 / 0
18:00-18:30 uur						
- Geslacht	1 / 3	-	-	-	-	1 / 3
- Afkomst	4 / 0	-	-	-	-	4 / 0
Totalen	23	-	-	22	-	45

Classificatie: **geslacht**: man (m) en vrouw (v), en gekeken naar aantal; **afkomst**: Nederlands (N) en Niet-Nederlandse (N-N) afkomst en gekeken naar aantal

Dinsdag 26 mei

Leeftijd	0-12	13-19	20-29	30-59	60+	Totalen
Geslacht	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V
Afkomst	N /N-N	N /N-N	N/N-N	N /N-N	N/N-N	N/ N-N
11:00-11:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
12:00-12:30 uur						
- Geslacht	-	-	1 / 0	-	-	1 / 0
- Afkomst	-	-	1 / 0	-	-	1 / 0
13:00-13:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
14:00-14:30						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
15:00-15:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
16:00-16:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	1 / 1	1 / 1
- Afkomst	-	-	-	-	2 / 0	2 / 0
17:00-17:30 uur						
- Geslacht	-	-	--	-	1 / 1	1 / 1
- Afkomst	-	-	-	-	2 / 0	2 / 0
18:00-18:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
Totalen	-	-	1	-	4	5

Classificatie: **geslacht**: man (m) en vrouw (v), en gekeken naar aantal; **afkomst**: Nederlands (N) en Niet-Nederlandse (N-N) afkomst en gekeken naar aantal

Woensdag 27 mei

Leeftijd	0-12	13-19	20-29	30-59	60+	Totalen
Geslacht	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V
Afkomst	N /N-N	N /N-N	N/N-N	N /N-N	N/N-N	N/ N-N
11:00-11:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
12:00-12:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
13:00-13:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
14:00-14:30						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
15:00-15:30 uur						
- Geslacht	1 / 2	-	1 / 2	2 / 1	-	4 / 5
- Afkomst	1 / 2	-	2 / 1	2 / 1	-	5 / 4
16:00-16:30 uur						
- Geslacht	12 / 3	-	-	2 / 1	-	14 / 4
- Afkomst	13 / 2	-	-	1 / 2	-	14 / 4
17:00-17:30 uur						
- Geslacht	12 / 3	-	-	1 / 1	-	13 / 4
- Afkomst	13 / 2	-	-	0 / 2	-	13 / 4
18:00-18:30 uur						
- Geslacht	11 / 0	-	-	1 / 1	-	12 / 1
- Afkomst	9 / 2	-	-	0 / 2	-	9 / 4
Totalen	44		3	10		57

Classificatie: **geslacht**: man (m) en vrouw (v), en gekeken naar aantal; **afkomst**: Nederlands (N) en Niet-Nederlandse (N-N) afkomst en gekeken naar aantal

Zondag 21 juni

Leeftijd	0-12	13-19	20-29	30-59	60+	Totalen
Geslacht	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V
Afkomst	N /N-N	N /N-N	N/N-N	N /N-N	N/N-N	N/ N-N
11:00-11:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
12:00-12:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
13:00-13:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
14:00-14:30						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
15:00-15:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	1 / 1	-	1 / 1
- Afkomst	-	-	-	2 / 0	-	2 / 0
16:00-16:30 uur						
- Geslacht	5 / 4	-	-	3 / 4	-	8 / 8
- Afkomst	9 / 0	-	-	7 / 0	-	16 / 0
17:00-17:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
18:00-18:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
Totalen	9			9		18

Classificatie: **geslacht**: man (m) en vrouw (v), en gekeken naar aantal; **afkomst**: Nederlands (N) en Niet-Nederlandse (N-N) afkomst en gekeken naar aantal

Dinsdag 16 juni

Leeftijd	0-12	13-19	20-29	30-59	60+	Totalen
Geslacht	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V
Afkomst	N /N-N	N /N-N	N/N-N	N /N-N	N/N-N	N/ N-N
11:00-11:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
12:00-12:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
13:00-13:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	0 / 1	-	0 / 1
- Afkomst	-	-	-	1 / 0	-	1 / 0
14:00-14:30						
- Geslacht	-	-	0 / 1	-	-	0 / 1
- Afkomst	-	-	1 / 0	-	-	1 / 0
15:00-15:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
16:00-16:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
17:00-17:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
18:00-18:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
Totalen			1	1		2

Classificatie: **geslacht**: man (m) en vrouw (v), en gekeken naar aantal; **afkomst**: Nederlands (N) en Niet-Nederlandse (N-N) afkomst en gekeken naar aantal

Woensdag 17 juni

Leeftijd	0-12	13-17	18-29	30-59	60+	Totalen
Geslacht	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V	M / V
Afkomst	N /N-N	N /N-N	N/N-N	N /N-N	N/N-N	N/ N-N
11:00-11:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
12:00-12:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	1 / 0	-	1 / 0
- Afkomst	-	-	-	1 / 0	-	1 / 0
13:00-13:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
14:00-14:30						
- Geslacht	-	-	-	1 / 0	-	1 / 0
- Afkomst	-	-	-	1 / 0	-	1 / 0
15:00-15:30 uur						
- Geslacht	0 / 1	-	-	4 / 2	-	4 / 3
- Afkomst	1 / 0	-	-	2 / 4	-	3 / 4
16:00-16:30 uur						
- Geslacht	2 / 2	-	1 / 1	0 / 1	-	3 / 4
- Afkomst	4 / 0	-	2 / 0	1 / 0	-	7 / 0
17:00-17:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
18:00-18:30 uur						
- Geslacht	-	-	-	-	-	-
- Afkomst	-	-	-	-	-	-
Totalen	5	2	9	16		

Classificatie: **geslacht**: man (m) en vrouw (v), en gekeken naar aantal; **afkomst**: Nederlands (N) en Niet-Nederlandse (N-N) afkomst en gekeken naar aantal

9.2 behavioral maps Cremertuin

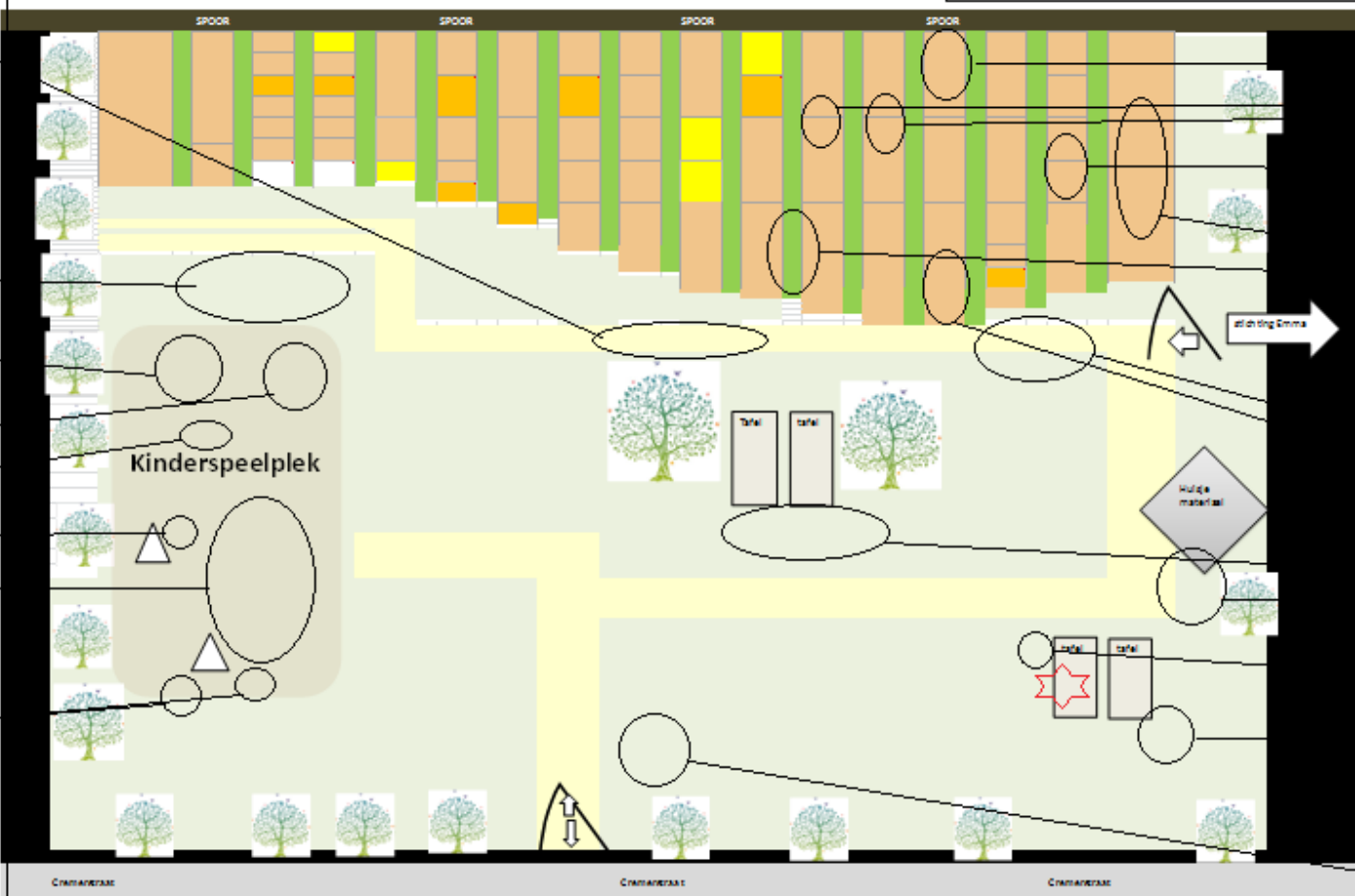
De kaarten op de volgende 7 bladzijden zijn gebruikt voor alle dagen waarop is geobserveerd. Bij analyseren zijn de verschillende tijdstippen van twee dezelfde dagen gecombineerd in vier tijdsperiodes, namelijk ochtend (11:00-11:30 uur), voormiddag (12:00-15:30 uur), namiddag (16:00-18:00 uur) en avond (18:00-18:30 uur). Alle activiteiten die op een bepaalde tijdsperiode gebeuren tot een halfuur erna zijn geobserveerd. Alleen dagen en tijdsperiodes waar observaties zijn verricht, zijn meegenomen, dus bijvoorbeeld in de ochtend (tussen 11:00 en 11:30 uur) vonden geen observaties plaats op alle dagen. Met een rode ster is op de kaarten de observatieplek van de onderzoeker afgebeeld. Een aantal van de activiteiten voor de vier categorieën, voor alle tijdstippen, zijn samengebracht in één kaart, afgebeeld in figuur 7 in hoofdstuk 4. De categorieën zijn: werken in de tuin, sociale interacties, spelende en ontspannende kinderen en ontspannen en overige activiteiten. De cijfers zijn hieronder weergegeven.

Tuinactiviteiten	Weekend voormiddag (12:00-15:30 uur). Aantal activiteiten.	Percentage	Weekdag voormiddag (12:00-15:30 uur). Aantal activiteiten.	Percentage	Weekend namiddag (16:00- 18:00 uur). Aantal activiteiten.	Percentage	Weekdag namiddag (16:00- 18:00 uur). Aantal activiteiten.	Percentage	Aantal en Percentage totaal activiteit van dagen en tijden
Werken in de tuin	4	19,0%	13	54,2%	5	41,7%	4	21,1%	26, 34,2%
Sociale interacties	8	38,1%	2	8,3%	2	16,7%	5	26,3%	17, 22,4%
Spelende en ontspannende kinderen	6	28,6%	2	8,3%	1	8,3%	5	26,3%	14, 18,4%
Ontspannen en overig	3	14,3%	6	25,0%	4	33,3%	6	31,6%	19, 25,0%
Totaal activiteiten	21	100,0%	24	100,0%	12	100,0%	19	100,0%	76, 100%

Cremertuin

Zondag 24 mei en 21 juni 2015
 Voormiddag: 12:00-15:30 uur
 Helder weer

- Jongen en andere jongen stappen langs het pad.
- 2 kinderen, 2 vrouwen en 1 man relaxen en hebben gesprek met elkaar.
- Meisjes spelen op speelplek.
- Jongens spelen op speelplek.
- Man praat met jongen. Jongen aan het spelen.
- Kinderen spelen, sommige vergezeld door ouders.
- 2 jongens en 2 meisjes spelen bij speelplek.

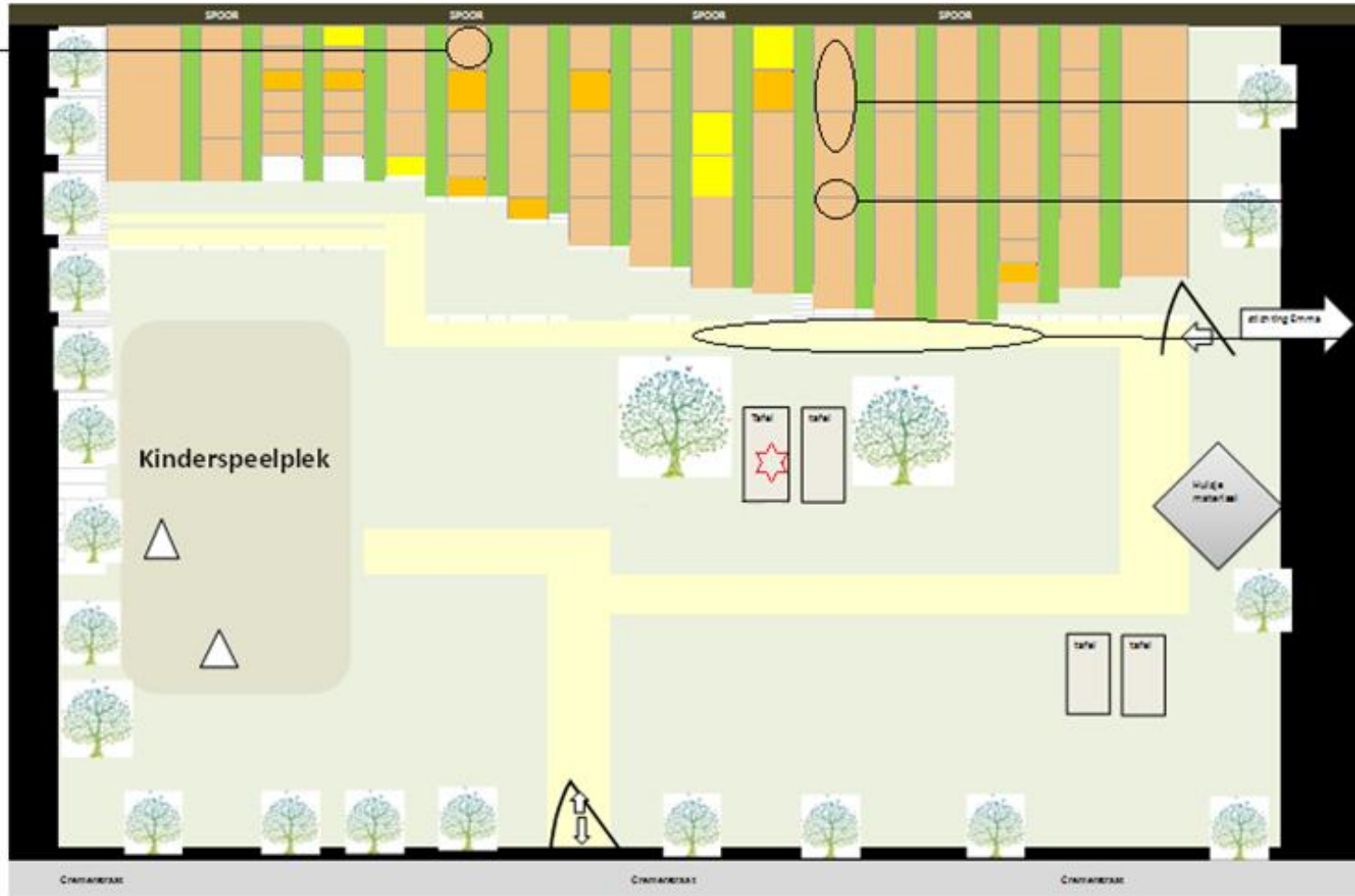

- Werken aan veldje: 2 vrouwen en 1 jongen
- Vrouw geeft water aan veldje en werkt aan veldje.
- Een vrouw met kind werkt aan haar veldje.
- 2 vrouwen in gesprek over oogst. Vrouwelijke interactie over wat wordt verbouwd op de veldjes: andijvie en groenten.
- Vrouw kijkt op mobiel
- 3 jongens en 2 vrouwen voeren interactie met elkaar bij een veldje.
- man en vrouw praten over lampion
- Interactie tussen vrouwen.
- Vrouw drinkt stand wat bij de tafel.
- Vrouwen praten met elkaar.
- Man en vrouw lopen binnen om 12:24 uur; man met plant.

Cremertuin

Dinsdag 26 mei en 16 juni 2015
Voormiddag: 12:00-15:30 uur
Helder weer.

Vrouw werkt aan veldje. Ontdekt vogel in prikkeldraad.

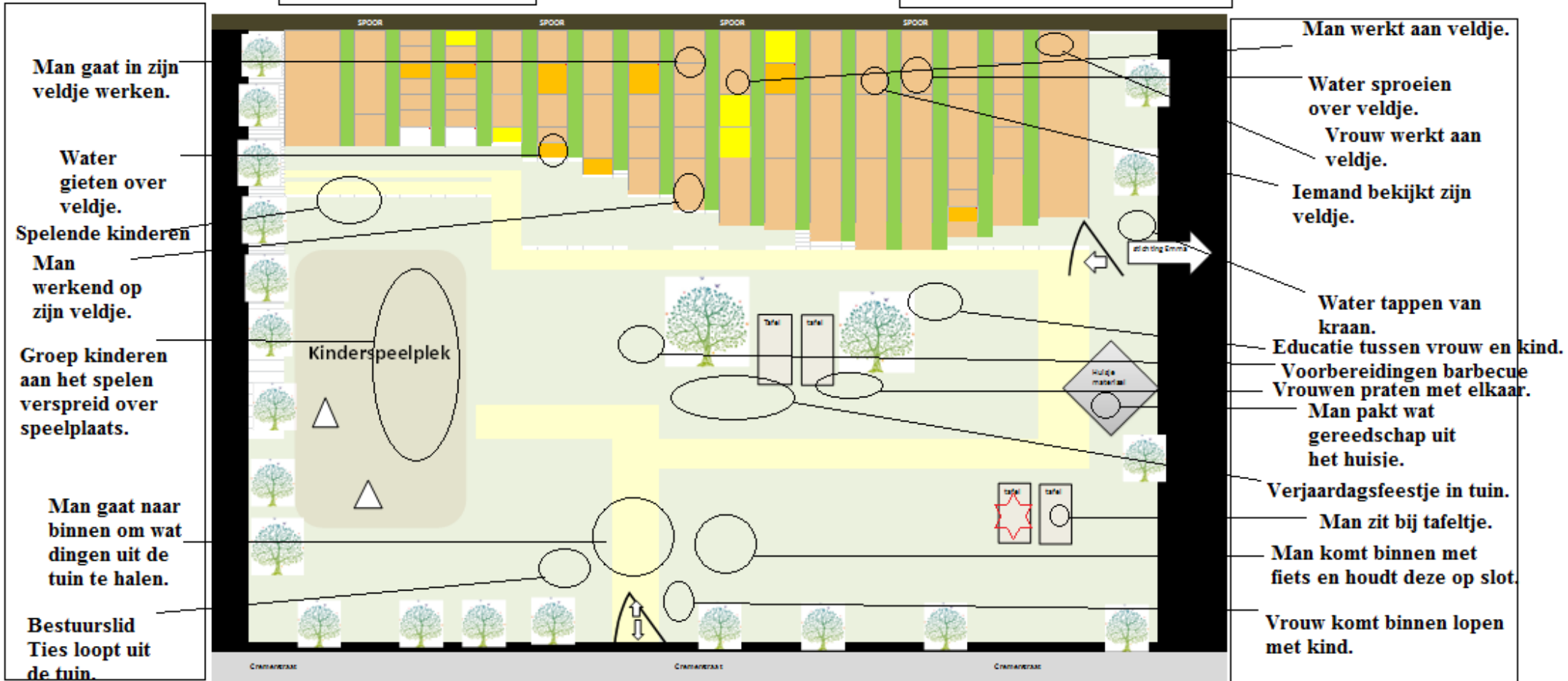
Man rookt sigaret, werkt aan eigen veldje.

Vrouw werkt aan tuintje.

Man loopt naar eigen veldje.

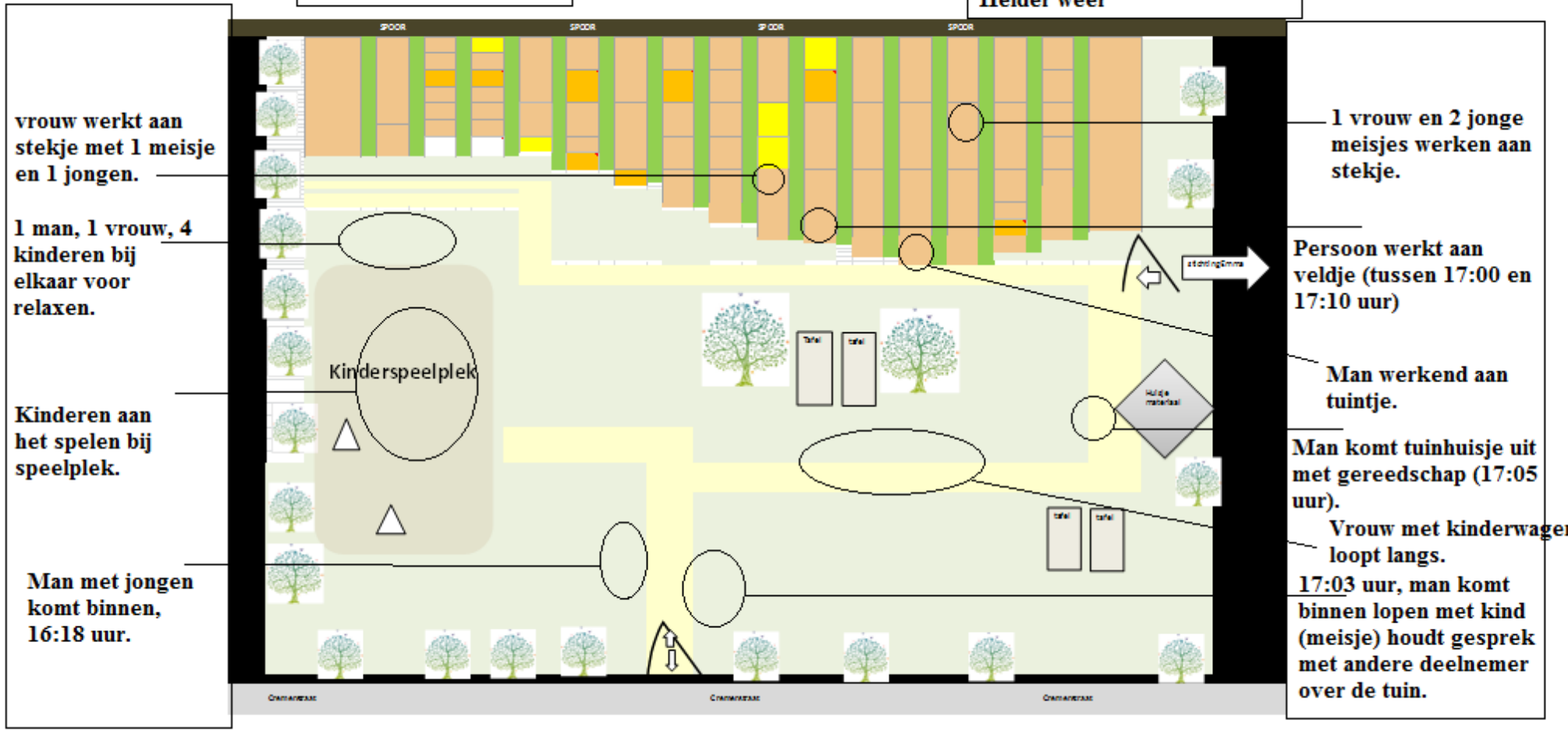
Cremertuin

Woensdag 27 mei en 17 juni 2015
 Voormiddag: 12:00-15:30 uur
 Helder en zonnig weer.

Cremertuin

Zondag 24 mei en 21 juni 2015
 Namiddag: 16:00-18:00 uur
 Helder weer

vrouw werkt aan stekje met 1 meisje en 1 jongen.

1 man, 1 vrouw, 4 kinderen bij elkaar voor relaxen.

Kinderen aan het spelen bij speelplek.

Man met jongen komt binnen, 16:18 uur.

1 vrouw en 2 jonge meisjes werken aan stekje.

Persoon werkt aan veldje (tussen 17:00 en 17:10 uur)

Man werkend aan tuintje.

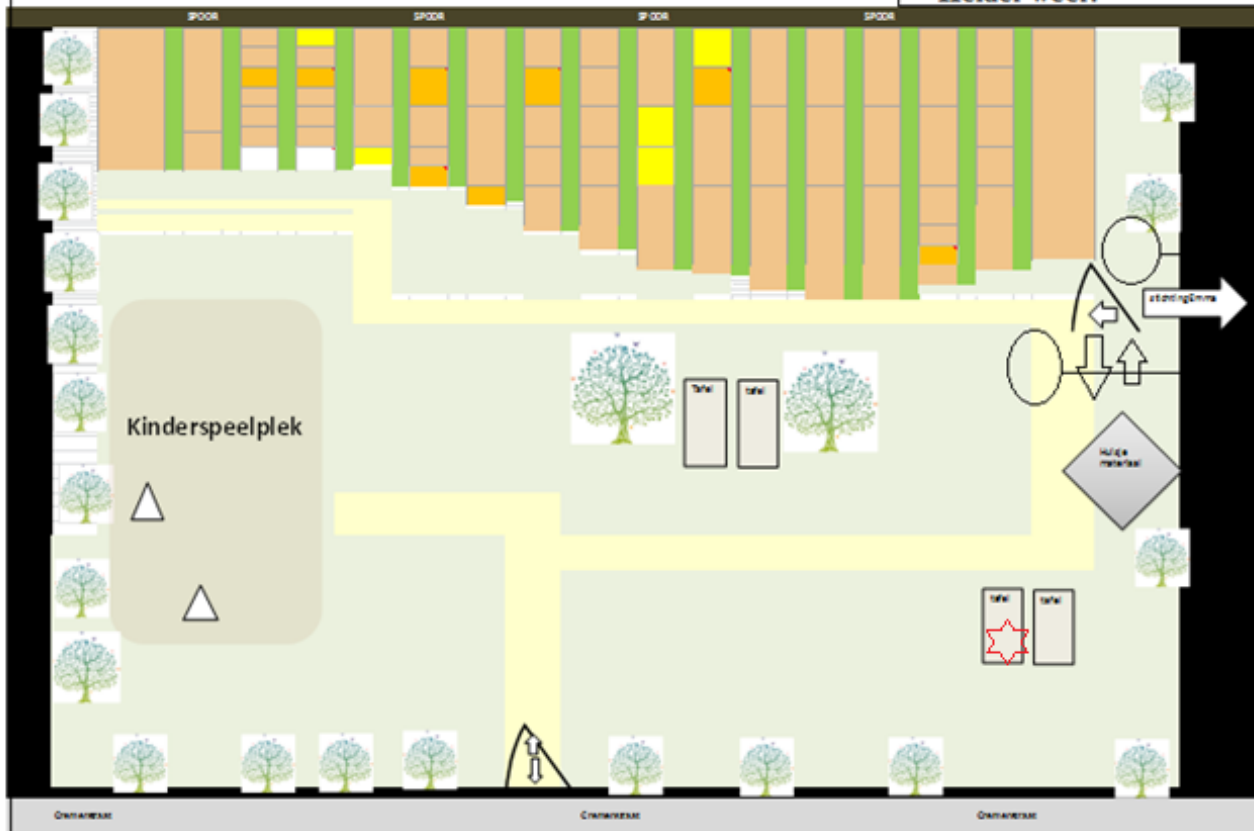
Man komt tuinhuisje uit met gereedschap (17:05 uur).

Vrouw met kinderwagen loopt langs.

17:03 uur, man komt binnen lopen met kind (meisje) houdt gesprek met andere deelnemer over de tuin.

Cremertuin

Dinsdag 26 mei
Namiddag: 16:00-18:00 uur
Helder weer.

Man werkt aan
deel tuin bij de
kant van Emma,
rond 17:15 uur.

1 man en 1 vrouw komen
binnen. Vanuit de kant van
stichting Emma, waarschijnlijk
medewerkers. 1 man met
kruiwagen, beide halen
materiaal uit tuinhuisje.

Cremertuin

Woensdag 27 mei en 17 juni 2015
Namiddag: 16:00-18:00 uur
Helder weer.

Vrouw houdt contact met vader 2 kinderen, vader in kleine familietrip met kinderen.

Vader geeft troost aan kind.

Man met babywagen, 16:00-16:30 uur.

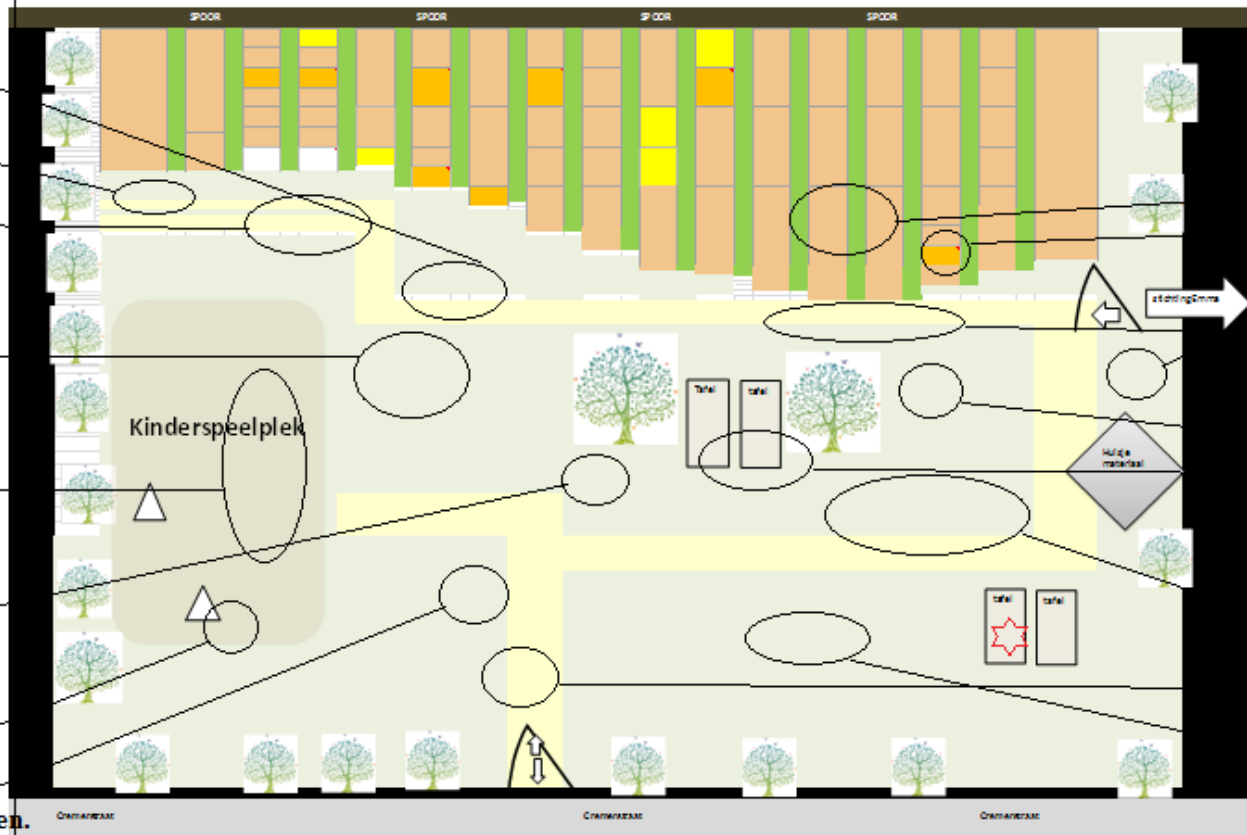
Kinderen rusten/relaxen.

Kinderen rond speelplek.

Barbecue begin, veel rook, voor verjaardagsfeest.

Jongens aan het spelen.

Vader met kinderwagen.

Vader speelt met 3 kinderen.
Vrouw werkt aan tuintje.

Deelnemer haalt water voor veldje in tuin.

jongen praat met vrouw, 16:20 uur.

jongen (kind) praat met vrouw in Engels.

Kinderen rond picknicktafel voor eten/drinken.

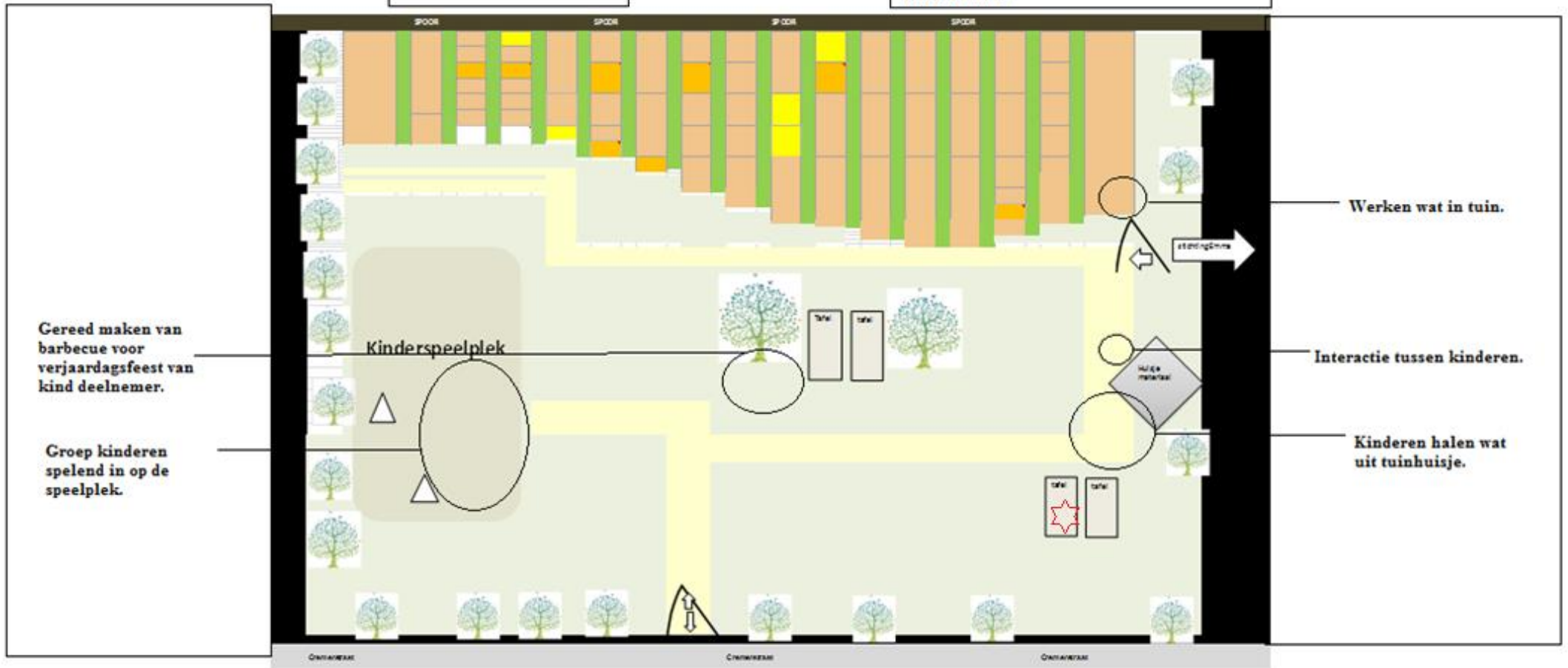
Veel mensen, rond 12 personen, in buurt van hut voor verjaardagsfeest.

Man loopt weg met fiets.

vrouw gaat weg met fiets, 1 jongen vertrekt ook.

Cremertuin

Zondag 24 mei en woensdag 27 mei 2015
Avond: 18:00-18:30 uur.
Helder weer.

Gereed maken van barbecue voor verjaardagsfeest van kind deelnemer.

Groep kinderen spelend in op de speelplek.

Werken wat in tuin.

Interactie tussen kinderen.

Kinderen halen wat uit tuinhuisje.

9.3 interviewthema's initiatiefnemers en projectleiders Cremertuin

1. Persoonlijke gegevens en motivatie	<ul style="list-style-type: none"> • Wat is uw naam, leeftijd en taak binnen de Cremertuin? • Hoe lang bent u al actief bij het organiseren van de Cremertuin? • Hoeveel mensen nemen deel aan de Cremertuin, inclusief het bestuur? • Was of bent u daarnaast actief in andere organisaties binnen of buiten de buurt? • Had u al eerder ervaring met het leiding geven aan buurtprojecten opgebouwd? • Wat was de motivatie achter uw besluit om de Cremertuin mede te organiseren? • Was uw motivatie gebaseerd op behoeften van buurtbewoners? Of: wat was de prikkel of stimulans om het project te organiseren?
2. Kenmerken Cremertuin	<ul style="list-style-type: none"> • Wat is voor u het belangrijkste doel van de Cremertuin? • Welke activiteiten vinden er plaats in de tuin? Natuurlijk wordt er groente verbouwd, maar vinden er ook andere activiteiten plaats die sociale contacten bevorderen? • Wordt het voedsel dat geproduceerd wordt ook verkocht met het doel winst te maken? • Welke rol speelt de Cremertuin in het bieden van voedsel voor mensen die voedseltekorten hebben? Bijvoorbeeld via de samenwerking met de Voedselbank Lombok? • En welke rol speelt het initiatief 'Vergroening van Utrecht' en Stichting Emma? • Wat zijn de voornaamste doelgroepen van de Cremertuin? En worden deze voldoende bereikt? • Welke bevolkingsgroepen uit de buurt worden volgens u nog onvoldoende bereikt bij de Cremertuin? Bijvoorbeeld aan mensen van bepaalde leeftijd, economische positie of nationaliteit. Hoe komt dit?
3. Toegang en deelname	<ul style="list-style-type: none"> • Zijn er fysieke grenzen die toegang kunnen belemmeren bij de Cremertuin? • Zijn er daarnaast ook sociale barrières? In dat verband denk ik aan de contacten tussen deelnemers. Misschien zijn er groepen die zich buitengesloten voelen? • Belemmeren de interacties tussen deelnemers die elkaar al een tijd kennen, de deelname van andere buurtbewoners aan het project? Hoezo wel/niet? • Is het voor u een breed buurtproject, dat wordt gedragen door deelnemers die representatief zijn voor de buurt? Of is alleen een kleine, selecte groep buurtbewoners actief in het project en is het dus niet echt iets van de hele buurt? • Kunt u aangeven welke deelnemers het meest vertegenwoordigd zijn, wat betreft nationaliteit, leeftijd en economische positie? • Zijn er ook verschillende typen deelnemers? Ik denk dan aan hun houding t.o.v. het project. Lopen leiding geven en zelf werkzaam zijn door elkaar? • Is er sprake van veel vaste deelnemers die voor langere tijd actief zijn bij het project? Of zijn er veel deelnemers die kortstondig, onderbroken actief zijn? • Zijn er ook deelnemers die vooral geïnformeerd willen worden over het project maar die niet zelf in het project bereid zijn te participeren? • Is het tuinproject een geïntegreerd onderdeel van de buurt Nieuw Engeland, met sociale relaties met buurtbewoners? Of is het een apart staand project dat in feite losstaat van de behoeften in de buurt zelf?
4. Ervaringen, opvattingen en toekomst	<ul style="list-style-type: none"> • Wat zijn volgens u de belangrijkste motivaties van deelnemers om te participeren? • Wat zijn uw voornaamste indrukken over de ervaringen van deelnemers aan het project? • Heeft u contact met niet-deelnemers van de Cremertuin uit de buurt Nieuw-Engeland? En zo ja, heeft u een idee over hun opvattingen over het project? • Wat denkt u dat de belangrijkste redenen zijn van waarom buurtbewoners besluiten niet deel te nemen in de Cremertuin? • Probeert u niet-deelnemers toch te stimuleren om deel te nemen in de Cremertuin, en zo ja hoe?
5. Tot slot	<p>Welke verwachtingen heeft u met het oog op de toekomst van de Cremertuin? Bijvoorbeeld: wat zijn de doelen? Wilt u nog uitbreiden? Wilt u nog andere groepen in het project betrekken? Moet de buurtfunctie veranderen?</p>

9.4 interviews deelnemers Cremertuin

9.4a de dimensies en de interviewvragen voor deelnemers Cremertuin

Onderwerpen	subdimensies	Subsubdimensies en kenmerken	Interviewvragen
Membership (FOCUS)	1. Boundaries	<ol style="list-style-type: none"> 1. Regels project 2. Fysieke grens (<i>enclosure</i>) 3. Sociale grens: <ul style="list-style-type: none"> - (on)bekendheid project buurt - Deelnemersgroep (<i>stick together</i>) - Invloed deelnemers en buurtbewoners 4. Groepsvorming: wij-zij 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kent u de regels in het handboek van de Cremertuin en houdt u zich eraan? 2. Heeft het hek van de Cremertuin volgens u een positief of negatief effect voor de contacten tussen deelnemers en niet-deelnemers uit de buurt? 3. Is de tuin bekend in de buurt? 4. Kan je je makkelijk bij de tuin aansluiten als je in de buurt woont? 5. Wilt u graag dat meer mensen meedoen aan de tuin? 6. Worden u en de andere deelnemers altijd betrokken bij beslissingen over de tuinactiviteiten? 7. Voert u vaak een gesprek met andere deelnemers in de Cremertuin? 8. Waar gaan de gesprekken met andere deelnemers meestal over (type contact)? 9. Kijken de mensen in de buurt die niet deelnemen anders naar de Cremertuin? 10. Hebben alle buurtbewoners invloed op wat er in de tuin gebeurt? 11. Heeft u vaak contact met niet-deelnemers bij de Cremertuin? 12. Waar gaan de gesprekken met niet deelnemers meestal over (type contact)? 13. Vormen de deelnemers van de Cremertuin een aparte groep door hun contact t.o.v. niet-deelnemers? 14. Hebt u het gevoel dat de mensen van de Cremertuin meer betrokken zijn met de buurt dan de niet-deelnemers?
	2. Emotional safety	<ul style="list-style-type: none"> - Vertrouwen (onderlinge veiligheid) - (her)kennen deelnemers 	<ol style="list-style-type: none"> 15. Vertrouwt u erop dat de andere deelnemers de tuin goed onderhouden? 16. Kent u de andere deelnemers van naam of gezicht? 17. Kennen zij u ook, van naam of van gezicht?
	3. Sense of belonging and identification 4. Personal investment 5. Common symbol system	<ol style="list-style-type: none"> 1. Keuze 2. Fysieke verbondenheid 3. Sociale verbondenheid 4. Werken in een gemeenschap 5. Kenmerken gemeenschap 	<ol style="list-style-type: none"> 18. Is de Cremertuin een 'deel van uw leven', dus is het meer dan een hobby? 19. Hebt u meer contacten door uw kinderen (als u die heeft) in de tuin? 20. Is er onderling waardering en respect bij de mensen van de Cremertuin? 21. Wat zijn volgens u de belangrijkste activiteiten waarvan de buurt de Cremertuin kent? 22. Zijn de gezamenlijke klusdagen goed voor de onderlinge buurtcontacten? 23. Werkt u liever samen met deelnemers in de tuin of gaat u liever uw eigen gang?

Vragen vooraf (persoonlijke gegevens en motivatie):

- Woont u in de buurt Nieuw-Engeland?
- Wat is uw leeftijd, afkomst en opleidingsniveau (afgeronde opleiding): mbo, hbo of universitair?
- Wat is de belangrijkste reden voor u geweest om deel te nemen in de Cremertuin? (Mogelijke redenen: voor de duurzaamheid en de gezonde voeding, buurtverbetering, educatie, speelplek voor kinderen en ook voor de contacten).

9.4b volgorde vragen interviewthema's deelnemers Cremertuin

<p>1. Persoonlijke gegevens en motivatie</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Woont u in de buurt Nieuw-Engeland? • Wat is uw leeftijd, afkomst en opleidingsniveau (afgeronde opleiding): mbo, hbo of universitair? • Wat is de belangrijkste reden voor u geweest om deel te nemen in de Cremertuin? (Mogelijke redenen: voor de duurzaamheid en de gezonde voeding, buurtverbetering, educatie, speelplek voor kinderen en ook voor de contacten).
<p>2. Lidmaatschap</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Is de tuin bekend in de buurt? • Kent u de andere deelnemers van naam of gezicht? • Kennen zij u ook, van naam of van gezicht? • Voert u vaak een gesprek met andere deelnemers in de Cremertuin? • Waar gaan de gesprekken met andere deelnemers meestal over (type contact)? • Is er onderling waardering en respect bij de deelnemers van de tuin? • Vertrouwt u erop dat de andere deelnemers de tuin goed onderhouden? • Werkt u liever samen met andere deelnemers in de tuin of gaat u liever uw eigen gang? • Hebben alle buurtbewoners invloed op wat er in de tuin gebeurt? • Worden u en de andere deelnemers altijd betrokken bij beslissingen over de tuinactiviteiten? • Zijn de gezamenlijke klusdagen goed voor de onderlinge buurtcontacten ? • Hebt u ook meer contacten door de kinderen (als u die heeft) die in de tuin zijn? • Kan je je makkelijk aansluiten als je in de buurt woont? • Wilt u graag dat meer mensen meedoen aan de tuin? • Heeft u vaak contact met niet-deelnemers bij de Cremertuin? • Waar gaan de gesprekken met niet deelnemers meestal over (type contact)? • Kijken de mensen in de buurt die niet deelnemen anders naar de Cremertuin? • Vormen de deelnemers van de Cremertuin een aparte groep door hun contact t.o.v. niet-deelnemers? • Hebt u het gevoel dat de mensen van de Cremertuin meer betrokken zijn met de buurt dan de niet-deelnemers? • Heeft het hek volgens u een positief of negatief effect voor de contacten tussen deelnemers en niet-deelnemers uit de buurt? • Is de Cremertuin een 'deel van uw leven' in die zin dat het meer dan een hobby is? • Kent u de regels in het handboek van de Cremertuin en houdt u zich eraan? • Wat zijn volgens u de belangrijkste activiteiten waarvan de buurt de Cremertuin kent ?

9.5 interviews niet-deelnemers Cremertuin

9.5a de dimensies en interviewvragen voor niet-deelnemers Cremertuin

Onderwerpen	subdimensies	Subsubdimensies en kenmerken	Interviewvragen
Membership (Focus)	1. Boundaries	1. Regels project 2. Fysieke grens (<i>enclosure</i>) 3. Sociale grens: - (on)bekendheid project buurt - Deelnemersgroep (<i>stick together</i>) - Invloed buurtbewoners 4. Groepsvorming: wij-zij	1. Heeft het hek van de Cremertuin volgens u een positief of negatief effect op de contacten tussen deelnemers en niet-deelnemers uit de buurt? 2. Is de tuin bekend in de buurt? 3. Kan je je makkelijk bij de tuin aansluiten als je in de buurt woont? 4. Worden buurtbewoners altijd betrokken bij beslissingen over de tuinactiviteiten? 5. Voert u vaak een gesprek met deelnemers in de buurt van de Cremertuin? 6. Zo ja: waar gaan de gesprekken met deelnemers meestal over (type contact)? 7. Kijkt u anders naar de Cremertuin dan de deelnemers? 8. Hebben alle buurtbewoners invloed op wat er in de tuin gebeurt? 9. Heeft u vaak contact met andere buurtbewoners? 10. Waar gaan de gesprekken met de buurtbewoners meestal over (type contact)? 11. Vormen de deelnemers van de Cremertuin een aparte groep door hun contact t.o.v. niet-deelnemers? 12. Hebt u het gevoel dat de mensen van de Cremertuin meer betrokken zijn met de buurt dan de niet-deelnemers?
	2. Emotional safety	- Vertrouwen (onderlinge veiligheid) - (her)kennen deelnemers	13. Vertrouwt u erop dat de deelnemers in de tuin het beste met de buurt voor hebben? 14. Kent u buurtbewoners die deelnemen van naam of gezicht? 15. Kennen degene u ook, van naam of van gezicht?

	<p>3. Sense of belonging and identification</p> <p>4 Personal investment</p> <p>5. Common symbol system</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Keuze 2. Fysieke verbondenheid 3. Sociale verbondenheid 4. Werken in een gemeenschap 5. Kenmerken gemeenschap 	<ol style="list-style-type: none"> 16. Is er onderling waardering en respect tussen deelnemers en niet-deelnemers van de tuin? 17. Wat zijn volgens u de belangrijkste activiteiten waarvan de buurt de Cremertuin kent ? 18. Vindt u de combinatie tuin en de buurt Nieuw-Engeland belangrijk voor de buurtcontacten ?
--	--	--	--

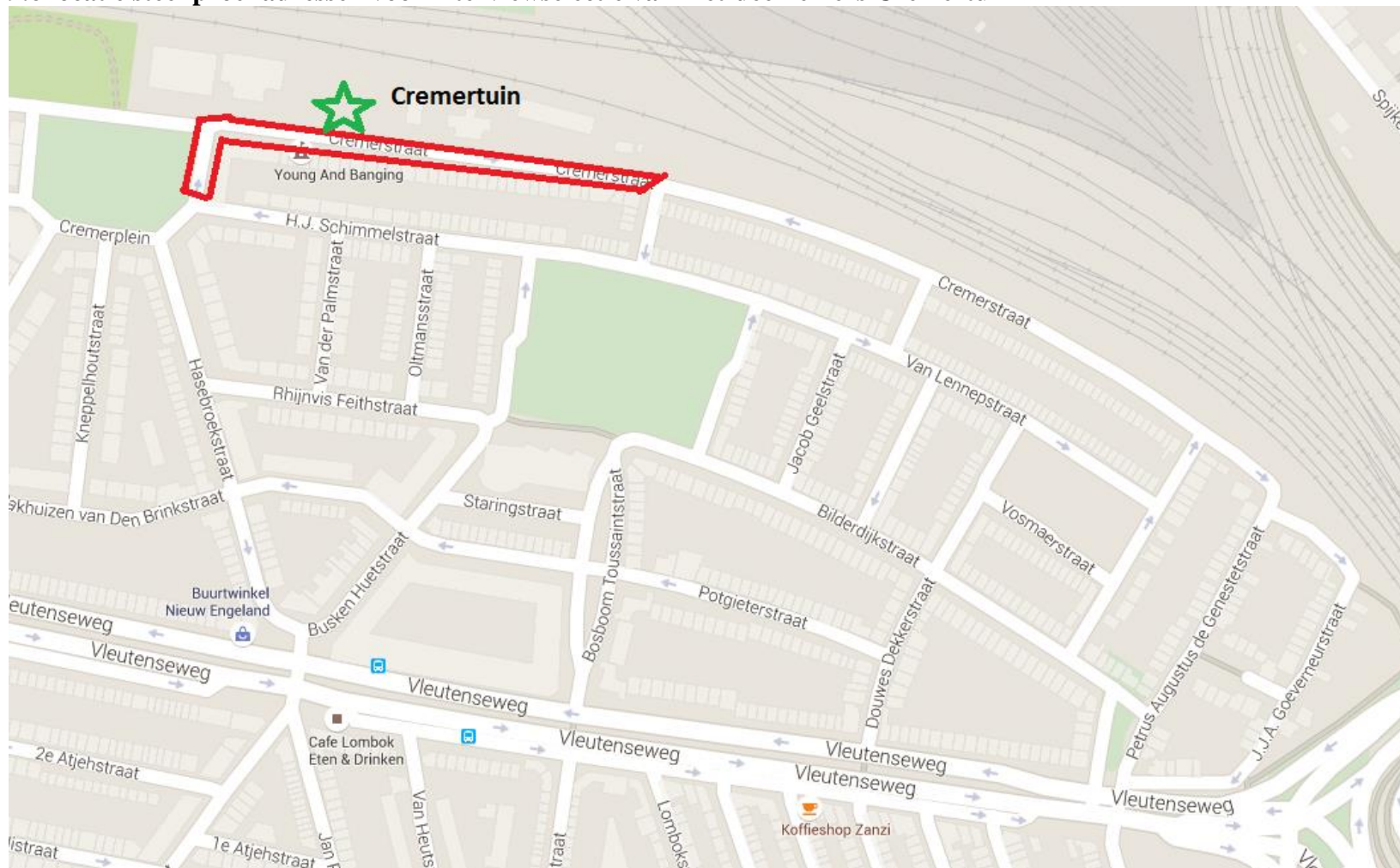
Vragen vooraf (persoonlijke gegevens en motivatie):

- Kent u het project Cremertuin? Hoe heeft u daarvan gehoord?
- Wat is uw leeftijd, afkomst en opleidingsniveau (afgeronde opleiding): mbo, hbo of universitair?
- Woont u al lang in deze buurt?
- Wat is de belangrijkste reden voor u om niet deel te nemen in de Cremertuin? (Mogelijke redenen: geen interesse, geen tijd, ik besteed mijn vrije tijd anders, ben niet gevraagd om mee te doen).

9.5b volgorde vragen interviewthema's niet-deelnemers Cremertuin

1. Persoonlijke gegevens en motivatie	<ul style="list-style-type: none">• Kent u het project Cremertuin? Hoe heeft u daarvan gehoord?• Wat is uw leeftijd, afkomst en opleidingsniveau (afgeronde opleiding): mbo, hbo of universitair?• Woont u al lang in deze buurt?• Wat is de belangrijkste reden voor u om niet deel te nemen in de Cremertuin? (Mogelijke redenen: geen interesse, geen tijd, ik besteed mijn vrije tijd anders, ben niet gevraagd om mee te doen).
2. Lidmaatschap	<ul style="list-style-type: none">• Is de tuin bekend in de buurt?• Kent u buurtbewoners die deelnemen van naam of gezicht?• Kennen diegenen u ook, van naam of van gezicht?• Kan je je makkelijk bij de tuin aansluiten als je in de buurt woont ?• Voert u vaak een gesprek met deelnemers in de buurt van de Cremertuin?• Zo ja: waar gaan de gesprekken met deelnemers meestal over (type contact)?• Vertrouwt u erop dat de deelnemers in de tuin het beste met de buurt voor hebben?• Hebben alle buurtbewoners invloed op wat er in de tuin gebeurt?• Worden buurtbewoners altijd betrokken bij beslissingen over de tuinactiviteiten?• Is er onderling waardering en respect tussen deelnemers en niet-deelnemers van de tuin?• Heeft u vaak contact met andere buurtbewoners?• Waar gaan de gesprekken met de buurtbewoners meestal over (type contact)?• Vormen de deelnemers van de Cremertuin een aparte groep door hun contact t.o.v. niet-deelnemers?• Hebt u het gevoel dat de mensen van de Cremertuin meer betrokken zijn met de buurt dan de niet-deelnemers?• Kijkt u anders naar de Cremertuin dan de deelnemers?• Heeft het hek van de Cremertuin volgens u een positief of negatief effect op de contacten tussen deelnemers en niet-deelnemers uit de buurt?• Vindt u de combinatie tuin en de buurt Nieuw-Engeland belangrijk voor de buurtcontacten?• Wat zijn volgens u de belangrijkste activiteiten waarvan de buurt de Cremertuin kent ?

9.6 locatie steekproef adressen voor interviewselectie van niet-deelnemers Cremertuin

Bron: aangepast van Google Maps, 2015

9.7 samenstelling deelnemers en niet-deelnemers Cremertuin

9.7a samenstelling interviewpersonen deelnemers Cremertuin

Participant	Geslacht	Leeftijd	Afkomst	Hoogst genoten opleiding	Wijk
1	Man	41	Nederland	Universiteit	Lombok
2	Vrouw	39	Nederland	Universiteit	(eerst Nieuw-Engeland), nu Oog-in-Al
3	Man	47	Nederland	Universiteit	Nieuw-Engeland
4	Vrouw	36	Nederland	HBO	Lombok
5	Man	35	Nederland	Universiteit	Nieuw-Engeland
6	Vrouw+ Man	36 + 46	Nederland	Universiteit + Hbo	Lombok
7	Vrouw + Man (alleen kenmerken vrouw zijn hier bekend)	38	Nederland	Universiteit	Lombok
8	Vrouw	33	Nederland	Universiteit	Nieuw-Engeland
9	Vrouw	50	Nederland	Universiteit	Nieuw-Engeland
10	Man	36	Nederland	Universiteit	Nieuw-Engeland

9.7b samenstelling interviewpersonen niet-deelnemers Cremertuin

Participant	Geslacht	Leeftijd	Afkomst	Hoogst genoten opleiding	Wijk
1	vrouw	27	Suriname	MBO	Nieuw-Engeland
2	man	26	Nederland	HBO	Nieuw-Engeland
3	Vrouw	33	Nederland	HBO	Nieuw-Engeland
4	Vrouw	40	Nederland	HBO	Nieuw-Engeland
5	Vrouw	19	Nederland	(studeert nog) Universiteit	Nieuw-Engeland
6	Man	40	Marokko	MBO	Nieuw-Engeland
7	Man	60	Nederland	HBO	Nieuw-Engeland
8	Vrouw	49	Nederland	Universitair	Nieuw-Engeland
9	Vrouw	46	Nederland	HBO	Nieuw-Engeland
10	Vrouw	36	Curaçao	HBO (niet afgerond)	Nieuw-Engeland

9.8 codeboom interviews initiatiefnemers en verkennende pilot interviews

9.8a codeboom transcripties initiatiefnemers

1. Persoonlijke gegevens

2. Kenmerken Cremertuin

- Deelnemersgroepen
- Doelen
- Doelgroepen
- Inrichting en activiteit
- Organisatie betrokkenen

3. Toegang en deelname

- Fysieke grenzen
- Sociale grenzen

4. Ervaringen en opvattingen deelnemers

5. Motivatie voor initiatief

6. Toekomst en aanbevelingen

9.8b codeboom transcripties en samenstelling *pilot* interviews

1. Persoonlijke gegevens

- Duur lidmaatschap
- Leeftijd, nationaliteit en woonplek
- Type deelnemer

2. Kenmerken Cremertuin

- Deelnemersgroepen
- Organisatie en invloed

3. Toegang en deelname

- Fysieke grenzen
- Sociale grenzen

4. Ervaringen en opvattingen tuin

- Gezondheid en veiligheid
- Invulling aan leven, tuinieren en gezin en kinderen
- Sociale contacten

5. Motivatie deelname

6. Toekomst en aanbevelingen

Samenstelling deelnemers Cremertuin *Pilot* onderzoek

Participant	Geslacht	Leeftijd	Afkomst
1	Man	55	Nederland
2	Vrouw	34	Nederland
3	Vrouw	35	Nederland
4	Vrouw	47	Nederland
5	Vrouw	62	Suriname
6	Vrouw	36	Nederland
7	Vrouw	40	VS
8	Vrouw	39	Nederland
9	Vrouw	41	Nederland
10	Man	25	Nederland

9.9 codeboom interviews deelnemers Cremertuin

1. **Persoonlijke gegevens**

- Duur lidmaatschap Cremertuin
- Leeftijd, afkomst en opleidingsniveau
- Woonplek
- Woonduur

2. **Motivatie deelname**

3. ***Boundaries***

- Fysieke grenzen
- Sociale grenzen
 - (on)bekendheid en promotie van project
 - Contacten tussen deelnemers
 - Regels project
 - Invloed deelnemers en buurtbewoners op project
- Groepsvorming

4. ***Emotional safety***

- (her)kennen van deelnemers
- Vertrouwen tussen deelnemers

5. ***Sense of belonging and identification***

- Fysieke verbondenheid
- Sociale verbondenheid

6. **Personal investment**

- Werken in de tuingemeenschap

7. ***Common symbol system***

- Kenmerkende activiteiten in tuin

9.10 codeboom interviews niet-deelnemers Cremertuin

1. **Persoonlijke gegevens**

- Leeftijd, afkomst en opleidingsniveau
- Reden en duur woonplek.

2. **Motivatie niet-deelname**

3. ***Boundaries***

- Fysieke grenzen
- Sociale grenzen
 - (on)bekendheid en promotie van project in de buurt
 - Contact tussen buurtbewoners
 - Contacten met deelnemers
 - Invloed van buurtbewoners op project
- Groepsvorming

4. ***Emotional safety***

- Herkennen van deelnemende buurtbewoners
- Vertrouwen ten opzichte van deelnemers

5. ***Sense of belonging and identification***

- Sociale verbondenheid met deelnemers

6. ***Common symbol system***

- Kenmerkende activiteiten in tuin